

Ю. Камышный "В Лукашевичих хатках" 40,0 x 60,0, холст/нолія, 2007р.

ЛІСОВА ПІСНЯ

драма-феєрія в трьох діях

Леся Українка

переклад та упорядкування
мовою бенгалі

Мрідули Гош

আরণ্য সঙ্গীত

তিন অঙ্কের রূপ-নাটিকা

লেসিয়া উক্রাইন্কা

মূল ইউক্রেনীয় থেকে

ভাবানুবাদ ও সংকলন

ড: মৃদুলা ঘোষ

Київ-Кольката

কিয়েভ-কলকাতা

2012 - ২০১২

ISBN 987-966-97214-0-2

Published in Ukraine by:

"Osobystosti" Publishing House JSC

04053 Kyiv, Vorovskoho Street 7B, Office No. 28.

Видана в Україні: ТОВ "Видавничий Дім "Особистості"

04053 м. Київ вул Воровського 7б, оф.28

ভারতে প্রকাশন ও মুদ্রণ - ভিচিত্ত প্রকাশনী, কলকাতা

This publication was made possible with support from the Tagore Center, a project of the East European Development Institute, Kyiv, Ukraine www.edi.org.ua

All illustrations used in this book are works of the honored painter of Ukraine Yuriy Kamyshnyi

Всі ілюстрації до книги – це роботи заслуженого художника України Юрія Камишного

Distribution: Vichitta, Kolkata, India

e-mail: vichitta@yahoo.com tel: +91-9836126163

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording and/or otherwise without the prior permission of the copyright holder and publishers.

All rights reserved.

© Osobystosti Publishing House,

Kyiv, Ukraine 2012

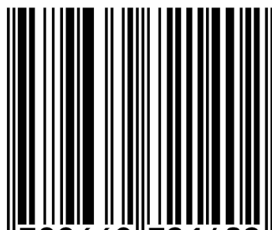
© Vichitta, Kolkata, India, 2012

© Translation into Bengali, commentary & compilation, Mridula Ghosh, 2012

© Ohnieva Olena, Part 2, Research papers, 2012

© Tagore Center, East European Development Institute, 2012

ISBN 978-966-97214-0-2

9 789669 721402 >

Жінці, чия неземна любов навчила мене
жити і гідно сприймати всі виклики долі, -
моїй тітці Аві присвячую

যাঁর অপার্থিব ভালবাসা আমার
জীবনের সব সময়ের পাথেয়,
পিসীমা শ্রীমতী আভা দাস-কে

To my aunt Ava Das,
whose unearthly Love
taught me to live & accept
all challenges of Life

Вперше індійським та бенгальським читачам пропонується «Лісова пісня» Лесі Українки у перекладах та переспівах Мрідули Гош. До книги ввійшли унікальні наукові статті видатного вченого, сходознавця, заслуженого працівника культури Олени Дмитрівни Огневої. В них йдеться про вплив духовної спадщини давньої Індії, зокрема Рігведи на створення міфологічних образів «Лісової пісні», про переклади гімнів Рігведи Лесі Українки та формування її авторського світогляду на міфологію слов'ян. Видання розраховане на літературознавців, сходознавців, культурологів, а також всіх, хто цікавиться історією та творчою спадщиною Лесі Українки.

For the first time Indian & Bengali readers will be able to read the great Ukrainian poetess Lesya Ukrayinka's "Lisova Pisnya", a drama poem written a century ago, in 1911, now translated and retold by Dr. Mridula Ghosh. The book also includes unique research by oriental studies expert, honored authority in the field of culture, Dr. Olena Ohnieva, analyzing the influence of ancient Indian heritage on the mythological images of Lisova Pisnya, Lesya Ukrayinka's translations of Rigvedic hymns (included in this book in Ukrainian), as well as formation of her own view of Slavic mythology. The publication is meant for literature, oriental & cultural studies experts, and also those interested in the history & creative legacy of Lesya Ukrayinka.

ভারত ও বাংলাভাষী পাঠকের জন্য এই প্রথম ইউক্রেনের লেখিকা ও কবি লেসিয়া উক্রাইনকার 'লিসভা পেসনিয়া' (আরণ্য সঙ্গীত) নামে শতাধিক বছর আগে, ১৯১১ সালে লেখা কাব্যনাট্যটির ভাবানুবাদ ড: মৃদুলা ঘোষের বাংলা ভাবানুবাদ প্রকাশিত হল। বইটিতে প্রকাশিত হয়েছে ইউক্রেনের বিখ্যাত প্রাচ্যবিদ ড: ওলেনা ওহনিয়ভার অনন্য গবেষণা পত্রগুলি, যার মধ্যে দিয়ে কাব্যটির বিভিন্ন চরিত্রে ভারতীয় পুরাণের, বিশেষ করে ঋগ্বেদের প্রভাব প্রমাণিত হয়েছে। লেসিয়া উক্রাইনকা নিজে ঋগ্বেদের কিছু স্তোত্রের ইউক্রেনীয় ভাষায় অনুবাদ করেছেন, যার ফলে স্লাভ জাতির পুরানো গাথার চিন্তাধারা ও কাঠামো থেকে কিছু বিচ্যুত হয়ে তৈরী হয়েছে তাঁর নিজস্ব চিন্তা, তা পরিণত হয়েছে কাব্যটির অপূর্ব বহনায়। বইটি সাহিত্য, সংস্কৃতি ও প্রাচ্য বিশেষজ্ঞদের, বিশেষ করে ইউক্রেনীয় সাহিত্য ও লেসিয়া উক্রাইনকার সৃষ্টির গবেষকদের কাছে প্রয়োজনীয়।

Ю. Каминский "Духанчики" 20,0 x 25,0, полотно/олія, 2009р.

Таємні коди «Лісової пісні»

Все почалося зі звичайної обгортки цукерки... Ніколи не думала, що зустріч з найбільш приземленим із людських почуттів – гастрономічним задоволенням здатна відкрити таємниці всесвіту! Сталося це у далекі вісімдесяті в Києві. Моя студентська подруга Вікторія пригостила мене цукеркою. Чомусь звернула увагу на обгортку: на срібно-білому фоні чорно-червоні візерунки і напис «Лесная песня». Стало цікаво, до чого тут ліс і пісня, це ж лише цукерка. Віка тоді розповіла про Лесю Українку та її прекрасну драму-феєрію «Лісова пісня». Одразу в голові майнув переклад мовою бенгалі – «āraṅya-saṅgīṭ». Звучить мелодійно!

1986-го жахлива Чорнобильська катастрофа завдала непоправної шкоди довкіллю. Уражені радіацією ліси тої весни не співали... Дістала англійський переклад «Лісової пісні», прочитала – і не була вражена. Зрозуміла, що потрібно читати в оригіналі. Але без знання української це було неможливо.

Однак, через декілька років, у 1991 році, після того як разом з Оленою Чмир та її мамою Ольгою Миколаївною подивилися в оперному театрі в Києві виставу-балет «Лісова пісня» на музику Михайла Скорульського, мої наміри читати драму в оригіналі набули реальних обрисів. У книгарні придбала том «Лірика та драми» Лесі Українки, видавництво «Дніпро», 1986 рік.

Прочитавши «Лісову пісню», була глибоко вражена символізмом та авторським філософським осмисленням буття. Відчувалося щось дуже знайоме, рідне, але що

саме, пояснити не могла. Весь час, як тільки у мене був гарний душевний настрій, присвячувала перекладу «Лісової пісні». Були важкі періоди в житті, коли зовсім не мала сил працювати над перекладом. 27 липня 2010 року робота була завершена.

У перекладі я намагалася передати красу української мови. Це було легко. Інколи сама дивувалася, бо такі слова як «щур», «пек», стосунки між свекрухою та невісткою, сільський побут – все, як в індійських селах. Мови наші різні, але думки і душі рідні.

Частини перекладу ретельно прочитав Віктор Батюк, перший постійний представник незалежної України в ООН, відомий перекладач з мови бенгалі, і дав схвальні відгуки. Я була щаслива. Бо це була єдина людина, яка могла оцінити мої переклади. На жаль, після його трагічної загибелі у 1997 році досі в Україні немає нікого, хто б знав мову бенгалі – мову Рабіндраната Тагора.

Буде нечесно сказати, що праця над «Лісовою піснею» не має елементів переспіву, адже у назвах деяких «неземних» істот драми я керувалася своїм сприйняттям філософської суті персонажа без пошуку міфологічних паралелей у нашій культурі. Тому для мене Мавка носить ім'я Майя, яке має багато інтерпретацій. У ведантійській філософії Майя ототожнюється з ілюзорністю навколишнього світу «сансари», але просвітлення проходить тільки через неї. Лісовик – для мене Ванадев, божество, що охороняє ліс і звірів.

В англійському перекладі Перелесник звучить як will-o'-the-wisp, що асоціюється з вогнем в європейському та світовому фольклорі, і з'являється як прояв злих духів

або померлих осіб, що вводять в оману мандрівника. В індійському фольклорі теж зустрічаються аналоги цього явища – «Chir Batti» в Гуджараті, «Naga fireball» (вогнище нага) у гімалайських лісах та «Aleya» (болотне дивне світло) в Бенгалії.

Перелесник у моєму перекладі - Араньясур («асура», який знаходиться в «араңья», тобто в лісі). Тут я використовую суто ведичну інтерпретацію «асур» - істот, які були напівбогами.

Згідно з текстами пізнього індуїзму, «асури» (asuras) – це грішні, владожерливі, матеріалістичні істоти, протилежні благородним богам (devas). Але найбільш ранні тексти Рігведи описують, що асури володіють моральними і суспільними феноменами, тоді як боги контролюють природні явища. Ведознавець П. Л. Бхаргава в своїй книзі “Vedic Religion and Culture” зазначає, що слово «asura», в його різних варіаціях «asurya» та «aasura», зустрічається 88 разів у Рігведі та в більшості гімнів, воно завжди є прикметником, що означає «сильний, могутній». У дев’яти гімнах богиня Індра асоціюється з «асурою». Агні (бог вогню) теж описаний як асура. Бхаргава вважає, що наприкінці ведичного періоду слово «асура» поступово набуває негативного відтінку. Інші вчені, наприклад Кюйпер (Kuiper) та Гейл (Hale), дають ширшу інтерпретацію того, як асури стали вважатися поганими істотами і чому шановані боги Varuna, Mitra, Rudra, Agni, Aryaman, Pusan і Parjanya були асурами, хоча й недемонічними. В Рігведі всі асури представлені екзальтованими богами.

Русалка польова та водяна – відповідно стхалпори (sthalapori) та джалпори (jalapori). Ім’я «Того, що греблі рве» і «Того, що у скалі сидить», хоча і перекладені «як

вони є», “Bandh-bhanga-plabon” і “pathore-boshey-thaka”, але при тому чітко зрозуміла їхня сутність. З назвою «потерчата» вийшло дуже цікаво. Бенгальською вони звучать, як «загублені скарби» - «гарано дхон». Так називають загублених або померлих дітей у бенгальських селах. Очевидно, що відчуття втрати тут присутнє.

Робота над перекладом п'єси тривала довго. У 2010 році я закінчила її. Ще більше таємниць розкрилися, коли у 2011 році я познайомилася з Зинаїдою Пахолок та Оленою Дмитріївною Огневою. Спілкування з ними на тему «Лісової пісні» розкрило мені багато невідомих кодів (фактів). Йдеться про вплив та запозичення ідеї персонажів-богів Рігведи та їх рис на персонажів «Лісової пісні», про серйозні наукові дослідження та висновки. Я щиро вдячна Олені Огневій за згоду опублікувати саме ці її дослідження і стати партнером проекту.

Зізнаюсь, що під час перекладу я не читала переспівів Рігведи Лесі Українки, тому для мене досі дивом залишається той факт, як я могла дати імена персонажам «Лісової пісні». Мабуть, підсвідомо. Не знаю, добре це чи ні. Скоріше, не знаючи подробиць наукових відкриттів щодо древніх текстів, мені було надано повну свободу творчості. Якби я знала про роботи Огневої та Пахолок, я б цим переймалася і не була вільною у своїй творчості. На мою думку, такі епохальні твори, як «Лісова пісня», можна перекладати і розуміти, тільки коли є повне єднання духу і свободи. Гадаю, таємні коди були в обгортці цукерки. На мене вони діяли «божественно», значить, «працювали» правильно.

Для лексики текстів я намагалася зберегти бенгальську мову сторічної давнини, вона більше схожа на мову Тагора, ніж на сучасні верлібри.

Це «Слово» від Лесі Українки поки що подаємо у дисковій версії для читачів. Добре це чи ні, оцінюватимуть вони.

Проект цей не втілювався б у життя, якби поруч не було друзів і колег. Висловлюю глибоку пошану нині покійному Віктору Батьку. Моя велика і щира подяка Юрію Білецькому, голові видавничого дому «Особистості», подрузі Олені Чмир, редактору Людмилі Кудрявкіній, брату Вівекананді Гош та колезі Віталію Кононову за цінні поради, Олені Огневій за розкриття таємниці «Лісової пісні», художнику Юрію Камишному за надання права використати картини для ілюстрації, Юрію Клименку за підготовку дизайну дискової версії, Ользі Ворожбит за цікаві ідеї, а Центру Тагора за підтримку цього видання. Окрема подяка всім співробітникам Музею Лесі Українки за організацію презентації видання в Києві. Також хочу підкреслити роль солістки Національної опери та балету України Марії Конової. Саме пані Марія співала останню пісню Мавки на музику Віталія Кірейка на вечорі пам'яті Рабіндраната Тагора у червні 2010 року. Спів Марії дав мені велике натхнення. Дякую їй від усього серця!

Мрідула Гош

16 березня 2012 року
м. Київ

Ю. Камішний "Сонце і місяць", 61,0 x 41,0, картина/олія, 2006р.

Lisova Pisnya's Secret Code

Everything started with a simple chocolate candy cover... I could never think that, meeting one of the most basic “down-to-earth” human needs – satisfying the tastebuds could open secrets of the universe! It happened long ago, in the eighties of the past century, during my student life in Kyiv. My friend Victoria offered me a chocolate candy. Somehow my attention was drawn to the cover: on silvery white background amidst red-black designs was written «Lesnaya Pesnya», meaning Forest Song. Interestingly, I started thinking, what relation either the forest or song has with such a mundane thing as chocolate. Victoria then told me about Lesya Ukrayinka and her beautiful drama poem “Lisova Pisnya”. My brain spontaneously translated these words into Bengali – «āranya sangeet». Quite melodious!

The disaster in Chernobyl in 1986 was devastating for the nature. There were no songs in the radiation-choked forests that spring. ... I found an English version of the Forest song and read it. To be honest, I was not overwhelmed. Of course, one should read the originals, I thought, but that was impossible without knowing Ukrainian.

However, a couple of years later, in the 90's, I went to the National Ballet and Opera Theater with my friend Olena Chmyr and her mother Olha Mykolayivna to see the ballet “Lisova Pisnya”, music by Myhailo Skorulskyi. Following this, my desire to read the originals became a reality. I bought a volume «Lyrics and Drama» of Lesya Ukrayinka, published in 1986 by Dnipro.

After reading *Lisova Pisnya*, I was struck by its symbolism and original philosophical interpretation of Existence. There was something very known, very close in this literary piece, but what exactly I could not express. For several years, all my time, whenever I had the right mood and disposition, I devoted it to translating and retelling *Lisova Pisnya*. There were hard times in my life, when I could not work at all on the translation. Finally, only on July 27, 2010, my work finished.

I tried my best to convey the beauty of the Ukrainian language. Amazingly, it was easy – such words as “Tsur” “Pek” (interjections and exclamations driving out bad spirits) and other “mantras”, relations between the daughter-in-law and the mother-in-law, various small things in a rural household – are the same as that in Indian villages. Our languages differ, but thoughts and feelings are similar.

Part of the translated texts was reviewed by Victor Batiouk, first Permanent Representative of independent Ukraine to the UN, famous translator of Bengali texts and works of Tagore, and he evaluated them very high. I was very happy. This was the only person who could really evaluate my translations. Unfortunately, after his tragic demise in 1996, there is no one in Ukraine till today, who knows Bengali – the language of Rabindranath Tagore.

It will not be entirely honest to say that the work on *Lisova Pisnya* had no free thoughts and elements of my own creative expression. The names of the personages in Bengali, in particular, were my interpretation of their essence rather than their etymological parallel in Indian mythology and demonology. So, for me, the heroine “Mavka” in Ukrainian carries the name “Maya” in Bengali, which has various connotations in Indian philosophy and

culture. In Vedanta philosophy, Maya is associated with illusory appearance of the outer world “sansāra”, but enlightenment can only be achieved by crossing the whole spectrum of Maya. The spirit of the forest, Lisovyk, the elf, has been called Vanadev, a god who protects the forest and animals.

In English translation, Perelesnyk is translated as will-o'-the-wisp, related to unexplicable ghostly lights or forest lights in European and world folklore, believed to be manifestations of evil spirits and dead people, who woos the traveler into a trap. In Indian folk tradition also, the same phenomenon is called – «Chir Batti» in Gujarat, «Naga fireball» in the Himalayan forests and «Aleya» (inflamed marsh gas) in Bengal.

However, Perelesnyk, in my translation, is Aranyasur («asura», who is located in the “araṇya”, that is, forest). Here I have referred to the Vedic interpretation of the word “asuras”, entities which were semi gods. This needs some explanation.

As per the concept of later Hinduism, the Asuras are seen as a group of power-seeking, sinful and materialistic demons, opposed to the Devas (gods), the good beings. But, in the earliest texts of the Rigveda, the Asura preside over moral and social phenomena while the Devas preside over natural phenomena. Vedic scholar P.L. Bhargava, in his book Vedic Religion and Culture, states, that "The word, Asura, including its variants, asurya and aasura, occurs 88 times in the Rig Veda”, in most of the ancient hymns, the word, Asura, is always used as an adjective meaning 'powerful' or 'mighty'. In nine hymns, Indra is described as Asura. Agni has total of 12 Asura descriptions. Bhargava states that the word slowly assumed a negative connotation toward the end

of the Rig Vedic period. Other scholars like Kuiper and Hale's findings led to new insights into how the Asuras came to be the evil beings that they are today and why the venerated Varuna, Mitra, Rudra, Agni, Aryaman, Pusan and Parjanya are all Asuras without being demonic. In RigVeda Asuras are all exalted Gods.

Field nymph and the Water nymph, the mermaid – are “sthalapori” and “jalapori”. The names “One who breaks he dykes” and “One who sits in the rock”, are translated into Bengali ‘as they are’ – “Bandh-bhanga-plabon” and “pathore-boshey-thaka”. However, with these words, their nature is clearly conveyed. The name for Poterchata or lost babes (children who died not baptized, or children rejected as they are born out of wedlock) was a quest for me. In Bengali, they sound as lost treasures, “harano dhan”, these words describe dead or lost children in Bengal's villages. So, here the feeling of loss is present, without accelerating the social stigma behind their names.

As I said earlier, the work on the translation was quite long and finished in 2010. However, certain codes were deciphered further when in 2011, I came across Zinayida Paholok and Olena Ohnieva, and talked to them about Lisova Pisnya. They confirmed the influence of Rigveda's images on the dramatis personae of Lisova Pisnya and told me about serious scientific pursuit and findings. I am very grateful to Dr. Olena Ohnieva for giving her consent in re-publishing her research and being a partner in this project.

I should however admit, that while translating I never read the Rigveda hymns retold by Lesya Ukrayinka. So it is a matter of great surprise, how could I name the characters of Lisova Pisnya? Perhaps, it was subconscious and I do not know whether it is good or bad. Rather, without knowing

these research on ancient texts, I had the full creative freedom. Had I known about the works of Ohnieva or Paholok, I would have been very concerned but sacrificed my creative freedom. I think, such epochal literary works as Lisova Pisnya may be translated and understood only when there is complete agreement between the spirit and freedom of the reader. May be, the secret codes were in the chocolate candy covers! Their action on me was “heavenly”, therefore, they “worked” correctly.

To transfer and match with time, when the play was written the style and vocabulary of the translated texts resemble century old Bengali texts. To the Bengali reader, it is more akin to the language of Tagore’s times, than that of modern poetry.

Thus, this gift of Lesya Ukrayinka’s “word” is now presented in disc form before the readers.

This project could not have materialized, had there not been friends and colleagues. I express my sincere gratitude to Late Victor Batiouk. My sincere thanks and acknowledgements to Yuriy Biletskyi, Head of the Osobystosti Publishing House, my friend Olena Chmyr, editor Lyudmila Kudryavkina, brother Vivekananda Ghosh and colleague Vitaliy Kononov for valuable advice, Olena Ohnieva for opening the secrets of Lisova Pisnya, painter Yuriy Kamyshnyi for allowing us to use his paintings as illustrations in the book, Yuriy Klimenko for designing the disc, Olha Vorozhbyt for interesting ideas and the Tagore Center for supporting this publication. My special thanks to all staff members of the Lesya Ukrayinka Museum for organizing the presentation of the book in Kyiv. Last but not the least, is the role of Mariya Kononova, soloist of the National Opera and Ballet Theater. It is Mariya who sang

Mavka's last song in Bengali translation (music by V. D. Kireyko) at the Tagore evening celebrations in June 2010. Mariya's singing meant a lot for me and helped me finish the work with new enthusiasm. I thank her wholeheartedly.

Mridula Ghosh

March 16, 2012
Kyiv, Ukraine

Там, де квіти сонце п'ють.

Ю. Камішин 2008 р.

Ю. Камішиний "Там де квіти сонце п'ють" 45,0 x 65,0,полотно/олія, 2008 р.

З «Ріг-веди» From Rigveda

Переспіви Лесі Українки

Вперше гімни надруковано у виданні: Леся Українка. Стародавня історія східних народів. Видання перше Ольги Косач-Кривинюк. Катеринослав, 1918, стор. 17 – 25.

Переклади творів староіндійської обрядової поезії увійшли як ілюстративний матеріал до підручника «Стародавня історія східних народів», який Леся Українка написала у 1890 р. для молодшої сестри Ольги. Переклади виконані не з оригіналу, а в французьких або німецьких текстів. В листі до М. Драгоманова від 6 грудня 1890 р. з Луцька Леся Українка писала: «Та от іще напишіть мені, прошу, чи не знаєте, може, який є переклад ведичних гімнів на французькій або німецькій мові, може б я його собі купила, бо страшенно мені сподобались ті гімни по уривках, які я знайшла в «Історії» Menard'a».

Автограф підручника зберігається в ІЛШ (ф. 2, № 25). Переклади з «Ріг-Веди» містяться у першому зошиті на арк. 6 – 14, зв. У передмові до видання «Стародавньої історії». О. Косач-Кривинюк відзначила, що незадовго перед смертю Леся Українка дозволила надрукувати книжку, «але конче хотіла переглянути її і виправити перед друком. Тяжка недуга не дала їй зробити сього, і «Стародавня історія» друкується тепер так, як вона була написана одразу, без жодних змін і поправок». Можливо, що у переклади гімнів з «Ріг-Веди» були внесені деякі поправки, бо у друкованому тексті порівняно з автографом є незначні стилістичні виправлення.

Чорновий автограф перекладів (ІЛШ, ф. 2, № 894, 914) не вміщено в текст «Стародавньої історії». Тут назви творів дещо відмінні від тих, які подаються в сучасних виданнях, взятих з тексту підручника: Гімн ранній зорі; Гімн вогневі [Агні]; Гімн Сонцеві; Гімн найвищому духові; Гімн погребовий; Гімн до Нами; Перемога Індри.

Чистовий недатований автограф двох гімнів («Батько усеї родини...», «Як не було ще нічого...») знаходиться в альбомі «Poesie» (ІЛШ, ф. 2, № 11, стор. 36 – 37).

Для видання перекладів у Творах Лесі Українки, т. 4, 1927 р. (вид-во «Книгоспілка») проф. М. Я. Калинович вказав на відповідні місця в староіндійському оригіналі «Ріг-Веди». Ці посилання подаються в квадратних дужках під заголовком кожного гімну.

Hymns retold by Lesya Ukrayinka

These hymns, as retold by Lesya Ukrayinka, were first published in: Lesya Ukrayinka. Ancient history of Peoples from the East. First edition. Olha Kosach-Kryvnyuk, Katernoslav, 1918, pages. 17 – 25.

The translations of ancient Indian religious and spiritual poetry was used as illustration for the textbook «Ancient History of Peoples from the East», which Lesya Ukrayinka wrote in 1890 for her younger sister Olha. The translations were not made from the original texts, but from French or German translations of Rigveda. In a letter to Mykhailo Drahomanov, Lesya Ukrayinka wrote on December 6, 1890 from Luts'k: «So please write to me, I request you, if you know, are there any French or German translations of Vedic hymns, perhaps I would then buy that book, as I very much liked the hymns and their excerpts, which I found in Menard's "History"».

Manuscript of the textbook with signature is kept in Institute of Literature Archives (fund. 2, № 25). Translations of Rigveda is in the first exercise book, pages 6 – 14. In the preface to the book «Ancient history of the Peoples of the East» O. Kosach-Kryvnyuk indicated, that shortly before her death Lesya Ukrayinka approved the idea of publication of the book, «but very much wanted to review it before print. Her severe disease prevented her from doing so, and the «Ancient history» is printed the way it was, just after it was written, without any changes and corrections». Perhaps, the texts of the translated hymns have been somewhat altered, because there are certain minor style changes in the print version than the version in the manuscript.

Draft manuscript of translations (Institute of Literature, fund. 2, № 894, 914) were not included in the «Ancient history». Here the names of the works are different from that of modern publications,

whose texts are taken from the book: Hymn to Dawn; Hymn to Fire (Agni); Hymn to the Sun, Hymn to the Supreme spirit; Funeral hymn; Hymn on Victory of Indra.

Signature on two of the hymns have no date («Father of the whole family...», «When there was yet nothing...») and they are in the album «Poesie» (Institute of Literature, fund 2, № 11, pages. 36 – 37).

For publication of translations in the Collections of Lesya Ukrayinka, vol. 4, 1927 (Knihospilka publishers) Prof. M. Y. Kalynovych indicated the relevant original verses of Rigveda. Their index number is indicated in brackets above right corner after the title of each hymn.

Гімни до ранньої зорі Hymn to Dawn (Ushas)

1. [Rigveda 1, 123]

В повіз великий богині щасливої впряжені коні.
Всі нескортельні боги посідали в той повіз.
Славна з'явилась богиня, живуча в повітрі,
з лона темноти з'явилася людські оселі красити.
З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.
В наші оселі нескортна зоря завітала,
нашу хвалу прийняла в високостях повітря,
вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішній скарби.
Наче дівчина струнка, так, богине, ідеш ти
хутко на наші поданки. Всміхаючись, ти, молодая,
линеш раніше від сонця, осяйнеє лоно відкривши.
Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
Ясно палай! Ні одна ще зоря не була така гарна!

2. [Rigveda. 1, 113]

Світло лагідне займається, промінням красить всю землю.
Слово й молитву провадить зоря, сипле барви блискучі
і одчиняє ворота деннії. У сні всі лежали;
ти ж сповістила, що час нам повстати, життям утішатись,
час нам приносити жертви і дбати про власний достаток.
Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба
і до живих завітала. О дочко небес, ти з'явилась!
Ти, молодая, серпанком блискучим укрита!
Скарбів наземних усіх ти цариця! Ідеш ти
вслід за минулими зорями, ти ж і найстарша
зір всіх прийдешніх, зір вічних. Іди веселити живучих
і оживляти умерлих!.. Зоря відколи нам сіяє?
Зорі сіяли нам досі і потім сіяти нам будуть.
Ся зоря, в свою чергу, сіяє для нашого щастя.
Вмерли ті люди, що бачили сяйво предвічної зорі,
бачим зорю ми сьогодні, судилась же й нам тая доля,
згинуть і наші нащадки, що зорі прийдешні побачать.
В давні віки красно-пишно зоря променіла; сьогодні
щедро нам світить, і потім блищатиме ясно.
Смерті нема їй, ні старощів, завжди в промінні приходить.
Повідь огнисту зоря розливає в долинах небесних.
Темряву чорну жене промениста богиня.
В повіз чудовий запряжені коні червоні. Вже їде
світ весь будити зоря. Вставайте! бо знову з'явився
нам дух життя, щоб усіх оживляти! Ось темрява гине,
день наближається! Час до роботи приймається! Час жити!
Мати богів! ясне око землі! вистовниче поданків!
Зоре прекрасна! Світи нам і зглянься на наші поданки!
Славу нам дай, ясна зоре, ти, радоще світу!

Гімни Агні Hymns to Agni (God of Fire)

Rigveda 1

Батько всієї родини приносить поданки.
Агні швидко біжить по всім вітті кострища.
Вже не такий він слабкий, молоденький, як був на початку,
в час, як дві матері його на світ породили.
Хутко він займе ті гілочки, ще не доткнуті.
Шириться, стелеться, кинувсь на гілки найвищі,
швидше, все швидше... он кинувсь на нижчії знову.
Гляньте, як раптом Агні боговитий змінив свою постать!
Вітром розмаяний, в'ється, тріщить, готить і вирує,
ділить свій племінь, і палить, і чорні сліди полишає.
Мчить наче повіз, червоним племінням вже неба сягає.
Швидко від сяйва його никне темрява, наче ті птахи,
що поспішають схватись від сонця упалів.
Вчуй нас, ти, боже доданків! Ти маєш прекрасне світло,
коней прудких, пишний повіз ти маєш!
Мудрий, щасливий ти, Агні! о, зглянься на наші благання!
О, допродать нас скоріше до щастя й багатства!

2 [Rigveda. 2, 4]

Ясного Агні для вас викликаю, господаря люду,
ми його хвалимо в гімнах, поданки даємо,
він же на світі держить все створіння й богів усіх вічних.
Любо нам бога такого хвалити, що всім дає щастя,
любо дивитися, як він росте, як він сяєвом грає!
Полум'ям має на вітті, мов гривую в повозі кінь.
От, роз'ярившись, дерево їсть він і жевріє-сяє.
Наче вода, він біжить і гуде, наче повоз.
Палячи, стежку лишає він чорну. Він вабить, мов небо,
що усміхається ясно до нас із-за хмари.
Він по землі розстеляється, й землю він палить,
він розбігається врозтіч, неначе без догляду стадо.
Агні, розкинувши племінь, пече, пожирає рости!..
Дай нам, Агні, товариство хоробре й багатство щасливе,
дай нам хорошу сім'ю і великі достатки!

Гімн про перемогу Індри над Агні Hymn on Victory of Indra over Agni

[Rigveda, I, 32]

Маю співати про ту перемогу, що вчора одержав
Індра-стрілець. Переміг він Агі, розділив усі хвили,
визволив він з гір небесних потоки... І ринули води...
Як до обори корови біжать, так летять вони в море...
Індро! Подужавши первістня хмар, ти розбив єси чари
тих чарівниць, народження дав сонцеві, місяцю й зорям!
Перед тобою твій ворог зника... Індра вдарив на Врітру,
то ж найхмарніший був ворог. Потужним смертельним
перуном
він йому тіла розбив. Мов підтяте сокирою древо,
долі простягся Агі. Наче прорвана гребля, лежить він,
водами вкритий, а там тії води утішили серце,
Врітра колись їх держав у своїх величезних обіймах,
отже, Агі подоланого давлять вони і стискають.
Кидають вітри турботні, буйні тіло Врітри, і води
топлять його, він тепер така річ, що і назви нема їй!..
Сон, вічний сон покрива тепер ворога Індри!..

Гімн до сонця Hymn to Surya (the Sun)

[Rigveda. I, 50]

Сонце святе, що все віда, встає перед поглядом світу,
коні блискучі несуть його. І перед сонцем,
оком світовим, зникають, як злодії, темрява й зорі.
Промені, наче палкі вогні, освітили живучих.
Сурія, прудкий їздець! ти нам світло приносиш,
сяєвом небо сповняєш! Перед богами ти сходиш,
Перед людьми, перед небом, всі бачать тебе і дивують.
Ти очищаєш, від лиха борониш! Ти світлом вкриваєш
Землю і люди, а небо й повітря ти ним заливаєш.
Міряєш ночі і дні, споглядаєш створіння наземні.
Сім ясних коней твій повіз везуть, о Сурія, боже!
Боже-споглядачу, маєш вінець ти з проміння над чолом.
Їде твій повоз, сім коней упріг ти у ярма окремі,
Вглядівши сяйво твоє, що блищить після темряви ночі,
падаєм ниць: ти найвищий з богів! Ти найкраще світло!
О доброчинець, зійшовши сьогодні високо на небо,
тугу з серденька мого прожени, а з лица мого блідість.
Кидаю блідість пташкам лісовим, щоб мені не марніти,
а жовтяницю на жовтії квіти я кину.
Син Адіти встав потужний, – він ворога мого поборе!
Сам же не маю я сили змагатися з лихом жерущим.

Гімн до найвищого духа **Pramatma** **Hymn to Paramatma (the Highest Spirit)**

[Rigveda, 10, 129]

Як не було ще нічого: буття й небуття, ні етеру, ні неба,
що покривало усе те, чого не було ще?
Де було скрито таємне? У хвилях? В безодні?
Смерті й безсмертя тоді не було; і ніщо не ділило
темної ночі від ясного дня, і жило тоді тільки
«Все» неподільне, а в ньому ніщо не жило.
Отже, і все, що було. Його темрява крила,
мов океан, безпросвітна. І «Все» було скрите глибоко,
скрите в самому собі, і вродилось воно, і зростало
під своїм власним теплом. Тож найперше кохання
«Все» прийняло, бо кохання – духовного світла первісток.
В думці міркуючи, мудрі Ріші почули той зв'язок,
що то єднає буття з небуттям. Але де ж був той промінь,
що то побачили Ріші? Чи був він вгорі, чи в безодні?
Впало насіння, і сили зродились; внизу – народження,
сила і воля – вгорі. Але хто теє знає?
Хто ж нам повідав те, звідки взялися світи всі безкраї?
Адже пізніше, ніж тії світи, всі боги народились.
Хто ж може відати, звідки пішло все? Хіба тільки той сам,
з кого повстали безкраї світи, – чи створив він,
чи не творив їх, – він бачив усе з високості,
він певне знає усе; а може, і він не відає?..

Погребові гімни Funeral Hymns

1. [Rigveda. 10, 18]

Все має чергу свою: по житті і смерть приходять.
Хай же сей поклик, що ми до богів посилаєм тепера,
буде почутий. Ми ж будьмо веселі, танцюймо,
будьмо щасливі і дбаймо, щоб довше прожити.
А від помершого долі я бороню всіх живучих,
хай в його путь жоден з люду сього не відходить,
хай всі живуть по сто літ! Міртйо в яму закиньмо.
Жінко, іди в ту господу, де маєш свій вік доживати.
В дітях, що він полишив тобі, знайдеш небіжчика свого.
Ти була гідна дружина тому, з ким навек заручилась.
Сей сагайдак у руках у помершого – міць наша, сила і слава.
От що з тобою зробилось!.. А ми, на сім світі зоставшись,
будьмо одважними людьми, щоб з ворогом гордим змагатись.
Ти ж повернись до землі, до широкої, доброї неньки,
що розстелилась широко... О земле, розкрийся!
Будь ти до нього лагідна та добра, сховай його кості!
Вкрий його, земле, як шатою мати вкриває дитину.
Землю я сиплю на тебе тепера, копаю могилу,
щоб твоїм костям спокійно, вигідно лежати.
Предки глядітимуть гріб сей. Йама тут зробить оселю.

2. [Rigveda. 10, 14]

Підеш, одійдеш від нас тим шляхом, що по ньому ходили
наші батьки! Ти побачиш богів двох величних
владарів Їаму й Варуну, що наші подання приймають.
З Їамою жити на небі високім ти будеш,
бо заслужив ти на теє. Покинь все лихеє,
потім вернись до нас знову у постаті ясній, блискучій.

3. [Rigveda. 10, 16]

О, не пали його, Агні, не завдавай йому болю!
Не роздирай його тіла! Як проймеш його ти, премудрий,
вічним батькам його дай! Хай до Сурії вернуться очі,
Вайу дихання хай прийме. Дай небу й землі їм належне.
Водам, ростинам верни сього тіла частини.
Тільки безсмертну частину пройми своїм пломінем ясним,
боже Агні, і зогрій своїм палом ту душу,
в постаті ясній неси її в край, де правдивії люди.
Агні! Нехай він полине до прадідів наших!
Хай він приходить на поклики наші й подання.
Потім нехай оживе і прийме яку постать.
О, Дйатаведас! Хай знову з'єднається він з яким тілом.

4. [Rigveda. 10, 17]

Хай понесе тебе звідси Пушан той премудрий
цілого світу пастух, що глядить своє стадо.
Хай тебе Агні віддасть до батьків та богів доброчинних.
Хай захищає й глядить тебе вічний мандрівець,
мудрий Пушан у обладі своїй. Хай провадить Савітрі
в тую країну тебе, де живуть праві люди і предки.

Гімн до Йами

Hyman to Yama (God of the Death, Underworld)

[Rigveda. 10, 154]

Всіх, що одважні були на війні, що померли славутні,
всіх, що поданки великі давали, прийми їх до себе,
всіх, що чинили добро, що любили його й боронили,
правих, поважних батьків наших, Йама, прийми їх до себе!
Мудрих співців, що складали багато пісень в божу славу,
сонця сторожу, тих Ріші поважних і правих,
всіх їх до себе прийми ти, о Йама!

[1890]

Примітки:

Подається за виданням: Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. – К. : Наукова думка, 1975 р., т. 2, с. 276 – 282.

Датується за автографом. Подається за першодруком.

Notes:

Source: Lesya Ukrayinka. Collections in 12 volumes. – Kyiv: Naukova Dumka, 1975, vol. 2, pages 276 – 282.

Verses are exact reproductions of their first publication.

Ю. Камшинский **“Ранок”** 45,2 x 61,2, картон/олія, 2008 р.

ОБРАЗИ РІГВЕДИ В "ЛІСОВІЙ ПІСНІ" ЛЕСІ УКРАЇНКИ♦

І перше, і подальше знайомство з "Лісовою піснею" Лесі Українки вражає багатством і насиченістю міфологічних образів. Викликає здивування їх систематизованість, взаємозв'язок, завершеність структури п'єси. І тому з'ясування міфологічних джерел драми-феєрії, на разі намагання винайти, хоча б при першому наближенні, один з тих нетрадиційних витоків, що сприяв створенню упорядкованого всесвіту "Лісової пісні", уявляється вкрай необхідним.

Переважна більшість діючих осіб п'єси за іменами репрезентує так званих істот низової міфології, які навіть не мають виразної подоби і відомі тільки за іменами. Як пише І. Огієнко, "кидається в вічі, що наші божества часом дуже неясні, їхній антропоморфізм мало розвинений" [Огієнко, 1992, 84]. Проте у п'єсі всі персонажі мають чітко визначені портретні риси, розроблені поетесою, що відповідає, власне, авторській позиції Лесі Українки у ставленні до міфологічних персонажів, взагалі і слов'янських в особливості. Ось який вигляд має реакція поетеси на виставку скульптора Коненкова в листі до матері від 3.03./12.04.1913 р. з Гелуану вже після створення "Лісової пісні": "... З рештою, коли хто собі уявляє, наприклад, лісового бога "без спини, с одной ноздрей", то чому ж його таким і не зображувати, тільки нема чого розпросторювати "сього ідеалу" на всіх слов'ян. .."[Леся Українка, т. 12, 459]. В контексті цього зауваження постає питання, що ж насправді чула в дитинстві поетеса про дивні істоти, які населяли навколишній світ - ліси, поля, озера Волині, і що саме, і в якому вигляді залишилося в її пам'яті, а

♦ Передрук статі з розділу III - Сторінки Рігведи з книги Олена Огнева. Східні стежки Лесі Українки. Видання друге, доповнене і перероблене. – Луцьк. – ВАТ «Волинська обласна друкарня». – 2008. – С. 109-130

потім реалізувалося в творчості, зокрема, у "Лісовій пісні".

Без сумніву, "Лісова пісня" є творчим поєднанням кількох рівнів засвоєння поетесою міфологічних знань. Різноманітні створіння волинських лісів, про які поетеса чула в дитинстві, – первісний дитячий шар міфологічних уявлень, що відтворюються в ретроспективі: "А то ще я й здавна тую мавку в умі держала, ще аж з того часу, як ти мені в Жаборицях щось про мавок розказувала...» – пише в листі до матері поетеса на початку 1912 р. [Леся Українка, т. 12, 378].

Інший міфологічний шар, так званий учнівський, пов'язаний з образами, що були нав'язані підручниками з грецької міфології, етнографічними працями Афанас'єва [Афанасьев, 1868], матеріалами Чубинського [Чубинський, Труди...], які студіювалися разом з братом Михайлом. Слід також зауважити, що праці Чубинського зберегли і "релігію батьків" у колядках, окремі з яких, на думку М. Драгоманова, схожі з гімнами Рігведи [Драгоманов, 1991, 265].

Ще один міфологічний шар, який можна назвати "дослідницьким", відноситься до часів, коли поетеса працювала над власним підручником з історії Сходу. Умовно він ділиться на дві частини. Перша датується 1890-1891 роками. В цей період Леся Українка опрацювала підручник Луї Менара [Ménard, 1883] з історії стародавнього Сходу з метою створення підручника для сестри Ольги, як це стає відомим з її листа до М. Драгоманова від 18.12.1890 р. [Леся Українка, т. 10, 64]. Друга частина, що датується 1910-1912 рр., пов'язана з відновленням роботи Лесі Українки над підручником, але вже з врахуванням видань Г. Ш. Масперо, А. Відемана, перебування в Єгипті, тощо. В перший період відбулося відкриття чарівного світу Рігведи, більш поширеному знайомству з яким сприяло листування з Михайлом Драгомановим. Під час другого сталося оновлення накопичених нашарувань і насичення їх образами світової міфології. Цілком ймовірно, що Леся Українка, крім вище згаданих авторів, використовувала й інші

сходознавчі дослідження, оскільки в листі до сестри Ольги – від 11.02.1911 р. вона пише, що й тут в Гелуані є дещо підхожого" [Леся Українка, т. 12, 340], а назва підручника майбутнього має бути такою: "Історія давніх народів Сходу. Зложила Леся Українка по Менару, Масперо і інших". Проте на даний час відсутні будь-які згадки і посилання на інші твори і інших дослідників.

Завдяки підручнику Л. Менара Леся Українка у 1890 р. захоплюється гімнами Рігведи, які їй "страшено сподобались", і здійснює окремо переспів гімнів при допомозі і консультації М. Драгоманова [Леся Українка, т. 2, 277-282; Романченко, 1948, 176; Огнева, 1995, 76-83]. Але при роботі з цим підручником, як спостережливий і зацікавлений читач, вона не могла не звернути увагу на визначену Луї Менаром спорідненість слов'ян через мову, дуже близьку до санскриту, з індійськими аріями [Шаян 1987, 675]. Спостереження Менара лягало на вже підготовлений ґрунт – враження, дитячі, від слов'янських предань і вірувань за Афанас'євим, колядок з Матеріалів Чубинського, програми, статей і рецензій М. Драгоманова, листування з ним. В своїй статті 1874 року "Положення и задачи науки древней истории" М. Драгоманов чітко визначив різноманітні сходознавчі видання, де друкувалися не тільки археологічні знахідки Давнього Сходу, але й переклади пам'яток східної літератури на європейські мови, зокрема, переклади Рігведи на англійську та французьку мови [Драгоманов 1991, 66]. В рецензії 1877 р. на праці П. Г. Чубинського, вчений, мабуть вперше визначив, що "колядки є цілі веди південноруські, за якими можна прослідкувати відтінки релігійних уявлень від найдавніших часів до пізніших [Драгоманов 1991, 265]. Окремі колядки, як вважає М. Драгоманов, нагадують гімни, що присвячені конкретним величним богам – Індірі, Ушас, богові Сонця [Драгоманов 1991, 265-266]. На його думку, можна говорити про Індру, бо в колядках йдеться про бога – втілення грому і блискавки, бога –

втілення могутності, чий гнів викликає жах; коня і вершника, які упорядковують космос. Звернення до сонця у вигляді "білого дитяти" відповідає у Ведах сонцю, що сходить. Згадки про зору, яка разом з місяцем обходить світ, дивлячись чи готують господарі мед, вино, калачі і т. п. жертви, співвідносяться з ведійською зорею, тобто Ушас. Визначення М. Драгоманова підтверджуються значно пізнішими дослідженнями.

До паралелей між санскритом та іменами персонажів української міфології звертався Іван Огієнко [Огієнко, 1965, 86-96, 103].

Спорідненість імен персонажів пантеону з санскритською лексикою прослідковується в різноманітних сучасних міфологічних словниках, хоча спільна точка зору не завжди присутня. Бог пов'язується санскритським "бхага", тобто той, хто наділяє долею, щастям, багатством; наділяє дарами. За фігурою Даждьбога, можливо, стоїть віддалена міфологічна постать того, хто подає (розподіляє) блага, до якого звертаються з відповідним проханням в ритуалі з молитвою гною (дай Боже, санскр. дадхі бхатагі). Сварог походить від санскритського слова "сварга" – небо (пізніше сварга – "рай Індри"), свар – сонце, сіяння. Стрибог може походити від санскритського "стрі" – простирати, "прастара" – повітря, простір, що співпадає з явленням про Стрибога, як одного з атмосферних богів, бога вітру. Перун – санскритське Парджанья – ім'я бога грозової хмари. Цей ряд і можна продовжувати співставленням санскр. Ушас – грец. Нос – слов. "утро"; санскр. Сурья – грец. Геліос – слов. "сонце".

М. Драгоманов, маючи за плечима знання сходознавчої ситуації в Європі і Росії, цілком професійно, в листі до племінниці від 24.12.1890 р. вказує на відповідні переклади Рігведи: віршований французький переклад С. Ланглуа, прозовий німецький А. Людвіга, російський – В. Міллера, визначаючи, що у підручнику Л. Менара Рігведа цитується у

перекладах Ланглуа, як ілюстраційний матеріал [Драгоманов, 1890; Огнєва, 1995, с. 78]. Таким чином, перший період роботи Лесі Українки над своїм підручником спресував в єдине ціле Рігведу, Луї Менара і бачення Драгоманова з уявленням слов'янської міфології.

Відновлення поетесою роботи над підручником у 1910-1912 рр. спровокувало появу "Лісової пісні" [Огнєва, 1995, с. 79-81] і Рігведа постала своєрідним контрапунктом для драми-феєрії. В принципі, так сталося, що ідея впливу Рігведи на Лесею Українку пройшла незалежну експертизу, оскільки два автори, В. Шаян і автор цих рядків в різні часи, в різних країнах, під різними кутами зору і незалежно один від одного визнали присутність Цього впливу в "Лісовій пісні".

На думку Володимира Шаяна, "усе живе в "Лісовій пісні" докладно так, як в описаному Менаром світогляді Рігведи і докладно так, як в поетичному і вірованому світогляді старослов'янської віри, з якою Леся була знайома із її студій і замилювання до народної мудрості" [Шаян, 1987, с. 680]. Крім того, дослідник стверджує, що єдиним джерелом для переспівів Лесею Українкою гімнів Рігведи був і підручник Л. Менара, добір і переклади гімнів в якому відбувся не без участі видатного французького індолога Ежена Бюрнуфа – "Бюрнуфа глибокого знавця "кульер мітік" Гімнів Рігведи" [Шаян, 1987, 671, 681]. Па жаль, В. Шаяну не вдалося отримати вже згаданий лист М. Драгоманова до Лесі Українки про цитування Л. Менаром перекладів С. Ланглуа. І можна тільки пожалкувати, що вчений не здогадався зробити звичайне текстологічне співставлення, маючи можливість в Парижі опрацювати і переклади Е. Бюрнуфа, і С. Ланглуа, і А. Людвіга, і підручник Л. Менара, і підручник Лесі Українки. Цей аналіз дуже важливий і необхідний, оскільки, навіть поверхнєве порівняння переспіву космогонічного гімну Лесею Українкою і його іншими перекладами виявляє суттєве різночитання між ними. Як насправді передано Л. Менаром і С. Ланглуа поняття Ека

(одне, єдине) - tout чи un tout, оскільки Леся Українка приводить поняття "все"/tout/[Леся Українка, 2, 280], а санскритологи М. Крушевський [Крушевський, 1878, 11] та П. Ріттер [Ріттер, 1983, 112], які для коректи перекладів користувалися виданнями Ланглуа і Людвіга вживають значення "один", "одне", "одно" /un tout/. Залежно від перекладу знаходиться розуміння і визначення упорядкування ведичного космосу.

Проте, крім цієї явної невідповідності, наявний матеріал при звичайному співставленні образів Рігведи і персонажів "Лісової пісні" виявляє досить тісний зв'язок між ними. Тому, як і В. Шаян, автор цих рядків вважає, що можна визначити і досліджувати форми впливу текстів Рігведи на Лесю Українку при створенні "Лісової пісні".

Фахівець з ведичної міфології неодмінно зверне увагу на спільні риси в образах, скажімо Ушас, богині вранішньої зорі, і Мавки; Агні, бога вогню, і Перелесника; Врітри і "Того-що-в-скалі-сидить" [Огнева, 1990]. Цей перелік парних персонажів, що мають спільні риси, можна продовжити образами Індри і "Того-що-греблі-рве", ведійських ріши і дядька Лева разом з Лукашем. При більш заглибленому аналізі обов'язково постає питання про космологічні уявлення і космологічні міфи у ведичній традиції та їх трансформацію в структурі і композиції п'єси Лесі Українки. Вплив Рігведи відчувається на різних рівнях, від звичайного простого уподоблення до глибокої творчої асиміляції. Шлях з'ясування характеру впливів передбачає опору на гімни, переспів яких зробила поетеса, на гімни Рігведи взагалі, на тексті драми-феєрії "Лісова пісня".

Традиційний міфологічний образ Мавки – майже такий самий, що так не сподобався Лесі Українці (див. вище): Мавка попереду має людське тіло, а спини нема, через те видно усі внутрішні. Мавок багато, їх може бути дванадцять. І то є злі (навіть смертоносні) духи. В тексті ж п'єси головна героїня Мавка від класу нижчої міфології запозичила тільки ім'я.

Проте, її образ, функції і дії в "Лісовій пісні" вимикають кілька асоціативних планів[♦].

Якщо враховувати вплив Рігведи, то Мавка в п'єсі постає ще в одній іпостасі – жертви. Простір, де відбуваються події, сакралізований. Кордон визначений межею води (озера) і землі (лісу). Визначений центр, присутнє поєднання жіночого і чоловічої начал, окреслені кордони: 16 мелодій сопілки (16 – число, яке в індійській традиції визначає єдиний просторово-часовий контініум, довершений простір), 4 сопілки, що співвідносяться з порами року і життям людини; 4 – різновиди кущів із розподілом на чоловічі і жіночі: дика рожа, калина, глід і терен, життя і смерть; 4 різновиди жіночих і чоловічих дерев: дуб, ясен, клен, явір і береза, вільха, осика, верба; два птахи – зозуля і соловейко. Центр сакралізованого простору визначений березою і дубом. То є простір, де відбувається єднання світу людей і богів, і таким чином здійснюється комунікація космічних зон всесвіту. Жертва локалізується в центрі і шлях жертви до богів – вогонь. В Рігведі єднання світу людей з ведичними богами визначається таким чином: "Коли приносять жертву в должну годину, нехай об'єднують богів в центрі на трьох (вогнених) пагорбах".

Єдиний персонаж в п'єсі з мітко визначеною вогненою природою - Перелесник, який тричі з'являється у трьох діях п'єси. Перелесник має точно визначений портрет в п'єсі, де переважають характеристики вогню: "чорний хлопець у червоній одежі з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з блискучими очима, з чорними бровами.

В Рігведі Агні, бог вогню і домашнього вогнища, жертовного кострища за кількістю загадок займає друге, після Індри, місце (біля 200 гімнів). Агні – персоніфікація священного вогню, знаходиться в центрі головною

[♦] Детальний аналіз персонажу Мавки міститься в окремій статті – Міфологічні витоки образу Мавки в «Лісовій пісні»

давньоіндійського ритуалу. Головна функція Агні – посередництво між людьми і богами: жертвний вогонь возносить жертву язиками полум'я на небо. За описами він має тілесні характеристики: волосся, голову, обличчя, очі, бороду, зуби, брови, тощо; одяг уподоблений вогню за формою і кольором. Він народжений у водах, виник у небі, народився від самого себе, має три сили, три язика, три голови.

За двома гімнами, переспів яких зробила Леся Українка, Агні характеризується таким чином: "Агні швидко біжить по всім вітті кострища", "шириться, стелється, кинувся на гілки найвищі,..., он кинувсь на нижчії знову...", "вітром розмаяний, в'ється, тріщить, гоготить, вірує...", "червоним пломінням вже неба сягає", "наче вода він біжить і гуде наче повіз...", "він вабить мов небо", "Він по землі розстеляється", "... він же на світі держить всі створіння й богів усіх вічних..." [Леся Українка, т. 2, 277].

Образ Перелесника в "Лісовій пісні" зберігає пластичний малюнок вируючого полум'я в кожній із трьох своїх появ. В першій появі, коли визначається його природа і три космічні зони – небо, земля, вода, Перелесник улесливо в'ється навколо Мавки (описує коло). При другій появі він цілує Мавку і танцює з нею коло, причому її "сріблястий серпанок" як гадючка звивається угору, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника – опис відповідає живому уподобленню полум'я. В третій появі Перелесник злітає з неба вогняним змієм-метеором і обіймає вербу, на яку перетворилась Мавка, і верба спалахує вогнем. Верба – дерево в цьому контексті, якщо брати паралеллю ведичні гімни, виступає у функції жертвовного стовпа, яким жертва крокує до богів, і самої жертви: "О дерево, від самого себе (спрямуй) жертвну їжу до богів (під їх) покровительством"; "О дерево, спрямуй возлиття до богів, о бог!", "Нехай постане дерево, що спрямовує (жертву)". Співвідношення Мавка - Перелесник відповідає міфологічному комплексу Агні – жертва, бо Агні –

єдиний, в кому відбувається жертва. Як уподоблення цьому, Перелесник описує коло навколо Мавки, цілує її, обіймає вербу, верба спалахує вогнем.

Одне з визначень Агні у Рігведі – "посланець жертви" або "возничий жертвовної колесниці". І, можливо, тому, при описі палаючого вогнища у фіналі п'єси з'являється згадка про віз і дещо з хліборобського начиння. Фінальне кострище у п'єсі відповідає прояву тапаса (космічного жару, тепла) через постать Агні – Перелесника, який своїм полум'ям зігриває Землю і Небо. В Рігведі Агні ототожнюється з жертвою. А за п'єсою Перелесник визначає єдину природу Мавки і себе: "тепер настав братерства час...", "будь же мов іскра, кохана моя...". Агні створює всесвіт через жертву. Аналогом цьому в "Лісовій пісні" можна розглядати такі рядки: "О не журися за тіло!// Ясним вогнем засвітилось воно// вільними іскрами вгору злетіло// Легкий, пухкий попілець// ляже, вернувшись в рідну землю// вкупі з водою там зродить вербиця//...", що і відповідає відтвореному, упорядкованому космосу. Проте, вогонь – не єдина стихія, присутня у п'єсі Лесі Українки.

Вода одна з фундаментальних стихій світоутворення. Разом з тим, вода виступає як втілення первісного хаосу. Подолання безодні хаосу – акт світоутворення. Можливо, цілком свідомо, Лєся Українка розпочала "Лісову пісню" Прологом, де вода представлена в різних її проявах.

В Пролозі поетеса визначає початок існування – провесну. Перший персонаж, що з'являється і діє тільки в пролозі "Той-що-греблі-рве". Словесний портрет цього персонажу відтворює образ весняних паводкових вод, їх мінливу кольорову гаму, пластичний малюнок руху в антропоморфному виді. "Той-що-греблі-рве" рухається з "гір на долину", "зриває з озера вінок", "псує рівненькі береги", зносить гребельки (прориває кордони, виходить за межі, – утворює простір); пробуджує світ; відкриває нові шляхи водам, прямує до океану, що відповідає частині функції Індри у Рігведі, бо останній розігнав тьму,

знайшов світло, вранішню зорю, випустив води, утворив простір. За іменем персонажу – "Той-що-греблі-рве", його діями у пролозі, іншими дійсними особами, їх опису присутній образний лад і зміст гімну про перемогу Індри над Врітрюю, переспів якого і зробила в свій час Леся Українка: "Індра – стрілець... розділив усі хвилі", "визволив він з гір небесних потоки... і ринули води... летять вони в море...", "народження дав сонцеві, місяцю, зорям" [Леся Українка, т. 2, 278]. Саме ім'я – "Той-що-греблі-рве" виникло на підставі головного змісту гімну – перемоги над Врітрюю, противника Індри у гімні. Ось його характеристики: "первістень хмар", "Індра вдарив на Врітру", "смертельним перуном йому тіло розбив", "Мов підтяте сокирою древо, долі простягся...", "Наче перервана гребля, лежить він, водами вкритий", "Врітра колись їх держав у своїх величезних обіймах..." [Леся Українка, т. 2, 279]. Деякі дослідники вбачають за битвою Індри і Врітри відображення найдавнішого міфу, що виник ще до приходу арійців до Індії – про перемогу сонця над демоном зими, який закував води – річки. В традиції Рігведи вбивство Індрою Врітри має космогонічне тлумачення: перемога першого над останнім, який втілює первісний хаос, символізує акт творіння космосу.

Аналогом образу Врітри в тексті "Лісової пісні" виступає персонаж – "Той-що-в-скалі-сидить». Йому належить край, де "тихі темні води сплять як мертві тьмяні очі...", "мовчазні скелі там стоять над ними", "де не горить вогонь жерущий", а гострі блискавці ламаються об скелі і не можуть пробитися в твердиню тьми і спокою". Він володар мертвих, стиглих, нежиттєздатних вод, що повинні знати береги і представлені образами Водяника, Русалки, Потерчат, осіннього дощу. В пролозі п'єси, в новому – утвореному "Тим-що-в-скалі-сидить» просторі, цей персонаж згадується образом торішнього дуба у воді, за який чіпляється Русалка ("мов підтягає сокирою древо"). Водночас, "Той-що-в-скалі-сидить", чие місце перебування – печера, є втіленням жаху, страхіття, тьми, ночі,

тобто хаосу. Всі характерні риси цього персонажу відповідають образу ведичного Врітри (від санскр. "вар" – покривані, окутувати, заключати в собі), букв, "затор", "перешкода", який перекрив шляхи течії річок, проковтнув усі їх води і замкнув у своєму череві.

Пролог "Лісової пісні", згідно з задумом поетеси презентує утворений всесвіт з визначеною подвійною природою води, яка реалізована в образах "Того-що-греблі-рве" і "Той-що-в-скалі-сидить» на підставі гімнів про "Перемогу Індри над Врітрою" і "До найвищого духу Праатма". Вода є втілення хаосу, в який закладений космос. Космос, що будується, витісняє хаос на периферію, але не долає його остаточно. Космос, упорядкований всесвіт, містить світ богів, світ людей, зону контакту і посередників між цими світами з акцентом на світі богів з визначеним жертвним місцем, як це подається у першій дії "Лісовій пісні". Друга дія п'єси, переважно, відтворює світ людей і визначає жертву, що має об'єднати різні світи, зберегти рівновагу між ними. Остання, третя дія, описує стан світу людей, коли він стає першим кроком космічної катастрофи внаслідок наступу хаосу, що вже містить в собі початки нового світу. Схематично це виглядає таким чином: хаос – космос, космос – світ богів, світ богів – світ людей, світ людей – хаос, а далі відновлення циклу. Пролог і три дії п'єси відповідають горизонтальній структурі космосу, що характеризується "часовістю", не тільки на початку, але й в кінці, коли він має загинути внаслідок відпрацьованого космічного початку, що існує в хаосі. І тому катастрофа у фіналі "Лісовій пісні" неостаточна, за нею має бути відтворення нового світу, нового космосу.

Зіставлення тексту "Лісової пісні" Лесі Українки, гімнів Рігведи в її переспівах, гімнів Рігведи взагалі, виявляє тісне сплетіння образності п'єси, її структури і композиції, діючих осіб драми-феєрії із систематизованим всесвітом Рігведи, образом богів, до яких звернені гімни. Механізм використання

міфологем Рігведи, їх вживлення в тканину п'єси різноманітні за характером і багатоступеневі. Від звичайних лексичних запозичень, найпростіших уподоблень на підставі гімнів Рігведи, поетеса проходить творчий шлях до здійснення варіювання різних складових гімнів і їх трансформації, що і дозволило створити її неповторний і чарівний світ "Лісової пісні". Поза всяким сумнівом, хоча б з одним із перекладів Рігведи, повним, Леся Українка була знайома. "Лісова пісня" підтверджує спроможність поетеси відтворювати в Слові всесвіт і свідчить про наданий дар проникати пам'яттю у минуле, в часи творіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А. М. - Поэтические воззрения славян на природу. 1865-1869. Т. 3.
2. Драгоманов М. П. – Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України ф. 2, № 472. арк. 1-2.
3. Драгоманов М. П. – Положения и задачи науки Древней истории /1874/. Вибране, Київ, 1991, С. 254-275.
4. Драгоманов М. П. – Ученая экспедиция в Западнорусский край /1877/. Вибране, Київ, 1991, С. 60-83.
5. Крушевский Н. – Восемь гимнов Ригведы. – Казань, 1879.
6. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. (1976. – Т. 2.; 1978. – Т. 10; 1979. – Т. 12). Київ: Наукова думка, 1975-1979.
7. Menard L. – L'histoire des anciens peuples de l'Orient. Paris, 1883.
8. Огибенин Б. – Структура мифологических текстов "Риг-веды". – Москва, 1968.
9. Огієнко І. – Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965; Київ, 1992.
10. Огнева О. – З-над Турії до Інду//Радянська Волинь, – 1990. – 16 жовтня.
11. Огнева О. – Леся Українка і Схід. – Східний світ. – №1. –Київ. 1995. – С. 76-82.
12. Ригведа. Мандалы. I-IV. Москва, 1985. Перевод Т. Я. Елизаренковой.
13. Риттер П. Г. – Голоси Стародавньої Індії. Антологія, – Київ, 1982. – С. 91-114.
14. Романченко І. С. – М. Драгоманов і Леся Українка в їх листуванні //Наукові записки Львівського педінституту, т. 2. – Львів, 1948. – С. 172-189
15. Чубинский П. П. – Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной ИРГО. Материалы и исследования в семи томах, собранные действительным членом П. П. Чубинским, тт. 1-3.
16. Шаян В. – Віра предків наших. – Париж – Луцьк, 1987.

Ю. Камішиний "Маріє! Небо! Блакить! А рай був на Землі..." 50,0 x 70,0,полотно/олія, 2008 р.

RIGVEDA'S IMAGES IN LESYA UKRAYINKA'S LISOVA PISNYA

A first or further acquaintance with Lesya Ukrayinka's *Lisova Pisnya* strikes us with the richness and depth of its mythological images. One is also struck by the systematization, interconnection, and the completeness of the play's structure. Therefore, it is very important to ascertain the mythological sources of this fairy tale drama, to find what, at least in the first encounter, non-traditional sources inspired the creation of *Lisova Pisnya's* structured universe.

Going by their names, majority of the play's dramatis personae represents the so-called lower/basilar mythological characters, which do not have clear descriptions and are known by names alone. As Ivan Ohiyenko writes, "it strikes our eyes, that our gods are not quite clear and have undeveloped anthropomorphism" [Ohiyenko, 1992, p. 84]. However, all characters in the play have been given well defined traits by the poetess. This is the position of author Lesya Ukrayinka and does not correspond to the prevalent attitude to mythological characters, Slavic ones in particular. At a later period, when she had already written *Lisova Pisnya*, in a letter dated 3.03./12.04.1913 from Helouan (Egypt) to her mother, commenting on an exhibition of sculptor Kononkov, she writes:... "After all, if someone imagines, the forest god to be "without spine, with one nostril", there is no problem depicting him that way, only it is not necessary to spread "this ideal" among all Slavic peoples. .."[Lesya Ukrayinka, vol. 12, p. 459]. In this connection a question may be raised, what exactly the poetess heard in her childhood about these strange entities that were around – in the forests, fields and lakes of Volyn, and what impressions they left in her memory, which were later expressed in her creations, in *Lisova Pisnya* particularly.

Undoubtedly, *Lisova Pisnya* is the creative unification of several levels of mythological knowledge acquired by the poetess. Various kinds of Volyn forest entities, which the poetess had heard

of in her childhood formed her primary mythological imagination, to be reproduced later: "And since long ago I had kept that mavka in my head, since those days when you had told me about mavkas in Zhaborytsya...» - wrote the poetess in a letter to her mother in the beginning of 1912 [Lesya Ukrayinka, vol. 12. p. 378].

The other mythological level is the so-called "pupil" or "school" level, related to images contained in textbooks of Greek mythology, ethnographic works of Afanasyev [Afanasyev, 1868, vol. II], materials by Chubynskyi [Chubynskyi, Works...], which she studied together with her brother Mykhailo. It is also necessary to state that Chubynskyi's works preserved the "religion of parents" in carols, some of which, according to Mykhailo Drahomanov are similar to the hymns of Rigveda [Drahomanov, 1991, page 265].

Yet another mythological level, which may be called "research" relates to those times when the poetess worked on compiling and writing a textbook on the history of the East. This may be divided into two periods. The first dates to the year 1890, when Lesya Ukrayinka studies the textbook of Louis Menard [Menard 1883] on ancient East to write a textbook for her sister Olha, which is known from her letter to M. Drahomanov dated 18. 12. 1890 [Lesya Ukrayinka, vol. 10, page 64]. The second period, the years 1910-1912, includes the re-starting of the work on the said textbook, as well as her study of publications of Gaston Maspero, Alfred Wiedemann, her soujourn in Egypt etc. During the first period wider acquaintance with the wonderous world of Rigveda took place, fostered by correspondences with Mykhailo Drahomanov. During the second period, accumulated knowledge of all levels were synthesized and tempered with images of world mythology. It is quite possible that Lesya Ukrayinka, apart from the above mentioned works, also referred to other researches on oriental studies, as in a letter to her sister Olha dated 11. 02. 1911, she wrote: "here in Helouan, there are "similar things" [Lesya Ukrayinka, vol. 12, p. 340], and the name of the future textbook should be: "History of the Ancient Peoples of the East. Retold by

Lesya Ukrayinka based on Menard, Maspero and others". However, till today, no references and citations are found to denote other authors and their research.

Thanks to the textbook of L. Menard, Lesya Ukrayinka was fascinated by the Rigveda hymns in 1890, which she "liked very much", and she started retelling them with the help and consultation of M. Drahomanov [Lesya Ukrayinka, vol. 2, p. 277-282; Romanchenko, 1948, p. 176; Ohnieva, 1995, p. 76-83]. But while writing this textbook, as a careful reader, she could not but pay attention to the similarities pointed out by Louis Menard of the folk traditions of Slavic people with that of the Indian Aryans, through the similarities of Slavic languages with Sanskrit [Menard, p. 675]. Menard's observations lay on a foundation already built – childhood impressions of Slavic beliefs and traditions as per Afanasyev, carols from Chubynskyi's materials, articles and reviews by M. Drahomanov, and correspondences with him. In an article in 1874, "The state and task of science of ancient history", M. Drahomanov clearly identified various publications on oriental studies, which did not only contain archeological findings of the Ancient Orient, but also translations of oriental literature into European languages, in particular, translations of Rigveda into English and French [Drahomanov, p. 66]. In 1877, reviewing the works No. 11 of Chubynskyi, Drahomanov, for the first time indicated that, "carols are full 'vedas' of Southern Rus', which show shades of religious perceptions from the antiquity till our times [Drahomanov, p. 265]. Individual carols, according to Drahomanov, recall hymns, dedicated to the Great Gods – Indra, Ushas, the Sun God [Drahomanov, p. 265-266]. In his opinion, there is a reference to Indra in the carols as the God of thunder and lightening, the God of power, whose wrath brings horror; and the horse and rider, who controls the heavens. Appeal to the Sun in the form of "white child" corresponds to the rising Vedic Sun. Mention of the dawn, which, together with the Moon travels the world, checks how people prepare honey, wine and food for sacrifice, corresponds to the

Ю. Камішній **“МУДРА ПАМ’ЯТЬ”** 40,0 x 60,0 полотно, олія 2005 р

Vedic dawn, Ushas. These assertions of Drahomanov were confirmed by research later.

Ivan Ohiyenko also pointed out the parallel resemblance between names of Sanskrit and Ukrainian mythological entities [Ohiyenko, 1992, p. 86-96, 103].

Similarities of names of the Sanskrit pantheon is also seen in many modern mythological dictionaries, although there is no common viewpoint in this regard. God (boh) is related to the Sanskrit "bhaga", one, who is the disposer of fate, happiness, wealth; and grants boons. Perhaps behind the figure of "Dazhdboh" there lies the mythological character of that, who grants (distributes) wealth, to whom such prayers and appeals are made (Slavic - Dai Bozhe, Sanskrit – Dadhi Bhagatti). Svarog comes from the Sanskrit word 'swarga' – heaven, (later 'swarga' is also called – "Indra's heaven"), 'swar' - Sun, shining. Strybog comes from the Sanskrit 'stri' – to spread, Sanskrit 'prastara' – air, prostir (Ukrainian), which corresponds to the idea of Stribog, as one of the atmospheric gods, God of the winds. Perun resembles the Sanskrit Parjanya – God of the rain-cloud or thunder-cloud. This list may be continued by adding Sanskrit Ushas, Greek Eos, and Slavic Utro, Sankrit Surya, Greek Helios and Slavic Sontse.

Having profound knowledge of oriental studies in Europe and in Russia, M. Drahomanov, in a letter to his niece Lesya Ukrayinka on 24.12.1890, quite professionally pointed out the various translations of Rigveda, in French in poetry form by C. A. Langlois in prose form in German by A. Ludwig, in Russian by V. Miller etc. [Drahomanov, 1890: Ohnieva, 1995, p. 78]. In the same letter Drahomanov states that Menard's textbook quotes Rigveda from Langlois' translations, as illustrations. Thus the first period Lesya Ukrayinka's work on the textbook combines Louis Menard's Rigveda and Drahomanov's views on Slavic mythology into one whole.

Continuation of the poetess's work on the textbook during 1910-1912 inspired the emergence of Lisova Pisnya [Ohnieva,

1995, p. 79-81] and Rigveda became some kind of counterpoint for the fairy tale play. The idea of influence of Rigveda on Lesya Ukrayinka underwent independent expertise by two authors. V. Shayan and the author of this article, in different times, in different countries, from different points of view and independent of each other, recognized the presence of such influence in Lisova Pisnya.

According to Volodymyr Shayan, "everything living in Lisova Pisnya are exactly the same as the outlook of Rigveda described by Menard, and exactly the same, as in the poetic and folk beliefs of the Old Slavic faith, with which Lesya was acquainted through her study and love of folk wisdom" [Shayan 1987, page 680]. Apart from that, the researcher asserts that, the only source for retelling of the Rigveda hymns by Lesya Ukrayinka was Menard's textbook, where the Vedic hymns were compiled and translated with the help of the famous French Indologist Eugene Burnouf - "Burnouf, the great expert on "couleur mystic" of the Rigveda hymns" [Shayan, 1987, page. 671, page 681]. Unfortunately, V. Shayan did not receive the said letter of Drahomanov to Lesya Ukrayinka, where Drahomanov refers to Menard's quoting of Langlois' translations. It's a pity that Shayan made no attempts to compare the texts, having the chance of getting the translations of E. Burnouf, C. A. Langlois, A. Ludwig, the textbook of L. Menard and the textbook of Lesya Ukrayinka in Paris. This analysis is very important and indispensable, because, even a superficial comparison of the retelling of hymns by Lesya Ukrayinka and their translations reveal serious differences between them. In reality L. Menard and C. A. Langlois conveys the concept of Eka (one, the only) - tout or un tout, and Lesya Ukrayinka uses the concept "all"/tout/ [Lesya Ukrayinka, vol. 2, page 280], and Sanskritists Krushevskiy [Krushevskiy, 1878, page 11] and P. Ritter [Ritter, 1983, page 112], who used the publications of Langlois and Ludwig for correct translations, used the concept "one", "the one"/un tout'. Understanding and determination of arrangement of Vedic cosmos (space) depends on its translation.

However, despite this incompatibility, comparison of the Rigveda images and the characters of Lisova Pisnya show close connection between themselves. So, the author of this present article, along with V. Shayan considers that it is possible to research the forms of influence Rigveda texts had on the creation of Lisova Pisnya's characters.

Vedic mythology specialist will inevitably pay attention to the common traits in the characters, for example, Ushas, the Goddess of Dawn and Mavka, Fire God Agni, and the Perelesnyk, Vritra and "One who sits in the rock" [Ohnieva, 1990]. This list of pairing characters with common traits can be continued, such as that of Indra and the Flood Torrent ("One who breaks the dykes"), Vedic Rishis and Uncle Lev or Lukash. A deeper analysis certainly raises the question on the cosmological perceptions and myths in Vedic traditions and their transformation in the structure and composition of Lesya Ukrayinka's play. Influence of Rigveda is felt on various levels, from ordinary resemblances to deep creative assimilation. The road to analyze the character of influence should be based on the version of hymns, as retold by the poetess, on the original Rigveda hymns and on the text of the play Lisova Pisnya.

Traditional mythological image of mavka as noted above, was not liked by Lesya Ukrayinka. On the front mavkas have human form, but no spine and all the internal organs are seen. There are many types of mavkas, may be twelve, including evil (even fatal) ones. In the role and actions in Lisova Pisnya open up several associations♦.

Taking the influence of Rigveda into consideration, Mavka also has the role of one who sacrifices herself in the play. The space where the events take place, is sacred. The borders are determined by water (lake) and land (forest). The center is defined, unified male and female beginnings are present, the margins are marked: 16

♦ A detailed analysis of this character is given in a separate article, entitled, "Mythological Origins of Mavka's Image in Lisova Pisnya".

melodies of the flute (16 – a number, which in Indian tradition denotes a single time and space continuum, notion of completed space), 4 flutes, which correspond to seasons of the year and periods of human life; 4 – different bushes divided into male and female: wild rose, cranberry, hawthorn or thorn, life and death; 4 different male and female trees: oak, ash, maple, white maple and birch, alder, aspen or poplar and willow; two birds – cuckoo and the nightingale. The sacred center is flanked by birch and oak. This is the place where the worlds of the gods and humans meet, and in this way the communication of appear three times in three acts of the play.

The only character in the play of fiery nature is Perelesnyk, who appears in all the three acts. Perelesnyk has a clearly defined portrait in the play, dominated by the characteristics of fire: “black youth in red clothes with reddish, curly hair flowing like air, bright eyes and black brows”.

In the Rigveda, Agni is the God of Fire, both of home and sacrificial pyres. Going by the number of times he has been remembered, he occupies the second place after Indra (about 200 hymns). Agni – is the personification of the sacred fire, which lies at the center of the ancient Indian ritual. The main function of fire – mediation between the gods and the humans: sacrificial pyre engulfs the sacrifice with its flaming tongue raising towards the sky. Descriptions show fire to have bodily features: hair, head, face, eyes, beard, teeth, brows etc; its attire is suited to its form and color. He is born in water, emerges in the sky, is born out of himself, has three forces, three tongues and three heads.

In two hymns retold by Lesya Ukrayinka, Agni is described in the following way: "Agni runs fast along all parts of the pyre", "widens, spreads, jumps on the highest twigs,..., and jumps on to the lower again...", "flown by the wind, it bends, cracks, rolls, twists...", "with red flames it reaches the sky", "like water it runs and roars as a carriage..", "it lures as the sky", "He rolls and spreads along the ground", "... he keeps all creations and all eternal gods in light..."

[Lesya Ukrayinka vol. 2, p. 277].

Perelesnyk's image in *Lisova Pisnya* preserves the flexible picture of coiling and mounting flames in each of his three appearances. On first appearance, when his nature and the three cosmic areas – sky, earth and water, are being determined, Perelesnyk greedily moves around Mavka (drawing a circle). During his second appearance he kisses Mavka and dances a circle with her, and her "silver veil" coils up in the air like a snake black hair messes up and mixes with the fiery curls of Perelesnyk – this description corresponds to resemblances with flames. In his third appearance, Perelesnyk flies from the sky as a fire snake meteor and hugs the willow, to which Mavka was converted and the willow is set ablaze. Willow, as a tree, in this context, taking the parallel of Vedic hymns into consideration, performs the function of the sacrificial pillar, with the support of which the sacrifice walks to the gods as well as to one's own self: "O Tree, from your own self (direct) sacrificial food to gods (under) their protection"; "O tree, direct offerings to the gods, O God!", "Let the tree rise, which directs (the sacrifice)". Correlation between Mavka and Perelesnyk corresponds to the mythological complex Agni – sacrifice, as Agni – the only entity in whom the sacrifice exists. To show this, Perlesnyk draws a circle around Mavka, kisses her, hugs the willow, and the willow catches fire.

One of the definitions of Agni in Rigveda – "messenger of sacrifice" or "carriage of sacrificial chariot". And, possibly, for this reason while describing burning fire at the end of the play, symbols of carriages and farming equipments appeared. The final pyre in the play corresponds to the appearance of 'tapas' (cosmic heat, warmth) through the personality of Agni – Perelesnyk, who with his flames heats up the Earth and the Sky. In Rigveda, Agni is identified with the act of sacrifice. But in the play, Perelesnyk defines the unified nature of Mavka and himself: "now its time for brotherhood...", "become like a sparkle, my love...". Agni creates the universe through sacrifice. The following lines in *Lisova Pisnya* show a

similar feature: "Oh, do not lament over the body!// It was lighted up by clear fire// it went up with the free sparkles// Light, weightless cinder// will lie down, come back to dear earth// together with water will grow the willow there//...". These lines correspond to the renewed, rearranged cosmos. But, fire is not the only element present in Lesya Ukrayinka's play.

Water – is another fundamental elements of creation of the universe. Water is also the embodiment of primordial chaos. Overcoming the depth of chaos – is the act of creation. Possibly, Lesya Ukrayinka consciously started *Lisova Pisnya* with the Prologue, where water is shown in various manifestations.

The poetess describes the coming of existence, of life, – the advent of spring in Prologue. The first one to appear at that time is the flood torrent – “One who breaks the dykes”. The description of this personage in words reproduces the anthropomorphic view of spring floods, their changing colors, flexible movements. "One who breaks the dykes" moves from the "hills to the valley", "tears the wreath out of the lakes", "spoils the neatly arranged banks", breaks dykes and embankments (breaks barriers, goes beyond limitations, creates space); awakens the world; opens new ways for water, heads off for the ocean, which is close to the function of Indra in Rigveda, as the latter dispersed darkness, found the light, the morning star, set the water free and opened the space. As the name of the personage - "One who breaks the dykes" suggests, his actions in Prologue, other actors, their description of the imagery around, reflect the contents of the hymn on victory of Indra over Vritra, retold by Lesya Ukrayinka states: "Indra is the – archer... separated all waves", "freed the waters from the heavenly hills .. and the water came in .. to fly to the sea...", "gave birth to the Sun, Moon and the stars" [Lesya Ukrayinka, vol. 2, p. 278]. The very name - "One who breaks the dykes" emerged on the basis of the content of the hymn – victory over Vritra, who opposed Indra in the hymn. There are his characteristics: "firstborn of the clouds", "Indra had struck to Vritra", "with a mortal lightning he destroyed the body", "as if a

tree is chopped with an axe, he lengthways stretched ...", "as the broken dyke, lies he, covered with water", "Vritra once held them in his huge embraces..." [Lesya Ukrayinka, vol. 2, p. 279]. Some researchers see the reflection of an ancient myth in the warfare between Indra and Vritra, a myth which appeared before the Aryans came to India – myth about victory of the sun over the winter demons, who forged the waters – rivers. According to Rigveda traditions, Indra's killing of Vritra has a cosmogenic interpretation: victory of the former over the latter, which embodies primordial chaos, symbolizes the act of creation of cosmos.

Analogue of Vritra in Lisova Pisnya is the character – “One who sits in the rock”. He owns the world, where "soundless dark waters sleep like closed dead eyes...", "silent rocks stand above them", "where all-devouring fire does not glow", and the sharp lightnings break down on the rocks and cannot reach the stronghold of darkness and quiet". He is the Ruler of the dead, hardening and nonviable waters, which must know their banks and are represented by the images of Vodyanyk (spirit, owner of water), Rusalka (mermaid), Poterchata (lost babes) and autumn rain. In the Prologue of the play, “One who sits in the rock” is seen sitting on a renewed space, and is shown as a dead oak from last year on the water ("as if an axe cuts a tree"), which rusalka accidentally comes into contact with. At the same time, "One who sits in the rock", whose abode is the cave, is the embodiment of horror, fear, darkness and night, that is to say, chaos. All characteristics of this personage corresponds to the image of the Vedic Vritra (from Sanskrit. "var" – cover, block, engulf into oneself), literally, it means "blockage", "hindrance", which has blocked the flow of rivers, swallowing all their waters into its body.

The Prologue section of Lisova Pisnya, as per the idea of the poetess, presents this dual nature of water, implemented in the images of “One who breaks the dykes” and “One who sits on the rock”, on the bases of the Rigveda hymns about “Victory of Indra over Vritra”, and "To the Ultimate Spirit Praatma". Water

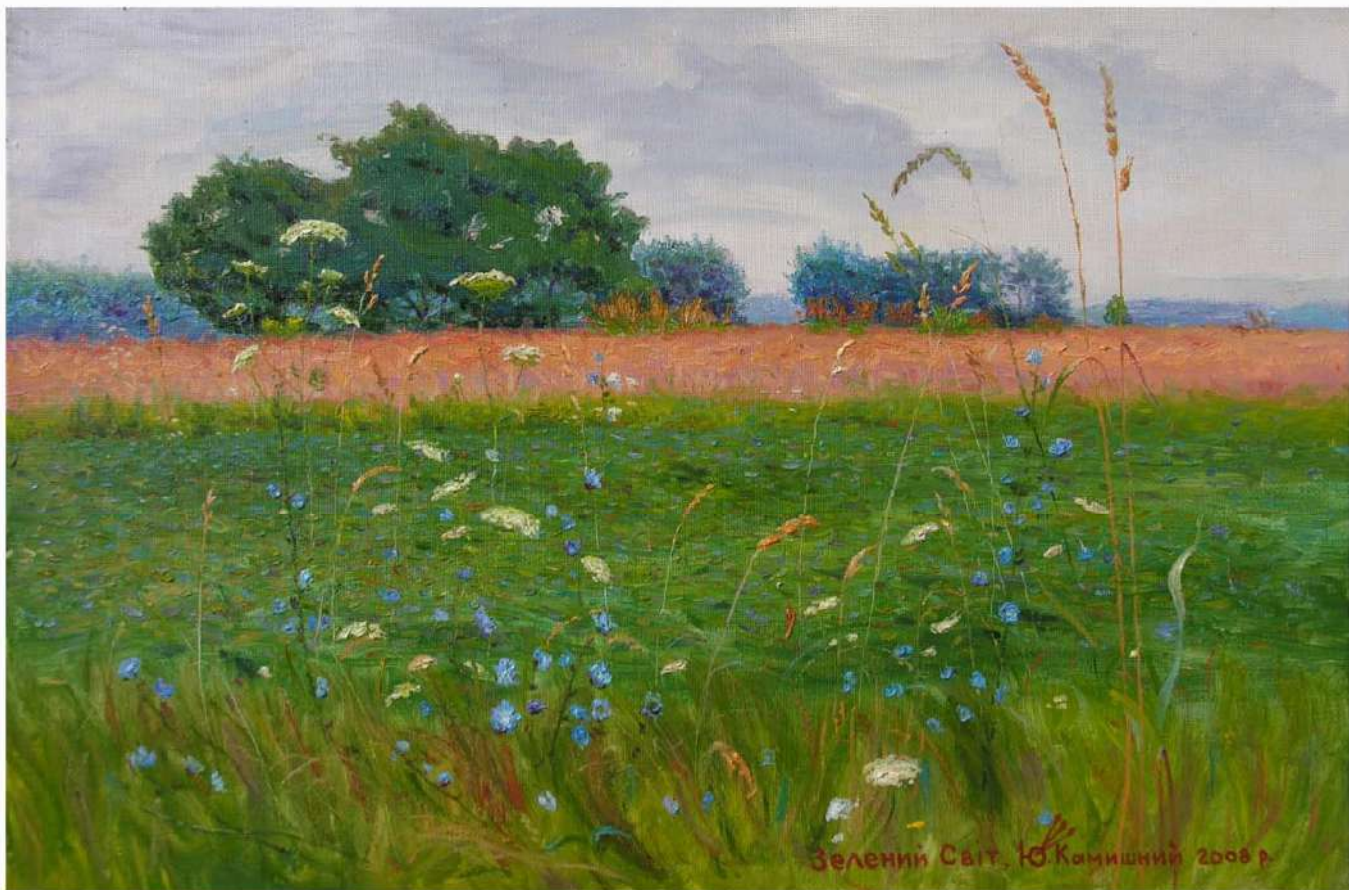
symbolizes chaos, in which the space is embedded. The space, which is being built, will corner the chaos to the periphery but cannot win it over finally. The organized Universe contains the world of gods, world of humans and areas of contacts and the intermediaries between these worlds with emphasis on the world of gods and the definite place for sacrifice, as it is shown in the First act of the play. The Second act of the play, predominantly, reproduces the world of humans and determines the sacrifice, which will unite the different worlds, and preserve equilibrium among them. The last and the Third act, describes the state of the world of humans, when it becomes the first step to cosmic catastrophe, as a result of onset of chaos, which has the potential to start a new world. Schematically, it may look like this: chaos – cosmos, cosmos – world of gods, world of gods – world of humans, world of humans – chaos, and the cycle goes on. Prologue and the three acts of the play correspond to the horizontal structure of cosmos, which is characterized by "timeness", not only at the beginning but also at the end, when it is destined to die as a result of the working of the beginning of cosmos, which is in the chaos. Thus, the catastrophe at the end of *Lisova Pisnya* is insufficient, after it a new world and new cosmos should be created.

Comparison of the texts of Lesya Ukrayinka's *Lisova Pisnya*, hymns of Rigveda both in their originals and in the way retold by Lesya, shows close interlinks of the play's imagery, structure and composition, personage of the play with the systematized universe of Rigveda, image of gods, to whom the hymns are dedicated. The mechanism of use of the Rigveda mythologems, their enlivening in the plot of the play are diverse by character and levels. The poetess's creative journey starts from borrowing common lexicon and simple reproduction on the bases of Rigveda hymns and reaches the level of variation of hymns and their transformation, which helped her create this unique and wonderful world of *Lisova Pisnya*. Beyond doubt, Lesya Ukrayinka was acquainted with at least one of the full translations of Rigveda. *Lisova Pisnya* confirms the ability

of the poetess to reproduce the universe through words, and shows the talent of delving into the memory of the past, into the times of creation.

Bibliography

1. Afanasyev A. M. – Poetic views of Slavic people on Nature. 1865-1869. Vol. 3 (Russian).
2. Chubynskyi P. Works from ethnographic-statistical expeditions in Western Russian regions, commissioned by the Imperial Russian Geographic Society. South Western department. Research materials in 7 volumes, collected by full member P. Chubinskyi, vols. 1-3. (Russian)
3. Drahomanov. M. P. – Manuscript and text department of the Taras Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Fund № 2. № 472. papers. 1-2.
4. Drahomanov. M. P. – The state of science of ancient history and tasks ahead./1874/-a. Collections, Kyiv, 1991. (Russian)
5. Drahomanov. M. P. – Scientific Expedition in West-Russian areas/1877/-b. Collections, Kyiv, 1991. (Russian)
6. Krushevskyi N. – Eight hymns of Rigveda. Kazan. 1879. (Russian)
7. Lesya Ukrayinka. Collected Works in twelve volumes. (1976. – vol. 2.; 1978. – vol. 10; 1979. – vol. 12). Kyiv: Naukova Dumka, 1975-1979. Ukrainian
8. Menard L. L'histoire des anciens peuples de l'Orient. Paris, 1883. (French)
9. Ohibenin B. – Structure of Rigveda's Mythological Texts. – Moscow, 1968. (Russian)
10. Ohiyenko I. – Mitropolit Illarion. Pre-Christian faith of the Ukrainian people. Winnipeg, 1965, Kyiv, 1992. (Ukrainian)
11. Ohnieva. O. – “Z-nad Turii do Indu.” (From Turia to the Indus)//Radyanska Volyn. 1990. – 16 October (Ukrainian)
12. Ohnieva. O. – Lesya Ukrayinka and the East. – journal “Skhidnyi Svit”. №1. Kyiv. 1995. (Ukrainian)
13. Rigveda. Mandaly. I-IV. Moscow, 1985. Translated by T. Y. Yelizarenkova. (Russian)
14. Ritter P. G. – Voices of Ancient India. Anthology, – Kyiv, 1982. – p. 91-114. (Ukrainian)
15. Romanchenko I. S. – Correspondences between M. Drahomanov and Lesya Ukrayinka, Scientific Notes of Lviv Pedagogical University, vol. 2. Lviv, 1948. (Ukrainian)
16. Shayan V. – Vira nashykh predkiv (Faith of our ancestors) – Paris, Lut'sk, 1987. (Ukrainian)

Ю. Камішній "Зелений світ" 40,0 x 60,0, полотно/олія, 2008 р.

РОСЛИННИЙ СВІТ РІГВЕДИ ТА "ЛІСОВОЇ ПІСНІ" ЛЕСІ УКРАЇНКИ♦

Існує усталене визначення, яке не викликає ніяких заперечень – індійська культура розпочинається з Рігведи. Цей текст так само як і Атхарваведа, склався ще перед вторгненням аріїв до долини Інду. Тому, певним чином, зміст текстів, зокрема Рігведи, відбиває уявлення, знання, побут, природу, що пов'язані в зовсім іншою екологічною нішею. Це стосується і рослинного світу Рігведи.

В текстах Рігведи не зустрічається жодної назви окремого дерева. Є визначення дерева (вана, врікша, араґ'я), деревини (вана, врікша, араґ'я), лісу (вана, араґ'я), чужої або далекої ворожої землі (вана, араґ'я), двох трісок, при допомозі яких здобувають вогонь (ванā, арані). Найчастіше зустрічається вана та його похідні. За спостереженням Т. Я. Єлізаренкової, це слово та похідні від нього означають: ліс, рослинність, дерево, чужа або далека земля; деревина – те, з чого зроблена чаша для чавлення соку Соми, основа колісниці, барабану. Ванаспаті – велике дерево, пара дерев, лісове дерево, дерев'яна частина колісниці чи барабану, шаха, амулет, труна, пест та ступка. Останнє значення "пест та ступка" і ванā (тріски для здобування вогню пов'язані а існуванням уяви про чоловіче та жіноче дерева, що в свою чергу є виразок ідеї надмірності, як вищого ступеня плодючості. Ванā зустрічається в значенні протиставлення дому, засвоєному простору (Не дай нам піти неправдивим шляхом у лісі, не знайти хати). Присутні також і дієслівні значення ванā: любити, бажати, домагатися, пізнавати, завойовувати, перемагати, опановувати, прагнути, виготовляти, обробляти, що також за своїми визначеннями

♦ Надруковано: Волинь у житті та творчості письменників. – Луцьк, 1999. – С. 52–55. Волинь у житті та творчості письменників. Збірник наукових праць. – Луцьк: Твердиня, 2007. – С. 58–60.

спираються на іменникові значення вана. Ванаргу – те, що рухається в лісі, серед дерев; той, хто мандрує лісом чи дихає місцевістю, дикун. Ванаршад – той, хто сидить на деревах чи в лісі (як птахи). Ван'я – зроблений з дерева, дерев'яний.

Араң'я – ліс, зарослі, дика місцина. Арана – віддалена територія, чужина на протилежність власному дому (захищати вдома і на чужині). Аранга – чужий, далекий, арані – 2 тріски для здобування вогню, аран'яні – дика містина, пустеля, великий ліс.

Врікша – дерево, любе дерево з квітами та плодами, рослина; деревина – стовбур дерева, лук.

Інші визначення рослин свідчать про рослинний світ скоріше степової зони з наявними джерелами води, оскільки присутні назви окремих рослин, що ростуть біля водоймищ.

Слід визначити ще одну обставину. Життєва сила визначається санскритським аюс, що пов'язане з похідними в грецькій та латинській мовах, а в слов'янській має відповідне – іва, як визначення "дерева життя". Іва – верба в значенні жіночого дерева, світового дерева, дерева життя, місця перебування міфологічної істоти, чие життя пов'язане з деревом (з загибеллю дерева гине і його дух) знайшла своє втілення в "Лісовій пісні" – драмі-феєрії Лесі України. Проте знайомства Лесі України з Рігведою, здійснені нею переспіви гімнів цього класичного давньоіндійського тексту, вплинули на зміст п'єси значно ширше.

Події "Лісової пісні" Лесі України відбуваються в просторі упорядкованого космосу, ще об'єднує світ богів та світ людей. Дійовий простір на початку (до появи людей) описується як "містина дика, таємнича...". Межі місця подій окреслені кордонами води – землі: озеро, його берегова лінія, галявина, ліс. Залежно від ситуації, за змістом п'єси, можна визначити кілька значень складових упорядкованого космосу: територія, що підвладна богам, місце життєдіяльності, зона контакту їх, жертвне місце.

Світ богів та світ людей – два світи, що протистоять один одному як за визначенням міфологічних істот, так і представників роду людського: 1. Лісовик радить Мавці "минати людські стежки", Русалка "не зносить" тих людей "з-під стріх солом'яних"; Куць вважає, що "сі баби (Килина і мати Лукаша) зовсім на вміють жити як слід із нами" (мешканцями лісу); 2. На думку матері Лукаша, в лісі живуть відьми, для самого Лукаша ліс – це "непевне місце", і взагалі, "щоб наші людські клопоти збагнути, то треба справді вирости не в лісі". Як посередники між двома світами виступають Мавка – головна героїня п'єси, дядько Лев, який знає "як з чим і коло чого обійтись", Лукаш, який готовий "по-тутешньому навчитись", бо збирається "тута літувати".

Визначення "містина вся дика, таємнича..." присутнє в Пролозі, де дія відбувається в світі богів. З появою, власне, посередників, таке визначення знімається, а коли цей простір обживають люди, то він набуває зовсім іншого вигляду: побудовано хату, засаджено городець, на одній нивці пшениця, на другій – жито, на озері – гуси, трава чисто викошена, тощо. Таким чином, територія, що позбавлена людського духу – озеро, ліс, галявина визначаються як дика чужа таємнича територія, а простір світу людей дробиться на окремі одиниці (хата, нивка, городець, ґрунть, тощо). Дикий природний ландшафт здається "пустим", не тільки в пустелі, але й в лісі. В Давній Русі лісова хаща сприймалася саме як "пустеля", ліс так і звався "пустинь". Цей простір був пустим не тому, що там нічого не було, а тому, що там відсутнє людське начало, яке організовує життя людини.

Ліс, що населений персонажами пантеону, протистоїть світові людей, як незасвоєна, незнайома, ворожа територія. Зняти протистояння намагаються ті, хто знає як обживати новий простір, не порушуючи його (дядько Лев), хто готовий опанувати нову мову спілкування з мешканцями чужого лісу (Лукаш), хто прагне пристосуватися до нових умов існування

(Мавка).

Зона контакту, жертвне місце, різні світи відтворюються рослинним кодом, який ситуативно перебудовується. Центр сакрального місця визначено трьома деревами (тобто, центр диференційований) – береза, дуб, верба, кожне з яких виступає в іпостасі "дерева життя", "дерева пізнання", "світового дерева", коли пов'язується з тим чи іншим персонажем п'єси, і, таким чином, залежно від ситуації, організовує відповідний простір (працює міфологема дерево-бог, дерево-людина).

Світове дерево реалізується в центрі, займає вертикальне положення, з'єднує три зони: воду, землю, небо. Його горизонтальна структура репрезентована іншими об'єктами: на сторонах чи кутах можуть знаходитися співвідносні з головним світовим деревом в центрі інші світові дерева тощо. Саме мешканці лісу розрізняють узагальнене "дерево" і його розмаїття в рослинному світі. Визначено 4 різновиди кущів з розподілом на чоловічі і жіночі: дика рожа, калина, глід, терен /життя і смерть/; 4 різновиди чоловічих і жіночих дерев: ясен, клен, явір, граб та береза, верба, вільха, осика. Дуб виступає як головне світове дерево і тому організатора горизонтальної структури космосу, яка і дозволяє розрізняти засвоєне (пов'язане з культурою) – незасвоєне (пов'язане з природою). Відпрацювання діючого космосу і наступ хаосу символізується знищенням дуба. З його знищенням нищиться гармонія співіснування світів. Дуб як "дерево пізнання" об'єднує дядька Лева і Лукаша, бо саме під ним дядько Лев вимовляє закляття (сакральний текст) і казання небожу, розпаливши багаття. Береза стає для Лукаша "деревом життя". Мавка поєднується з вербою (а взагалі виступає як денотат самої Природи, Великої богині-матері, Космосу).

Визначений сакралізований простір закріплюється акустичним кодом: два птахи – зозуля і соловейко (жіноче і чоловіче начало); 4 сопілки – похідні, бо визначено те, з чого вони зроблені: очерет, липа, калина, верба; вони

співвідносяться з порами року, віком життя людини; впродовж всієї п'єси звучать 16 мелодій. Числова символіка – 1, 2, 3, 4, 7, 8, 12, 16, присутність чоловічого і жіночого начала, нерозривність живого і мертвого (сире-сухе дерево) окреслюють простір лісу, позбавленого людської присутності, простір жертвовного місця, діючий простір і наділений максимальним розмаїттям живого рослинного світу.

Якщо порівняти рослинний код світу людей, то він має свої специфічні характеристики. Вся палітра рослинного світу в тій частині лісу, що належить людині, зводиться до кількох характеристик: ліс, дерева, деревина. Ліс, як вже визначалося вище, – ворожа чужа земля – "чортівська пуша", де "не самії дерева", "а багато різної є сили", відьми також з лісу; мешканці світу людей "не люблять лісового роду". Дерево присутнє в значенні німого, чужого, того, що треба знищити – дуб, верба. Дерево, тобто деревина – щось утилітарне, що можна використати: дерева на хату, обору, хмиз для багаття, сопілки, можна наточити соку березового. Простір визначено скошеною начисто травною, вісь світу з дуба перетворюється на стіжок, зложений під ним, та хату. Кордони зазначені побутовими речами: на березі хустя, на кущах горщики, гладишки. Вся різнокольорова гама барв лісу в світі людей майже відсутня. Мавка, яка є втіленням рослинного світу, самої Природи, в світі людей втрачає свою істинну природу, оскільки перебирається в сорочку з десятки, скупю нашиту і латану на плечах, вузьку спідничину з набиванки, полинялий фартух з димки і в такому вигляді протистоїть яскраво визначеному побутовому вбранню Килини і барвам одягу Русалки Польової. Звичайні нивки з визначеними пшеницею та житом перетворюються на різнобарвний одяг цієї міфологічної істоти; зелений одіж, плащ золотого волосся, синій вінок з волошок, рожеві квіти. Літо, тобто життя для неї завершується тим, що "всі квітоньки-зірниченьки, геть вирвано... ", "мак", що "жаром червонів"... "тепер він почорнів" і стає "крівцею", що

пролилася, "в борозенці запеклася". Все кольорове розмаїття рослинного світу (вбрання Мавки весняної і літньої, Русалки польової) переходить на одяг Килини.

Якщо ліс, як чужа територія, що позбавлена присутності людини, характерний і для часів Давньої Русі, то інші значення лісу, дерева, деревини, іви – аюса, їх безбарвність мають паралелю відповідні контексти Рігведи. Можна вважати, Рігведа постала своєрідним контрапунктом для Лесі Українки при створенні "Лісової пісні", а найяскравіше це визначилось через рослинний код, свідомо чи напівсвідомо використаний поетесою.

Ю. Камішній "Серед квітів" 40,0 x 60,0,полотно/олія, 2008 р.

RIGVEDA'S PLANT WORLD AND LESYA UKRAYINKA'S "LISOVA PISNYA"♦

There is an indisputable assertion that Indian culture starts from the Rigveda. Like that of the Atharvaveda, its texts were also composed prior to the Aryan invasion of the Indus valley. Thus, the content of these texts, of the Rigveda in particular, reflects the thoughts, knowledge, living conditions and nature, that are related to a very different ecological niche. The same is true for the plant world of Rigveda.

Rigveda texts contain no names of particular trees. There are generic mention of tree (*vana*, *vriksha*, *araṇya*), wood (*vana*, *vriksha*, *araṇya*), forest (*vana araṇya*), alien or foreign or far away enemy land (*vana*, *araṇya*), two pieces of wood used for kindling fire by attrition (*vanā araṇi*). Most often used are 'vana' and related terms. T. Y. Yelizarenkova observed that, this word and related terms are used to denote: forest, plants, trees, alien or foreign land; even the wood – wooden vessel or barrel for the Soma juice, or the base of the chariot and also the drum [Yelizarenkova, 1999]. *Vanaspati* - is a great tree, or a pair of trees, forest tree, wooden part of the chariot or drum, chess, amulet, coffin, mortar and pestle. The latter meaning "mortar and pestle" and *vanā araṇi* are related to the existence of the male and female trees, which in its turn reflects superfluosness, as the highest level of fertility. *Vana* is also found to be contrary to home or acquired space (Do not let us go to the forest for untruthful ways and not find home) [Yelizarenkova 1999]. There are also verbs signifying *vana*: love, wish, demand, discover, conquer, win, command, attain, prepare, cultivate, which also, as per their definitions, are based on the name significance of *vanā*. *Vanargu* – is that, which moves in the forest, among the trees; who, wanders about in the forest and breathes the locale, some wild one.

♦ Published in: Volyn in the life and creations of writers. – Lutsk, 1999. – p. 52–55; Volyn in the life and creations of writers. Collection of scientific papers – Lutsk, Tverdyntia, 2007. – p. 58–60.

Vanarshad – is that, which sits on the trees and in the forest (like birds). Vanya – is made of wood, wooden.

Araṇi – means the piece of the wood used for kindling fire by attrition, and araṇī – two pieces of the wood used for kindling fire by attrition. Araṇya – means forest, bushes, wild locality. Arana – foreign or distant land means a far away territory, desert or wilderness, alien and opposite to own home (defend home amidst the alien). Aranga – is alien and far away, aranyani – wild place, desert, big forest.

Vriksha – means a tree, any tree with flowers and fruits, plant; wood – trunk of a tree, field.

Other definitions of plants bear more testimony to the steppe area plant world with available water sources, as most names of particular plants show that they grow near water.

One more factor should be noted. Vital energy denoted by the Sanskrit word ‘ayus’, related to their analogies in Greek and Latin, has also its Slavic equivalent – iva, “the tree of life”. Iva – or willow as a female tree, an universal tree, the tree of life, location of a mythological character, whose life is connected to the tree, (its spirit ends with the death of the tree) came to life in Lesya Ukrayinka’s Lisova Pisnya. However, Lesya’s acquaintance with Rigveda and her reproduction of the hymns of this classical ancient Indian treatise, influenced the play’s content more widely.

Events in Lisova Pisnya are taking place under a well organized space, uniting the world of gods and that of peoples. The acting space, at first, (before people appear) is depicted as "a wild mysterious place,...". The boundaries of the locale is defined by limits of lake, its borders, glade and forest. According to the situation, as per the play’s content, there can be several meanings of the elements of this organized space: territory under the power of gods, place of their activities, contact areas, place for sacrifice.

The world of gods and the world of humans – are two worlds, contradicting one another, both on part of the mythological entities as well as on behalf of the peoples: 1. The Sylvan demi god (spirit

of forest) warns Mavka to “avoid of the humans footsteps”, the mermaid “cannot bear” those people “from the thatched roof”; The Kuts’ (marsh spirit – dwarfy mythological creature) considers that, “these women (Kilina and Lukash’s mother) do not know how to co-exist with us (dwellers of the forest) ”; 2. Lukash’s mother thinks that witches live in the forest. To Lukash himself the forest is – an “uncertain place”, and overall, “in order to comprehend the human worries, one should not be brought up in the forest”. As an intermediary between the two worlds appear – Mavka – the play’s main heroine, Uncle Lev, who knows, “how, with what and which circles to bypass”, and Lukash, ready to “learn the local ways”, as he would be “spending his summer”.

The description of the place as “wild and mysterious...” is present in the prologue, where the activities take place in the world of gods. When the intermediaries appear, this definition wanes away and when this space is inhabited by people, it attains a completely different look: a hut built, a land plot with planted crops, on one side wheat and on the other – rye, geese swimming on the lake, the grass mowed clean etc. Thus, the territory which had no signs of human spirit – the lake, forest, glade, are described as wild, alien, mysterious territory, and the space of the human world is divided into isolated items (hut, plot, field sowed a cereals, kitchen garden, etc.). The wild natural landscape seems to be “empty”, not only in the desert, but also in the forest. In ancient Rus, bushy growth of forest was treated as “a desert”, the forest was even called “desert”. This space was deserted not because there were nothing in it, but, that there were no sign of humans, who organize lives by inhabiting spaces.

The forest, containing such personages, is opposed to the world of humans as unknown, uninhabited and alien territory. Those who know how to settle down in an unknown space without intruding into its subtleties, (Uncle Lev), who would like to know the new language of communication with the dwellers of this alien forest (Lukash), who strive to adapt to newer conditions of

existence (Mavka), try to remove this juxtaposition.

The area of contact, place for sacrifice and the different worlds are reproduced by plant codes, which get situationally restructured. The sacred center is determined by three trees (thus the center is differentiated) – birch, oak, and willow, each of which play the role of "tree of life", "tree of knowledge", "universal tree", while relating to this or the other characters of the play, and in this way, depending on the situation, the space is organized, putting the mythologema of tree-god and tree-human into functioning.

The concept of universal tree is implemented in the center, taking the vertical position, uniting three areas: water, land and the sky. Its horizontal structure is represented by other objects: on the sides and corners are other universal trees, correlated to the central universal tree etc. The forest inhabitants themselves differentiate the generalized "tree" and its diversity (diverse forms) in plant kingdom. Four types of bushes are identified, with male and female attributes: wild rose, cranberry, hawthorn, thorn /life and death/; four different male and female trees: ash, maple, elm (hornbeam), white maple on the one hand and birch, willow, alder, aspen or poplar on the other. Oak plays the role of the main universal tree and the theme organizer of the horizontal space structure, and this itself allows the differentiation of inhabited (related to acculturation) – uninhabited (related to nature). Destruction of the oak symbolizes the work of active cosmic space and the setting in of chaos. With its destruction, the harmony of coexistence of two worlds are destroyed. In its capacity as the "tree of knowledge", the oak unites Uncle Lev and Lukash, because it is only while sitting under it that Uncle Lev, lighting up the pyre, renders incantations (sacred text) and preachings to his nephew. The birch becomes "tree of life" for Lukash. Mavka is united with the willow (overall, it personifies Nature itself, Great Mother of the Gods, and Cosmic space).

This defined sacred space is correlated by acoustic code: two birds – the cuckoo and the nightingale (female and male

origins/nature/force); four flutes – defined by the type of wood they are made of: reed, linden, cranberry, willow; correspond to seasons of the year, and consequently to periods of human life; throughout the play sixteen melodies are played. The numeric symbolism – 1, 2, 3, 4, 7, 8, 12, 16, presence of male and female origins, inseparability of the alive and the dead (raw – dry tree) fills up the forest space, devoid of human presence, space for sacrifice and action are adorned with maximum diversity of live plant world.

Codes for plants in the human world have specific characteristics. The whole plant world in that part of the forest, which belongs to humans, has a few features: forest, trees, wood. Forest, as has been indicated above, – is alien enemy land – "evil wilderness", where "not only trees", but "many other forces" are there, witches are also from the forest; persons from the human world "do not like forest types". Trees are present as dumb, alien, meant for destruction – oak, willow. Wood or timber – is something utilitarian, to be put into use: wood for the hut, fences, firewood for pyre, flutes, extract juice from the birch. The open space is shown with cleanly mowed grass, the world of oak is converted into a stack and below it, the hut. The borders are adorned with household items: a kerchief on the willow, vessels and pots on the bushes. The whole diverse color palette of the forest is almost absent in the human world. Mavka, who is the personification of the plant world, of Nature itself, loses her innate nature in the human world, as she wears a common shirt, frugally stitched and patched on the shoulders, narrow skirt made out of sack, faded linen apron and thus stands opposite to bright-clothed Kilina as well as the Field nymph dressed in gaudy colors. Simple pastures with wheat and rye are converted into colorful clothes of this mythological character; green dress, flow of golden hair, blue wreath of corn flowers, with additional pink flowers. Summer, or life for this character ends, as "all flowers-stars, are picked up... ", "poppy", which "got red in heat"... "now turned black" and became "precious blood", which flowed, and was baked dry "in small furrow". All diverse colors of

the plant world (Mavka's attire in spring and summer, dress of the Field nymph) is transferred to Kilina's.

If forest, as an alien territory, devoid of human presence is characteristic also of the times of the Ancient Rus', other connotations, such as forest, trees, wood and the willow (iva) – 'ayus', their colorlessness have parallel contexts in Rigveda. It may thus be considered that, Rigveda served as some kind of counterpoint for Lesya Ukrayinka while creating Lisova Pisnya, the brightest manifestation of which is found in the plant symbolism and code, consciously or otherwise used by the poetess.

Yelizarenkova T.Ya. Slova i veshchi v Rigvede. – M.: Izdatel'skaya firma "Vostochnaya literatura". RAN, 1999, 240 pp. (Russian).

Ю. Каминский "ПІД ВЕРБОУ" 53,0 x 61,0 картон, олія 2004 р

МІФОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ОБРАЗУ МАВКИ В "ЛІСОВІЙ ПІСНІ"

Міфологічні герої "Лісової пісні" Лесі Українки походять з розрядів так званої низової міфології. Божества цього класу часом неясні, їм, за визначенням І. Огієнка, властивий "малорозвинений антропоморфізм" [Огієнко 1965, 84]. Проте портретні характеристики діючих міфологічних осіб п'єси вражають своєю розробленістю, що відповідає авторській позиції Лесі Українки при роботі над драмою-феєрією. Вона вважала, що різним слов'янським народам властиві різні міфологічні ідеали [Лєся Українка, т. XII, 459]. Своє розуміння цього ідеалу поетеса втілила у відповідні персонажі п'єси. Особливо це позначилося на образі Мавки.

У слов'янській міфологічній традиції мавка — назва загальна, бо таких духів було багато (їх може бути дванадцять). Це злі (навіть смертоносні) істоти низової міфології. Традиційний вигляд мавок майже такий, що в свій час не сподобався Лесі Українці ("лісовий бог — без спини, з однією ніздрею"): мавка спереду має людське тіло, спина відсутня і тому видно усі нутроші. За п'єсою від цього загрозливого духу героїня п'єси успадковує власне ім'я — Мавка, але набуває нового вигляду. Образ Мавки, її функції, дії протягом усієї п'єси продовжують кілька асоціативних шарів.

На рівні зорового сприйняття портретній розробці образу Мавки, ймовірно, сприяли численні ілюстрації з підручників грецької міфології і підручника Л. Менара. Образ Мавки, яка народжується з верби, є класичною міфологемою "жінка — дерево", тому первісна асоціація — дріада, дух давньогрецької міфології, чиє життя пов'язане з деревом взагалі (може бути і конкретне дерево). З загибеллю дерева гине і його дух.

За індійською міфологією міфологемі "жінка — дерево" відповідають добре розвинуті літературна традиція та іконографія образу. Мавка — верба на рівні низової міфології

мас паралеллю якшині, духа плодючості, що зображається з'єднаним з деревом. У буддійській міфології як продовженні індійської це відповідає образу Майї, матері Будди Шак'ямуні під час народження сина. Єднанню дерева і жінки у ведійській міфології відповідає уявлення про весьвіт в образі жінки — дерева, тобто упорядкованому космосу з визначеним деревом, що поєднує його світи.

Цей архаїчний образ в українській міфології асоціюється з деревом, яке "росте наверху небесної нави, в царстві богів, а віттям сягає додолю. По цьому дереву бігає з землі на Небо білка й приносить богові звістки з землі" [Огієнко 1965, 56-57]. Леся Українка допрацювала цю міфологему. В п'єсі, в одному з епізодів зазначено: Мавка, швидко, як "білиця злазить на вербу, спускається по крайньому вітті, врятовує Лукаша". Даний епізод відповідає образу упорядкованого весьвіту і свідчить про одну з функцій Великої богині-матері з іпостасі рятівниці людей, що властива також і Ушас (грец. Еос, слов., «утро»), богині вранішньої зорі.

У "Лісовій пісні" Мавка, на відзнаку від міфологічної мавки, приваблива, чарівна, молода дівчина: "ти зовсім така як дівчина ба, хутчій як панна, бо й руки білі, і сама тоненька і якомсь так убрана не по наськи" [Леся Українка, т. V, 216]. Не менш важливий і час її першої появи: "розкрились лілеї білі і зазолотіли квіти на лататті". За названими квітами визначається час доби. Йдеться про світанок. Визначена також і пора року — весна, коли розкривається стара верба, де зимувала Мавка.

В індійській міфології (найраніше на рівні ведійських гімнів), божество вранішньої зорі — богиня Ушас — "ранкове світло". Їй присвячено 20 гімнів Рігведи. Це чарівна дівчина в блискучому одязі, її звуть сяючою, золотистою, яскравою, вдягнутою в світло. Вона пробуджує всіх, дарує життя і славу, прокладає шлях людям. Її особлива функція — опікування ріши ("співаками" — виконавцями гімнів). Вона наставляє їх, наділяє натхненням, дарує майстерність. За гімнами Ушас, за

переспівами Лесі Українки, богиня має такі характеристики: "Наче дівчина струнка, всміхаючись, ти молодая", "наче дівча молоденька", "У сні всі лежали, ти ж сповістила, нам постати... час нам приносити жертви... Ти молодая, серпанком блискучим укрита! Скарбів наземних усіх ти цариця! Ідеш ти вслід за минулими зорями, ти ж найстарша зір всіх прийдешніх, зір вічних... смерті нема їй, ні старощів, завжди в промінні приходить... вестовниця поданків!" [Лєся Українка, т. II, 175-177]. Частиною своїх функцій Ушас відповідає образу жіночих божеств на зразок Великої богині-матері. Навіть просте зіставлення свідчить про лексичні запозичення; найпростіші уподоблення в тексті "Лісової пісні" в образі Мавки виникають на підставі гімнів, присвячених Ушас. Взагалі впливам Рігведи на Лєсю Українку під час роботи над п'єсою приурочені окремі статті, зокрема В. Шаяна, О. Огневої, тому такий підхід не викликає подиву [Шаян 1987, Огнева 1995].

За п'єсою Мавці підвладне все: доба, пори року, погода, явища природи, рослинний і тваринний світ, родючість: "Хіба я плачу? А справді... Ні-бо! То роса вечірня... ", "смутні роси звітів моїх"; "сідає на вербу, тихо плаче, починає накрапати дрібний дощик"; "чорні коси упали до землі, починається вітер, жене свої сиві хмари, а вкупі з ними чорні ключі пташині у вирій"; "пізне літо — пишно завітчана, розпушені коси"; коли виникає необхідність збирати врожай, жати — волосся гладко зачесане у дві коси і заложене навколо голови. В п'єсі Мавка втілює саму природу: "Вільна я, вільна.., сунеться хмарка по небу повільна. Се так добре — умерти, як летюча та зірка..."; "А чом же в тебе очі не зелені?... тепер зелені... а були, як небо, сині.., сині як тая хмара... ні, здається чорні...", одяг міняється залежно від пори року — навесні одежа ясно-зелена, коси чорні з зеленим проблиском; гаптована багрянниця і срібний серпанок — одяг осінньої Мавки. Образ Мавки визначає час: одвічний — "Мені здається, що я була, жила я завжди"; "циклічний" — "стане початком тоді мій кінець"; "дискретний" — доба, пори

року. Їй належить визначення міри таланту, даного Лукашеві: "Бач, я тебе за те люблю найбільше, чого ти сам в собі не розумієш...", "воно ще краще, ніж вся твоя хороша, люба врода...". Всім вище наведеним характеристикам відповідає жест — "проводить долонями по очах", розкриває очі і розводить руки. Це жест оранти, визначений ще з доби палеоліту і збережений в обрядових рушниках до кінця ХІХ ст. Без всякого сумніву образ Мавки відтворює рівень знання світової міфології Лесею Українкою. Наведені паралелі свідчать про безпосередній вплив ведійської міфології та загальної індоєвропейської. Привабливий образ Ушас відчувається в пластичному образі головної героїні "Лісової пісні", в окремих запозиченнях, як на лексичному рівні, так і в деяких уподобаннях. Мавка, дух низової міфології, стає врівень з великими жіночими постатями світової міфології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. (1976. – Т. 2.; 1977. – Т. 5). – Київ: Наукова думка, 1975–1979.
2. Огієнко І. – Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965; Київ, 1992.
3. Огнева О. – Леся Українка і Схід. – Східний світ. – №1. – Київ. 1995. – С. 76-82.
4. Шаян В. – Віра предків наших. – Париж – Луцьк, 1987.

Ю.Камішній **“ЧЕКАННЯ БІЛЯ СТЕЖКИ”** 61,0 x 55,0 картон, олія 2004 р

MYTHOLOGICAL ORIGINS OF MAVKA'S IMAGE IN "LISOVA PISNYA"

The mythological characters of Lesya Ukrayinka's "Lisova Pisnya" emerge from the so called lower or basilar mythology. The deities of this category are somewhat nondescript, as I. Ohiyenko puts it, they are characterized by "underdeveloped anthropomorphism" [Ohiyenko 1965, 84]. However, their portrayal in this play is very detailed, defined by the author Lesya Ukrayinka's own vision while she was working on the fairy tale. She considered, that various Slavic peoples have various mythological ideals [Lesya Ukrayinka, vol. XII, 459]. The poetess's own understanding of this ideal was expressed through the numerous characters of the play, especially through Mavka's character.

In Slavic mythological tradition, mavka – is a common name, as there are many such spirits (numbering about twelve). They include evil (even deadly) entities of lower mythology. Traditional descriptions of mavkas are such that Lesya Ukrayinka disliked ("Forest god – with no spine and only one nostril"): on the front mavka has the form of a human body, the spine is absent and so all internal organs are visible. In the play, the heroine gets mavka as her proper name, taken from this spirit, but is adorned with a new look. Mavka's image, her role and activities all through the play continue to be associated with several levels.

Visual portrayal of Mavka's image, perhaps, was influenced by illustrations in various Greek mythology textbooks and L. Menard's manual. Mavka's image, that of being born from the willow tree, is a classical mythologema "woman – tree", therefore, the first association is that of dryads — spirits of ancient Greek mythology, whose overall existence were related to the trees in general (could also be any particular tree). With the death of the tree, its spirit dies.

According to Indian mythology, the myth "woman – tree"

corresponds to the well developed literary tradition and iconographic image. Mavka — as a willow on the lower level of mythology is a close parallel to "yakshini", spirit of fertility, which is shown as united with a tree. In Buddhist mythology as a continuation of Indian mythology it corresponds to the image of Maya, mother of Buddha Shakyamuni at the time of giving birth to her son. Union of tree and woman in Vedic mythology corresponds to the idea of woman-tree as the reflection of Universe, that is, infinite space organized with a definite tree, uniting all the worlds.

This archaic image in Ukrainian mythology is associated with the tree, which "grows up on the heavenly hallway, in the kingdom of gods, and the branches goes down. By these branches runs the squirrel to the heaven and carries news from the earth for the gods" [Ohiyenko 1965, 56-57]. Lesya Ukrayinka developed this mythologema. One of the episodes in the play shows: Mavka, hurriedly, runs like a "squirrel on the willow, goes till the end of the twig, and saves Lukash". This episode resembles that of the organized universe and shows one of the functions of the Great Mother of the Gods as the savior of people, which is characteristic of Ushas (Greek goddess Eos, slav. "utro"), goddess of dawn.

In Lisova Pisnya, Mavka, unlike her Ukrainian mythological counterpart, is attractive, luring, young maiden: "you are justlike any other girl, graceful as a lady, and these white hands, tender and slender, but not dressed up as our women do" [Lesya Ukrayinka, vol. V, 216]. Of no less importance is the time of her first arrival: "the white lilies opened and the yellow water lily flowers on the leafage turned golden". The names of these flowers signify the time of the day. It implies dawn. The time of the year is also to be noted — spring, when the old willow opens up, where Mavka spent her winter.

In Indian mythology (oldest of the Vedic hymns), the goddess of the dawn — Ushas — "light of the dawn". Rigveda has 20 hymns dedicated to her. This beautiful maiden is in bright attire, she is called shining, golden, bright, dressed up in light. She wakes

everyone up, gives life and fame, paves the way for people, her special function is to - support the Rishis ("sages" — chanters of the hymns). She shows them the path, gives inspiration and mastery. Going by the hymns, Ushas, as Lesya Ukrayinka retells it, has the following characteristics: "As if the maiden is slim, smiling and young", "as if the maiden is young", "all were asleep, and you called us to get up... it is time to make offerings... You are young, covered by a shinning veil! You are the queen of all treasures! You go behind the passing stars, you are the oldest of those coming by, the star of eternity... it has no demise, no old age, always walking adorned in shinning rays... messenger of gifts!" [Lesya Ukrayinka, Vol. II, 175-177]. With part of her functions Ushas resembles female goddesses like the Great Mother of the Gods. Even simple comparison reveals lexicological references; simplest similarities in text of Lisova Pisnya, when the image of Mavka is based on the hymns, devoted to Ushas. Several articles by V. Shayan, O. Ogneva, were written to show the influence of Rigveda on Lesya Ukrayinka while she worked on the play, so this approach does not evoke much surprise [Shayan 1987, Ohnieva 1995].

The play shows Mavka to have control over everything: time of the day, time of the year, weather, natural phenomenon, plant and animal kingdom, fertility: "Am I weeping? Well, to tell the truth ... its just! the evening dew... ", "opaque dewdrops are my accounts"; "sits on the willow, silently weeps, a slow drizzle starts"; "black hair fell on the ground, a wind starts to blow, drives away its grey clouds, and together with it the black birds like hooks on a chain in a whirl"; "late summer — adorned with lots of flowers and unbraided hair flowing open"; when there is the need to harvest, and collect the crop — the hair is made neatly into two braids and crossed on the head. In the play, Mavka personifies Nature itself: "Free, Free, I am Free...., the cloud moves on the sky slowly. It is so good — to die, as that flying star..."; "And why are your eyes not green?... and now they are green... and they were, as the sky, blue... blue as that cloud... no, it seems black...", the dress changes

according to time of they year — in spring it is lush green, black hair with greenish hue; embroidered purple robe and silver veil — is the dress of autumn Mavka. Her image shows time: eternal — "I feel, that I was, and always lived"; "cyclic" — "it will be the beginning of my end"; "discreet" — time of the day and year. She also has rhe capacity to measure the qualities of Lukash: "See, for this reason I love you all the more, as you do not understand yourself ... ", "it is better than all your grace, all your beauty... ". All these above references to characteristics also correspond to the gesture — "to softly move the palms over your eyes", open the eyes and take off the hands. This gesture belonged to Oranta, typical for the paleolithic age and was preserved till the end of the 19th century on towels and cloths used for rituals.

Beyond all doubt , the image of Mavka reproduces the level of knowledge of world mythology by Lesya Ukrayinka. The examples provided show the direct influence of Vedic and general Indo-European mythology. The attractive image of Ushas is felt in the soft and flexible image of the main heroine of Lisova Pisnya, in certain word references, as well as similarities. Mavka as a spirit of lower or basilar mythology has been elevated to the level of great female figures of world mythology.

Bibliography

1. Lesya Ukrayinka. Collections in 12 volumes. (1976. – Vol. 2.; 1977. – Vol. 5) - Kyiv.: Naukova dumka, 1975-1979. (Ukrainian)
2. Ohiyenko I. Mytropolyt Ilarion. Prechristian faith of the Ukrainian people. - Winnipeg, 1965. Kyiv, 1992. (Ukrainian)
3. Ohnieva O. Lesya Ukrayinka i Skhid // Skhidnyi Svit. - № 1. - Kyiv., 1995. p. 76-82 (Ukrainian)
4. Shayan V. – Vira nashykh predkiv (Faith of our ancestors) – Paris, Lut'sk, 1987. (Ukrainian)

Ю.Камишній **“ВЕСНЯНЕ ОЗЕРЦЕ”** 18,3 x 32,0 картон, олія 2000 р

আরণ্য সঙ্গীত

চরিত্রসমূহ

ভূমিকা

বাঁধ-ভাঙা প্লাবন

জলপরী

হারানো-ধন (দুজন)

জলদানব

প্রথম অঙ্ক

লেভ খুড়ো

অরণ্যাসুর

লুকাশ

মহামারী (সংলাপহীন)

জলপরী

হারানো-ধন

বনদেব

বামন

মায়া

দ্বিতীয় অঙ্ক

লুকাশের মা

কিলিনা

লুকাশ

জলপরী

লেভখুড়ো

‘পাথরে-বসে-থাকা’

মায়া

অরণ্যাসুর

স্বলপরী

তৃতীয় অঙ্ক

মায়া

বালক

বনদেব

লুকাশ

বামন

কিলিনার সন্তান

বুভুক্ষু

নিয়তি

লুকাশের মা

অরণ্যাসুর

কিলিনা

মহামারী

ভূমিকা

উত্তর পশ্চিম ইউক্রেনের ভলীন জেলার এক প্রাগৈতিহাসিক কালের গহন মায়ারী বন। তার মধ্যে কিছু ফাঁকা এক খোলা প্রান্তরে পাশাপাশি দাঁড়িয়ে একটি বার্চ বা উইলো এবং আরেক বিশাল ওক গাছ। বার্চ গাছটি মাথা নুইয়ে যেন কান্নায় ভেঙে পড়েছে, বৃদ্ধ ওক তার সহস্র বছরের প্রজ্ঞা নিয়ে এখনো সোজা হয়ে দাঁড়িয়ে আছে। মাঠটির চারদিক স্কুপ ও ঝোপঝাড়েরা, শুধু এক জায়গায় ঝলমলে শ্যামল শৈবাল, সেটি বনের হৃদের কিনারা। হৃদটি বনের ছোট নদীর ক্ষণিকের আশ্রয় - বনের গভীরতা থেকে বেরিয়ে এসে হৃদের বৃকে ঝাঁপিয়ে পড়েছে ছোট্ট নদী। তার কিছু দূরে, হৃদের অপর প্রান্তে, নদী আবার বেরিয়ে পড়ে হারিয়ে গেছে বনের গভীরে। হৃদ শান্ত, শালুক পাতা আর জলজ উদ্ভিদে সর্বাঙ্গ তার ঢাকা, শুধু মাঝখানে দেখা যায় নির্মল জল। জায়গাটি বন্য, রহস্যে ভরা, তবে রক্ষণ নয়, নয় হতাশায় মিয়মান; প্রশান্ত - যেন আরণ্য সৌন্দর্যের কোন কোমল কল্পনায় ধ্যানমগ্ন।

নবাগত বসন্ত। বনের কিনারে, মাঠের এদিকে ওদিকে ধীরে ধীরে প্রথম সবুজ আভা দেখা দিয়েছে, ফুটে উঠেছে বসন্তের প্রথম বুনো ফুল ও কচি দুর্বাঘাস। গাছগুলি এখনো পাতাবিহীন, তবে কিশলয়সম্ভবা - কুঁড়িতে অঙ্কুরে ভরা, যেন এখনি শুকনো ডাল ভেদ করে বেরিয়ে আসবে ফুল ও পাতার বাহার। হৃদের গায়ে কুয়াশার স্বচ্ছ ওড়না, বাতাসের তরঙ্গে তা ছিঁড়ে কখনো বেরিয়ে পড়ছে স্বচ্ছ নীল জল। হঠাৎ কে যেন কথা কয়ে উঠল, নদীতে জাগল তরঙ্গ, আলোড়ন - বনের ভিতর থেকে ছুটে এল 'বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন' - অতি সুঠাম, দৃঢ়, ঘন নীলাক্ষ-তরুণ, চলনে তার ক্ষিপ্ৰতা ও তরলতা। পরণে তার রঙ-বদলে যাওয়া পোষাক, - স্বচ্ছ পীত

হতে ঘন নীল আকাশী, তায় স্বর্ণ স্কুলিসের চমক। হৃদের উপর তরঙ্গাঘাতে
আছড়ে প'ড়ে, ঘূর্ণিবেগে ঘুরতে ঘুরতে, শান্ত হৃদের ঘুমন্ত জলকে সে নাড়া
দিয়ে জাগায়; কুয়াশা সরে যায়, নীল জল হয়ে ওঠে নীলতর।

'বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন'

গিরিধাম হতে সমতল পথে নামি
দুদাড় ছুটি, লাফিয়ে বাঁপিয়ে আমি!
উড়িয়ে দিয়ে সেতু,
বাঁধ ভাঙি এই হেতু,
ভাসাই কত আলের বাঁধন বেড়া
যত কিছু মানুষ-জনের গড়া,-
আজ বসন্তের এই প্লাবন,
যেন আকাঙ্ক্ষা এক তরুণ!

(জলের মধ্যে আরো তরঙ্গের সৃষ্টি করে। এদিকে ওদিকে বাঁপায়, জলের
মধ্যে কি যেন খুঁজে বেড়ায়।)

হারানো-ধন

(সোদা জামা গায়ে, দুই ছোট শ্বেতকায় শিশু শালুক ফুলের দলের মাঝে
সাঁতরে ওঠে।)

প্রথম

হেথা কেন ঘুরে বেড়াও?

দ্বিতীয়

কেন মোদের ঘুমটি ভাঙাও?

প্রথম

মা যে মোদের গেছে রেখে

শয্যা রচে নরম দেখে,

সমান সমান পাথরটিতে
জলজ যত পাতা পেতে,
ঢেকে দিয়ে শালুক ফুলে,
আস্তে গলায় সুরটি তুলে:
'দোলে দোদুল দোলে তারা
ঘুমায় আমার খোকনেরা'!

দ্বিতীয়

কেনই এত মাতন তোমার?

প্রথম

প্রয়াস করে খুঁজে ফেরার?

'বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন'

সেই জলপরী লাগি
শৈশব হতে আমি যার অনুরাগী
জল-রাজত্বের কন্যা
জগতে সে অনন্যা!
সমতল হতে পাহাড়
ছুটে করি তোলপাড়।
এই হৃদপরী বিনা
নেই প্রিয়তমা চেনা।
ঘূর্ণাবেগে কাঁপাই সকল জলা
খুঁজে তারে পাই যদি এই বেলা।

(উন্নাদের মত জলে জাগায় এলোমেলো আন্দোলন।)

হারানো-ধনেরা

হায় হায়! ভেঙো না আলায়,
ভেঙো না মোদের আশ্রয়,
ছোট্ট এ একটুকু নীড়
কোমল করের রচনা জননীর
আবাস এ দীন, ভাগ্যহত
মোরা, নেই মোদের তাত....

(বাঁধ-ভাঙা-প্লাবনের হাত ধরে অনুরোধ করে)

নামব নীচে গভীর সাগরতল
যেথা ঘন তমা আর শীতল,
গভীর ঘুমে সুপ্ত সেথা ধীর
মোদের জলপরী বসে তার 'পর...

'বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন'

ধীর ছেড়ে আসুক না সে উঠে!
আমার কাছে হেসে হাসি মিঠে!
(হারানো ধনেরা জলে ডুব দেয়)
উঠে এস, পরীমণি!!

জলপরী ভেসে ওঠে, মুখে চাপা হাসি, হাত দুটি জোড় করা, মাথায় তার
দুই অলংকার, একটি বড়, সবুজ রঙের, অপরটি ছোট - মুকুটের মত, মুক্ত
দিয়ে গড়া, তা থেকে জ্যোতি বিচ্ছুরিত হচ্ছে।

জলপরী

প্রিয়তম, এলে কি মোর অনুরাগে?

‘বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন’

মগ্ন ছিলে কোথা বল আগে?

জলপরী

(উত্তর না দিয়ে কাছে ভেসে আসে, তবে ‘বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন’-কে পেরিয়ে দূরে
সাঁতরে চলে যায়।)

ছিলে সারাটি রাত ধ’রে

মোর স্বপ্নে তুমি ভ’রে

ঝরেছে অশ্রু বিন্দুতে বিন্দুতে

জমে তারা ঐ কলসটিতে

অনুরাগের প্রেমের কথা বিনায়

কলসটি ভরি কানায় কানায়।

(দুটি হাত ছড়িয়ে আবার কাছে আসে, আবার চলে যায়।)

ফেল যদি স্বর্ণমুদ্রা তায়

উপচে পড়ে অশ্রুধারা ধায়!

(আওয়াজ তুলে হাসে।)

‘বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন’

বল কি যে তোমাদের এই পাঁকে

সোনা দনায় গা ভাসিয়ে থাকে?

(জলপরী তার কাছে এগিয়ে আসে, সে মুখ ফিরিয়ে নেয়, জলের মধ্যে ঘূর্ণি
তোলে)

জলপরী, সব চেয়ে শ্রেয়তর

থাক বসে ঐ ধীবর ’পর,

দেখ দেখ চেয়ে অভাগাকে

মাগুরে কূর্মে যেন না খেতে থাকে,
ঐ বেচারার সকল মুক্ত কেশ।
প্রেমের কথা এই যে হল বেশ!

জলপরী

(কাছে সাঁতরে আসে, হাত ধ'রে চোখে চোখে তাকায়)

ঘুচল অনুরাগ, রইল শুধু রাগ?

(ছল ক'রে)

জানি শতেক কথা যত

হৃদ-হননে পটু তুমি কত!

(চুপ ক'রে হাসে, প্লাবন বিড়ম্বিত হয়)

কেনই তোমার হ'ল দেৱী এত?

জল-রাজত্বের কন্যারে করে ত্যাগ,

শস্য-কলের রানীর 'পর তোমার অনুরাগ!

শীতের এই দীর্ঘ অমা-নিশা,

ঐ কন্যার কাজল চোখের নেশা,-

কারণ বিনা শুধুই তারে জনে,

স্বর্ণ-হীরা করেছে সমর্পণে?

(তর্জনী তুলে হাত নাড়ায়, মুখে চাপা হাসি)

দেখে তোমার চপল মতি,

জাগে মায়া তোমার প্রতি

নেই ক্ষমা বিনা গতি

ভালবাসি তোমায় অতি!

(খেলার ছলে আবেগে)

এক দীর্ঘ পলক ধ'রে রব তোমার মানসকন্যা
অনুক্ষণের তরে হব' দীপ্ত প্রেমের বন্যা।
ডুবিয়ে দেব সকল মনস্তাপ!
সলিল ধারায় ধরা না যায় চিহ্ন,
ক্ষতের কিবা বেদনার বিভিন্ন,
যেমন, এ প্রেম তোমার
ঝরে দুঃখ এ যে আমার!

'বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন'

(ক্ষিপ্রগতিতে পরীর দুই হাত ধ'রে)
শান্তি এবার শান্তি এল সব কলহ সার!
সন্তরণে দুজন মিলে ঘূর্ণি হব পার!

জলপরী

(প্লাবনের হাত ধ'রে দ্রুততালে ঘুরতে থাকে)
ঘুরে ঘূর্ণির এ আবর্তে
সোনা রঙ বালুচরেতে
প'রে মুক্তা-মুকুট শিরেতে
উঠি মেতে মোরা নৃত্যে! উঃ! উঃ!

(কল্লোলে, নাচের তালে তরঙ্গে জল ছড়ায়, হ্রদের চারদিকের কাঁচা ঘাসেও
আওয়াজ তোলে, পাখিরা বাঁকে বাঁকে ঝোপের আড়াল থেকে উড়ে যায়)

জলদানব

হ্রদের মাঝে ভেসে ওঠে অশীতিপর বৃহৎপুরুষ, জলজ উদ্ভিদে ঢাকা তার

দীর্ঘ কেশ ও শুভ্রশ্মশ্রু কোমর পর্যন্ত বুলছে, অঙ্গে তার রঙীন পলিমাটির
পোষাক, মাথায় তার বিনুকের মুকুট, স্বর তার উচ্চ নয়, তবে
জলদগন্তীর।)

শান্ত জলে কে জাগাল অনিয়ম?

(পরী তার সাথী প্লাবনের সঙ্গে নাচ থামায়, দুজনে দুই দিকে সরে যায়)

ধিক্ ধিক্ ধিক্ তোরে! জলরাজকন্যা মম

আগন্তুক সাথে নাচ নয় শ্রেয়, কি শরম!

জলপরী

আগন্তুক নয় পিতা, চিনলে না তুমি,

এ যে 'বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন', ভাসায় মরুভূমি!

জলদানব

জানি সে জানি!

জল-গোত্র জাত তবু নয় আপনজনী

চপল চপলমতি, কপট কুটিল-জাটিল হৃদয়

বসন্তে খেলে ছোটে, ছিন্ন করে দেয়

হৃদ-জড়ানো অলংকৃত সবুজ পাড়ের আল,

জলপরীদের যত্নে রচা বছর খানেক কাল

ত্রাসে কাঁপে বৃদ্ধ রক্ষক ঐ পাখী,

উপড়ে ফেলে শিকড় যেন উইলো-ভর্তহীনার

অনাথ ঐ হারানো-ধনের ছোট্ট নীড়ের দীপ,

নিভিয়ে দেয় নিষ্ঠুর ঐ জল প্লাবনের,

রাজ্যসীমা আমার ভাঙে উন্মাদনা সার

এ বৃদ্ধের শাস্তি ভেঙে করে অত্যাচার।
গীষ্মে সে কোথা যায়? কোথা তার স্থান,
তৃষায় আতুর সূর্য্য যবে করে জলপান
হৃদ কুস্ত্র হতে মোর, যেন অতৃপ্ত ছিল,
ঝোপ ঝাড় নতশির তৃষ্ণায় অনাবিল,
রসহীন রক্ষ শুল্ক যবে হৃদ কিনারায়
শালুক ফুলের দল নতজানু মৃতপ্রায়
তপ্ত জলপানে চেয়ে মাথাটি লুটায়?
তখন থাকে সে কোথায়?

(এই সময় বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন জলপরীকে তার সঙ্গে নদীতে ভেসে পালিয়ে
যাওয়ার ইঙ্গিত করে)

‘বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন’

(চাপা হাসিতে ও রঙ্গে কণ্ঠ ভরা)

তখন আমি সমুদ্রে পিতামহ!

আমায় যে ঐ মহার্ণব ডাকে অহরহ,

পান না করে যেন রবি সুনীল পাত্র হ’তে,

সাগর রাজের ডাক আমি বাধ্য মানতে,

বাঁধা-ধরা কাজ এ আমার, ভালই তুমি জানতে।

জলদানব

ভাল ভাল, সমুদ্রে যাও...আমার ব্যথায় এই,

সহযোগে ঝাঁপিয়ে পড়ে মিত্র যে মোর সেই,

বহুকালের সুহৃদ আমার শারদ-বাদল-ধারা!

না হলে এই বাষ্পে তাপে আমার হত সারা!

(বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন চুপিচুপি জলের মধ্যে লুকায়)

জলপরী

হে তাত মোর!

হয় কি কভু বাষ্প হ'তে মরণ?

বাষ্প হ'তেই জলের পুনর্জীবন!

জলদানব

বিজ্ঞতা তোর ভারী!

যা নিচে যা! ঢের হয়েছে, বাচাল চাটুকারী।

জলপরী

এই বেলা যাই। গেছে চলে সেও এখান থেকে,

ছাড়িয়ে দেব জটের রাশি লতার দেহ হ'তে।

(কোমরবন্ধ থেকে মাছের কাঁটার চিরুনি বার ক'রে হুদের ধারের ঝোপঝাড়

আঁচড়াতে থাকে)

জলদানব

ছাড়াও ছাড়াও জটিল জটের ভার

সাজান-গোছান পছন্দ আমার।

থাকব হেথা যতটি ক্ষণ করবে তুমি কাজ।

পদ্মপাতা সমান করে পেতে সাজাও আজ

শেওলা-পর্দাকে জুড়ে দাও নিপুণ করে

প্লাবন জলে ছিন্ন হয়ে আলো যে ভেদ করে।

জলপরী

এই করে দিই তাত!

(জলদানব আরামে ঝোপের ধারে বিশ্রাম করে, অবশ্য চোখ তুলে জলপরীর
কাজ নিরীক্ষণ করে, পলে পলে চোখ তার ঘুমে বন্ধ হয়ে আসে)

‘বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন’

(ভেসে ওঠে, দ্রুত জলপরীর কাছে গিয়ে)

লুকাও, লুকাও উইলোর আড়ালে!

(জলপরী লুকায়, জলদানবকে লক্ষ করতে করতে)

তোমার সাথে ভেসে

যাব দিগন্ত ছাড়িয়ে

দুরন্ত ছন্দে হারিয়ে

ভেঙে কঠিন বাঁধখানি

ডোবাই শস্য-কলের রাণী!

(জলপরীর হাত ধ’রে বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন দ্রুত ভেসে যায় হ্রদের অন্য পারে।
তার কিছু আগেই জলপরী হঠাত্ থেমে চীৎকার করে ওঠে।)

জলপরী

আঃ, আটক করে ওক গাছের লাঠি!

(জলদানব জেগে ওঠে, ঝাঁপিয়ে পড়ে বাধা দেয়, জলপরীর হাত ধ’রে
ছিনিয়ে আনে)

জলদানব

এই তোর পরিচয়! ধিক্ তোরে - দুষ্ট, অভিশপ্ত
কেবল জানিস কেমনে জলপরীরে করতে লুপ্ত!
তোর মায়ের কাছে গিয়ে করব এবার নালিশ,

পাহাড়ী তুষার ঝড় মা তোর, তা কি জানিস!

‘বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন’

(অট্টহাস্যে)

যা হবার হবে, এখন বেড়াই ঘুরে
বিদায় পরী, পূর্ণ করো কলস অশ্রু ধারে!
বনের নদীর বুকে ঝাঁপিয়ে পড়ে মিলিয়ে যায়)

জলদানব

(জলপরীর প্রতি)

যা নিচে যা! অমান্য না ক’রে আমার আদেশ
তিন চাঁদনী রাতের তরে জলের ’পরে আসা শেষ!

জলপরী

(বাধা দিয়ে)

কবে থেকে হেথায় হুদে পরীরা নিয়মী
অধীনতায় বদ্ধ হল’? স্বাধীন মুক্ত আমি!
বাঁধন-হারা যেমন সলিল ধারা!

জলদানব

থাকতে আমার শাসন গরিমা
সলিল-বরকে জানতে হবে সীমা।
যা নেমে যা নীচে!

জলপরী

চাই না যেতে নীচে!

জলদানব

চাস্ নে যেতে?

দে ফিরে দে মোতির মুকুট এবার মাথা হতে!

জলপরী

না! এ যে মোর উপহার সাগররাজের হাতের।

জলদানব

তোর কপালে নেই মুকুটে শির ঢাকা
অবাধ্যতা করলে পরে শাস্তি আছে রাখা
ধরে নিয়ে যাবে তোরে 'পাথরে-বসে-থাকা'!

জলপরী

না, না, প্রিয় তাত মোর!
প্রাণটি ভরে মনটি দিয়ে শুনব কথা তোর।

জলদানব

তবে যাও মা নেমে নীচে!

জলপরী

(অনিচ্ছাসত্ত্বেও জলের নীচে নামতে নামতে)

যাই যাই নেমে যাই, আমোদে প্রমোদে
ধীবর সাথে থাকতে কি পারি মেতে?

জলদানব

যাও যাও, করো আমোদ আপন খেয়ালে
(জলপরী কাঁধ পর্যন্ত ডুবে, করুণ হাসি হেসে, জলদানবের দিকে চায়)

চপলা দুহিতা মোর, তোর তরে চিন্তা ঘোর।

প্লাবন তোরে দিত ঠেলে সর্বনাশের হাতে,

টেনে নিয়ে যেত যত ধারাল উপল পথে,

বন্য নদীর দুষ্ট স্রোতে, কোমল অঙ্গ তোর

ছিন্ন ভিন্ন ক'রে ফেলে দিত কোন গহ্বর

অজানা কোন মরুর ধুসর পথে।

জলপরী

তবে সে যে পুরুষ সুদর্শন!

জলদানব

আবার কওয়া কথা অসহন?

জলপরী

(জেলে ডুব দিয়ে চলে যায়)

না, না, যাই, এই বেলা যাই!

জলদানব

(উর্ধ্বে তাকিয়ে)

বাসন্তীর সূর্যাতাপে এখনি এ উষ্ণতা

রুদ্ধশ্বাস, হাঁসফাঁস, চাই শীতলতা।

(নিজেও জলে দেয় ডুব।)

Ю. Камішиний "Марущенкові весни", 40,0 x 60,0, полотно/олія, 2010 р.

প্রথম অঙ্ক

আবার সেই বনভূমি, এখন সেখানে ঘটেছে বসন্তের বিস্তার। বনের সর্বত্র নরম সবুজ ওড়না, কোথাও কোথাও গাছের নেড়া মাথায় নবীন সবুজের ছোঁওয়া ধরেছে। জলে পূর্ণ হৃদ টলটল, সবুজ তার কিনারা, যেন ফুলের মুকুট দিয়ে ঘেরা অপূর্ব সুন্দর হাসিমুখ।

বনের ভিতর থেকে এই ফাঁকা অংশে বেরিয়ে আসে লেভ খুড়ো ও তার ভাইপো লুকাশ। লেভ-এর বয়স হয়েছে অনেক, চেহারা দয়ামায়ায় ভরা, চোখে নিরীহতা ও বিশ্বাসের ছায়া; বন্য উদ্দামতায় সাদা চেউয়ের মত গড়িয়ে পড়া কাঁধ পর্যন্ত লম্বা চুল, ধুসর শিং-ওয়ালা টুপীর ভিতর থেকে বেরিয়ে এসেছে; পরণে তার তাঁতে বোনা পোষাক, গায়ে কোরাপাটের আলোয়ান, পায়ে হাতে বোনা বেতের জুতো, হাতে কুঠার, কোমরবন্ধে ছুরি বাঁধা, কাঁধের উপরে ঝুলছে বাখারী দিয়ে বোনা এক থলি।

লুকাশ - সুঠাম সুশ্রী তরুণ, ঋ-ধনু দুটি তার ঘন কালো, চোখে শিশুর সরলতা; পরণে ঠিক একই রকমের হাতে বোনা পোষাক, শুধু কাপড়ের বুনন আরো সুক্ষ্ম; জামা লম্বা এবং তায় সাদা সুতোর চমৎকার নক্সা আঁকা, কটিতে লাল কোমরবন্ধ, তায় লাল বোতাম, গায়ে তার আলোয়ান নেই, মাথার উপর খড়ের টুপী, কোমরবন্ধে ঝুলছে ছুরি। হৃদের কিনারা পর্যন্ত গিয়ে লুকাশ থেমে যায়।

লেভ

থামলি কেন? মনে যে হয় মাছ ধরবার তরে
অযোগ্য এ জলা, শুধু পাঁক শেওলায় ভরে।

লুকাশ

জলাশাকের বেণু বাজাই ইচ্ছা আমার অতি,-
জলজ পাতার বাহার দেখি ছড়ায় যেন জ্যোতি।

লেভ

ঐ পাতার বাঁশি আছে যে তোর রাশি রাশি।

লুকাশ

বাঁশির রাশি কোথায়; এ তো কালিনা,
উইলো আর লিপার ডালের, - এর বেশি না।
জলা শাকের বাঁশি বানাই ইচ্ছা আমার অতি,
মধুর তাহার ধ্বনিতে হয় ছড়ায় ছন্দ গীতি।

লেভ

কর কর আমোদ কর,
বিধির দেওয়া আনন্দ এই। আসব আবার কাল,
কুটিরখানি বাঁধব তখন, কাজ নেই এ বেলা
বনের ভিতর ঘুরে ফিরে। দেখ দেখি চেয়ে
ঘাসের মাথা সবুজ হয়ে উঠছে ধীরে ধীরে।

লুকাশ

হেথায় কি হয় কুটির বেধে করব মোরা বাস?
কী অলক্ষণ জায়গা - লোকে বলবে ফেলে শ্বাস...

লেভ

যাহার যেমন মত। আমি নেহাত্ জানি,
কেমনে কি করলে কোথা নেইকো বিপদখানি:
রাখবে কোথা ক্রুশ, বসবে পপলার শাখা কোথা,
কোথাই বা বার তিনেক ফেলে নিষ্ঠীবন, থাক সে কথা।
কুটির দ্বারে পুঁতব যে এক জাতের পোস্ত গাছ,

আঙিনাতে করব বপন ঝাড় ঝাড় ঝাউগাছ,
দতিয়-দানা, ভূত-প্রেতরা ফেলবে না পা আসি,
অনেক হল, চলি আমি, কর তুই যা খুশী।
প্রস্থান করে। লুকাশ হুদ পর্যন্ত গিয়ে ঝোপের আড়ালে হারিয়ে যায়। লেভ
কিনারা দিয়ে হাঁটে, উইলোর আড়ালে গেলে আর তাকে দেখা যায় না।

জলপরী

হুদের কিনারায় ভেসে উঠে চীৎকার করে)
পিতামহ! বনদেব! বিপদ! বাঁচাও!

বনদেব

(খর্বকায় শ্মশ্রুল বৃদ্ধ, গতিতে ক্ষিপ্ততা, গস্তীরতা চোখে মুখে; পরণে গাছের
ছালের খয়েরী পোষাক, মাথায় বেঁজির পশমের লোমশ শিরোধান)
হ'লটা কি? চেঁচাস কেন?

জলপরী

ঐ যে যুবা হোথা
বাঁশির তরে কাটছে জলাশাকের ঝোপ লতা।

বনদেব

ও! এই তোর শুধু কথা!
এর নাম বিপদ? তোর এই কৃপণতা!
বাঁধবে বোধহয় কুটির ওরা হেথা
করি না যে বারণ, শুধু নেয় না যেন সেথা
প্রাণে ভেজা রস তরুণের প্রিয় মোর।

জলপরী

হায় হায়! কুটির?
আসবে হেথায় মানুষ? ঐ নর পঙ্গপাল,

করবে কুটির বাস! পারি না সহিতে!
খড়বিচালির প্রেতকে আমি দুচোখে নারি দেখতে!
ডুবিয়ে দেব, যাক না ভেসে জলধারার স্রোতে
অসহ্য প্রেতাশ্রা যত। কাতুকুতু-তে
করব তিজ্ঞ-বিরক্ত, ওরা আসতে না আসতে!

বনদেব

থাম! করিস না তাড়াহুড়ো।
কুটির বেঁধে করবে আরাম ঐ লেভখুড়ো,
সে যে মোদের বন্ধুলোক। রসিকতার ফাঁকে
পপলার আর ঝাউঝাড়ের ভয় দেখিয়ে থাকে।
বড় ভালবাসি বৃদ্ধরে। না থাকলে সে আজ,
কবেই যেত হারিয়ে আমার প্রিয় ওক গাছ,
দেখেছি যে তার ছায়ায় কত ফুঁর্তি, নাচ গান,
আর লুকিয়ে রাখা বনের গুপ্তধন মহান।
তিন জার্মান মিলে এসে মাপতে গিয়ে মোটা ওক,
হাতে হাতে কোন ভাবে পেল কাণ্ডের মাপজোঁক,
ছড়িয়ে ছিল অর্থ কত, ঝকমকে তালিয়ার নামী
গুরুগস্তীর ছাপটি মারা, লোকের কাছে দামী,
সেই থেকে লেভ খুড়োর জীবন পণ প্রত্যয়,
ওক গাছকে দেবে না সে ধবংস হ'তে নিশ্চয়।
দাড়ির নামে শপথ নিলাম এই কথাটি জেনে,
লেভখুড়ো আর তার সাথীভাই সকল আপন জনে
থাকবে সদাই বিনা বাধায় আমাদের এই বনে।

জলপরী

হলই বা! পিতা মোর দেবে ডুবিয়ে ওদের সকলেরে!

বনদেব

সাহস যেন না করে! ফেলব যে চেলে,
হুদের বুকে শুকনো আর পচা পাতা অবহেলে!

জলপরী

পোড়া কপাল! কি ভয়ানক! হায় হায় হায়!

(হুদে ডুব দেয়)

এদিক ওদিক ঘুরে বনদেব খানিক ধূম্রপান করে, মরে যাওয়া গাছে নতুন
বীজের স্বপ্ন দেয়। ঝোপ থেকে ভেসে আসে বাঁশির মধুর সুর, তার তালে
তালে বনের বিভিন্ন জায়গায় ছন্দ জাগে। প্রতমে উইলো আর অলডার
গাছে কুঁড়ি ফুটে উঠল, তারপর বার্চ গাছে জাগল পাতার মর্মর। হুদের
বুকে লিলিফুল ঘোমটা খুলে বেরিয়ে এল, শালুক ফুলে লাগল বাসন্তী রঙের
বন্যা। বুনো গোলাপ শিশিরে মুখ ধুয়ে কোমলতায় বন ভরিয়ে দিল।
অশীতিপর জীর্ণ উইলোর বুক ভেদ করে বেরিয়ে এল মায়া, পরণে তার ঘন
সবুজ পোষাক, এলো ঘন কালো চুল, তায় সবুজের আভা। চোখের উপর
হাত বুলিয়ে এগিয়ে এল।

মায়া

ঘুমে বিভোর ছিলাম কত, পাই না ভেবে কূল!

বনদেব

বহুকাল, দুহিতা!

স্বপ্ন ঘাসের মাথায় এখনি উঠল ফুটে ফুল।

কোকিলের গানে মাখন মন্থন হল শুরু,

পায়ে রাঙা জুতা দিয়ে সে আজ

কুহুধ্বনিতে জানায় গীত্বের আয়ু।

এসেছে ফিরে শীত প্রবাস শেষে পাখির দল
নতুন হলুদ পালক পোষাক প'রে
ভাসে বন্য হংসশাবক, স্বচ্ছ হৃদের জল।

মায়া

কে জাগাল মোরে?

বনদেব

নেই সন্দ, এ বসন্ত।

মায়া

গায় নি বসন্ত গান কখনো এমন

না কি এ শুধু মোর স্বপন?

(লুকাশ বাঁশি বাজায়)

না... চুপ... পিতা! শোন? ... এ কি বসন্ত গায় গান?

(লুকাশের বাঁশির আওয়াজ আরো কাছে আসে)

বনদেব

না, না, ঐ যুবা বাজায় বাঁশি।

মায়া

কে? এ কি সেই 'বাঁধ-ভাঙা-প্লাবন'?

আশাতীত তার কাছ হতে এ বাদন!

বনদেব

না, না, এ মানবসন্তান, লেভখুড়োর ভ্রাতুষ্পুত্র

লুকাশ তাহার নাম।

মায়া

আমার অচেনা সে যে।

বনদেব

Ю. Камішний "Свято літа" 40,5 x 61,0, картон/олія, 2007 р.

এই প্রথম হেথা সে। বহুদূর হতে আসা,
এ বনের নয়, ঐ পাইন-অরণ্য বাসী,
যেথায় মোদের দিদিমা কাটায় শীতের নেশা,
পিতৃহারা তরুণকে এই, বিধবা মা সাথে,
লেভ খুড়ো কোমল প্রাণে গ্রহণ করে দুইজন কে

মায়া

তারে দেখতে যে হয় সাধ।

বনদেব

কাজ কি তায় তোর?

মায়া

মনে মনে ভাবি, সে হয়ত সুন্দর!

বনদেব

মানব-তরুণ 'পরে আঁখি ফেলিস না তুই মোটে,
বনকন্যার তরে এ যে বিপদ বড় বটে

মায়া

শুষ্ক কঠিন রুম্বস্বভাব হলে কবে তুমি!

রাখবে মোরে ধ'রে বেঁধে কঠিন করে

জলরাজ জলপরীকে যেমন রাখে ধ'রে?

বনদেব

নয়, নয়, শিশু মোর,

ধ'রে বেঁধে রাখব না তোরে। ঐ যে জলরাজ,

শেওলা জালের বাঁধনে বাঁধে সকল প্রকৃতি

যুগ যুগ ধ'রে। আমার চেতনার প্রতি বিন্দুতে

মুক্তি ও স্বরাজ করে বাস। খেল বাতাসের দোলায়,

কর কৌতুক বনকুমারের সাথে, লহ তুলে
যত গতি আছে আজ এ বাতাসে বনে,
গিরিপথে জলপথে যত আছে প্রাণ,
দূরে থাক মানুষের হাঁটা পথ হ'তে,
নেই সেথা মুক্তির পথ চলা, - সেথা বেদনার
বিষম ভার টেনে চলা। ওপথ এড়িয়ে চল!
যেই না পড়বে পা - হবে মুক্তির অবসান।

মায়্যা (হেসে)

এও কি হয়, মুক্তি - যায় হারিয়ে?

এ যেন এমন কথা - যাবে কোনদিন বাতাস হারিয়ে!

(বনদেব আপত্তি করতে যায়, এসময় লুকাশ তার বাঁশি নিয়ে প্রবেশ
করে। বনদেব ও মায়্যা লুকিয়ে পড়ে। যখন লুকাশ ছুরিকাঘাতে উইলো
গাছটির ছাল ছিঁড়ে রস নিতে উদ্যত, মায়্যা বাঁপিয়ে পড়ে এসে তার হাত
ধ'রে বারণ করে।)

মায়্যা

ভেঙো না! ভেঙো না! কেটো না! মেরো না!

লুকাশ

অবাক কথা কুমারী? আমি কি ডাকাত?

চেয়েছি শুধু উইলোর হৃদয় হ'তে

নিজের তরে নিতে কিছু রস।

মায়্যা

নিয়ো না! এ যে রক্ত তার।

ক'রো না রক্তপান এ যে ভগিনী আমার!

লুকাশ

উইলোকে ডাক ব'লে ভগিনী?

কে তুমি তবে রঙ্গিনী?

মায়া

আমি - বনের মায়া।

লুকাশ

(অবাক না হ'য়ে, সন্তর্পণে মায়ার প্রতি লক্ষ ক'রে)

এই তব পরিচয়! প্রবীণ জন হ'তে

বহুবার শুনেছি মায়ার কথা, তবে কখনও

দেখিনি নিজের চোখে।

মায়া

দেখতে কি হয়েছিল সাধ?

লুকাশ

কেনই বা নয়? কী এমন - তোমার এ লাভণ্য

যেমন আর সকল কন্যা ... না, না, চপল যেমন বার্ণা,

হস্ত শ্বেত ধবল বরণ, ক্ষীণকায়া মেদবিহীনা,

মোদের মত নয়, পরিধান তব অন্য...

কেন যে আঁখি তব নয়কো হরিৎবর্ণা?

(আশ্চর্য্য হ'য়ে)

না, এই যে দেখি হরিত্ ... ছিল ক্ষণকাল,

ঘন নীল, অম্বরপ্রায়... ও, এখন ধূসর,

ঐ মেঘের মতন ... না, মনে হয় কৃষ্ণ কালো

অথবা হয়ত বা পিঙ্গল... তুমি আশ্চর্য্য স্বপ্না!

মায়া (হেসে)

কি বল? আমি সুন্দরী তোমার চোখে?

লুকাশ (সলাজে)

কি জানি?...

মায়া

কে যে জানে তবে?

লুকাশ (অপ্রতিভ হ'য়ে)

আহা, কি প্রশ্ন! ...

মায়া

(খুব আশ্চর্য্য হ'য়ে)

কেন এ জিজ্ঞাসা করে অবাক তোমায়?

দেখ দেখ, বনের গোলাপ যবে শুধায়: 'আমি কি সুন্দর?'

উঁচু শাখা নাড়িয়ে গাছ জানায়: 'জগতের সেরা রূপ তোর!'

লুকাশ

অজ্ঞাত আমি, জানি নি যে ওরা বলে কথা,

ভাবি তৃণ তরু শব্দহীন, বাণী নেই হেথা।

মায়া

নয় কেহ মূক বধির এ বনে মোদের।

লুকাশ

শুধু এ বনেই কি তব বাস হয়?

মায়া

কখনও যাই নি আমি এ বন বাহির।

লুকাশ

কত কাল ধ'রে তুমি আছ বসুধায়?

মায়া

সত্য বলতে তোমায় বীর,
ভাবনে জাগেনি কভু এ কথা আমার ...
(ভাবতে থাকে)
মনে হয়, আছি আমি চিরন্তন এ ধরায়...

লুকাস

এমনি সুন্দর ছিলে তুমি, এখন যেমন?

মায়া

মনে হয়, এমনি

লুকাস

কে তোমার পরিজন, নিকট আত্মীয়?
নাহি তব নাহি কেহ পরিচয়হীনা?

মায়া

আছে আছে কেহ
ঐ বনদেব, তাঁরে আমি ডাকি বলে পিতামহ;
তিনি মোরে 'বৎসে' 'কন্যা' কহেন স্নেহে অহরহ।

লুকাস

কে তব এই দেব, পিতামহ না তাত?

মায়া

জানি না সে তো।
নয় কি সমার্থক পিতামহ কিবা তাত?

লুকাস

অদ্ভুত যত কানুন না জানি
এ সবুজ বনে! কে তোমার জননী,
কেবা মাতামহী, কি নামেই বা কর সন্সোধন?

মায়া

থেকে থেকে মনে হয়, ঐ অশীতিপরা
জীর্ণা, বৃদ্ধা উইলো শীর্ণা, - মাতৃমণি মোর,
কঠিন শীতে ক'রে আমায় গ্রহণ
হৃদয় কোণে দিয়ে কোমল শয়ন
সে কি স্নেহ, সে কি সমাদর।

লুকাস

হেথায় করলে শীত যাপন?
সমস্ত শীত জুড়ে সেথায় ছিল কি করণ?

মায়া

করণ কিছুই নেই। থেকেছি ঘুমিয়ে। শীতে কে কি করে?
হৃদ ঘুমায়, বন ও ঝোপঝাড় থাকে নিদ্রার গভীরে।
উইলোর ক্ষীণ ঘুমপাড়ানি গানে কত সুর
নিদ্রামাঝে ভেসে ওঠে কত যে স্বপ্ন মধুর
রূপার মাঠের পরে ঝরে পড়ে মণিমালা,
নাম-না-জানা ফুলের, লতার মেলা,
ঝলমল, জ্যোতিময় ... শান্ত স্নিগ্ধ তারা
নামে আকাশ পথে - শ্বেত মনোহরা -
আর গাঁথে মালা ... শুভ্র প্রাণ ধবলা
মালার পর মালা। আর এই সব মালা
স্ফটিকের সাথে করে খেলা ছন্দে ছন্দে...
ঘুমের কোলে আমি দু'লি নির্ভয় আনন্দে।
শ্বেত-ঘুমের 'পরে আঁকা গোলাপী স্মৃতি সস্তাবনা
পায়ে পায়ে হেঁটে যায় দিয়ে আলপনা,

স্বপ্নজাল বোনা হ'লে সোনালী নীলের,
শান্ত সৌম্য, তপ্ত গ্রীষ্মের মত নয় শোভা তার

লুকাশ (অবাক হ'য়ে শুনে)

কেনে সুন্দর ক'রে তুমি বল কথা?

মায়া

সত্যি ভাল লাগে আমার কথা কওয়া?

(লুকাশ মাথা নেড়ে সম্মতি জানায়)

তোমার বাঁশির সুরে আরো মিঠে ভাষা।

বাজাও, বাজাও, ঝুলনে দুলব ভালোবাসায়।

লম্বা লতাকে বার্চগাছটির গায়ে জড়িয়ে মায়া তার উপর চড়ে ব'সে ধীরে
ধীরে দুলতে থাকে, যেন ঝুলনে দুলছে। ওকগাছের গায়ে হেলান দিয়ে
লুকাশ বাঁশিতে একের পর এক সুর তোলে, মায়ার দিকে নির্নিমেষ চোখে
চেয়ে থাকে। লুকাশের বাঁশিতে বসন্তের সুর, মায়া সুরের আমেজে কখন
নিজের গলায় সুর তুলে যোগ দেয় - শুরু হয় যুগলবন্দী, দ্বৈত সুরের
জোয়ার।

মায়া

আহা, সুরের কি মধুরতা

কি গভীর অব্বেষণ, প্রয়াস

যেন শ্বেত বক্ষ ক'রে ছেদ

টেনে আনে হৃদয় নির্যাস!

বাসন্তীর এ গানে সুর মিলিয়ে গেয়ে ওঠে কোকিল, তারপর যোগ দেয়
বুলবুল, বুনো গোলাপ আরো সুন্দর হয়ে ফুটে ওঠে। কালিনা ফুলের শোভা
যায় বেড়ে, শরমে তারা রক্তিমভ হয়ে যায়, এমনকি শুকনো কালো
পাতাবিহীন কাঁটালতায় জেগে ওঠে ফুল। সুরের মাদকতায় আচ্ছন্ন হয়ে

মায়া ধীরে ধীরে দুলতে দুলতে হেসে ওঠে, কী এক অব্যক্ত বেদনা অশ্রু হয়ে
এসে তার চোখ ভরিয়ে দেয়, লুকাশ বাঁশি বাজানো থামিয়ে দেয়।

লুকাশ

এ কি, তুমি কাঁদ কন্যা?

মায়া

সত্যি কি তাই?

(দুই হাত চোখের উপর বুলিয়ে)

ও, হয়ত, ... না না! এ যে সাঁঝের শিশির,
যায় অস্ফাচলে রবি... দেখ, উঠছে ধীরে
কুয়াশার আবরণ হৃদের হৃদয় বিছায়ে ...

লুকাশ

সে কি, এখনও যে হয়নি সময়!

মায়া

তুমি চাও না হোক এ দিনের অবসান?

(লুকাশ ইঙ্গিতে জানায় সে চায় না)

মায়া

কেন?

লুকাশ

তখন লেভ খুড়োর আছানে

চলে যেতে হবে ঘর পানে।

মায়া

আর থাকতে তুমি চাও আমার সনে সঙ্গোপনে?

(লুকাশ সন্মতি জানায়)

দেখ দেখ, হেথা

এই তুমি - ঐ গাছের মত - বলছ কথা।

লুকাশ

শিখতে জানতে হবে এ দেশের ভাষা,

গ্রীষ্মে বাঁধব যে হেথা বাসা।

মায়া (আনন্দিত হ'য়ে)

সত্যি?

লুকাশ

ঐ কালই তো হবে শুরু নির্মাণ।

মায়া

করবে শিবির পত্তন?

লুকাশ

শিবির নয়, কুটীর এক ছোট

যাহা বিনা নয় পূর্ণ গৃহ।

মায়া

তোমরা - এই বিহঙ্গের মত:

সুনিপুণ শ্রমে নীড় রচে তুলে

কিছু পরে যাও তারে ফেলে।

লুকাশ

আমরা যে বসবাস ঘর

নির্মাণ করি চিরদিনের তর।

মায়া

কোথা সে চিরতর? তোমারই বচন

কুটীরে করবে শুধু গ্রীষ্ম পালন।

লুকাশ

নেই মোর সব জানা... লেভ খুড়ো বলে,
হেথায় দেবে মোরে জমি এবং গৃহ,
হবে মোর পরিণয় শরতের কালে...

মায়া (সশঙ্কিত হ'য়ে)

কার সাথে?

লুকাশ

সে মোর অজানা। খুড়ো লেভও নাই জানে,
হয়ত বা এখনো খোঁজা হয় নায় কনে।

মায়া

কেন? বিশ্বাস নেই তব স্ব-নির্বাচনে?

লুকাশ (মায়ার দিকে তাকিয়ে)

হয়ত বা পেতাম খুঁজে তবে।

মায়া

তবে কি?

লুকাশ

কিছু নয়...

(ধীরে বাঁশিতে অত্যন্ত করুণ সুর তোলে, তারপর বাঁশি থেকে হাত তুলে
নিয়ে ভাবতে থাকে)

মায়া (নীরবতা ভঙ্গ ক'রে)

মানুষের মিলন কি হয় অনেক দিনের তরে?

লুকাশ

সারা জীবনের তরে!

মায়া

যেমন কপোত-কপোতী...

কড়ু কড়ু ঈর্ষাভরে দেখেছি তাদের
বিভোর হয়ে ভালবাসা, নেই মোর
জীবনে এ কোমলতা, শুধু জীর্ণ উইলো সার,
যারে ডাকি বলে ভগিনী আমার;
বয়স অনেক তার জীবনের সাঁঝবেলা,
মলিন, জরাজীর্ণ, স্মৃতির ভারের মেলা, -
অশ্রু ঝরে তাই যবে দেখি তার পানে।
লাগে না ভাল এলডার - সে বড় কঠিনা।
কেন যে পপলার-কে লাগে ভয় না জানি কারণ;
এসপেন নিজেই ত্রাসে ভরে, কাঁপে সকল শরীর।
ওক গাছ মাননীয় বড় মাথা, বুনো ঐ গোলাপ
বড় কলহ বাধায়, তারই মত কাঁটাগাছের ঝোপ।
আর আশ-মেপলের দস্ত অতি।
রূপের অহঙ্কারে মোহিত কালিনা
জগতের যা হয় হোক, মানি না, জানি না।
আমিও এমনি ছিলাম বিগত বছরে,
আজ যেন হয় বড় আফশোষ...
কত ভাল, যখন শীতল বিচারে
জানি আমি সঙ্গীহীনা, নেই সন্তোষ।
(চিন্তায় বিমগ্ন হয়)

লুকাশ

তবে যে উইলো,
মা বলে যার দিলে পরিচয়।

মায়া

উইলো? ... তাঁর গর্ভে শীত কাটাতে আরাম,
গ্রীষ্মে দেখ ... তার সর্ব কায়
শাখায় বাতের ব্যথা, শীত মনে পড়ে হয়...
না, নিঃসঙ্গী জীবন বৃথা এ মম...

লুকাশ

শুধু কি বৃক্ষদল অরণ্য ভরায়,-
ছেয়ে আছে কত রূপ অলৌকিক মায়ায়,
(কিছু ব্যঙ্গ ক'রে)
থামো, থামো, আছে জানা
তোমাদের মায়াবী খেলা, প্রেমের ছলনা!

মায়ী

মোদের প্রেমের খেলা ঘূর্ণিঝড় যেমন
উড়ে এসে চলে যায় - করে আবর্তন।
জানি না কাহারে বলে - প্রেম চিরন্তন।

লুকাশ (কাছে এসে)

জানতে ইচ্ছা হয় কি তোমার?
(হঠাত্ লেভখুড়োর গলার আওয়াজ শোনা যায়)

(নেপথ্যে)

ও, লুকাশ রে, আয়!

আয় আয়! গেলি কোথা তুই?

লুকাশ

যাই যাই!

(নেপথ্যে) আয় সত্বর আয়!

লুকাশ

তর সয় না যে!
যাই, যাই, এই বেলা যাই!
(পথে এগোয়)

মায়া

আবার হবে কি দেখা?

লুকাশ

কি জানি?

(হ্রদের ধারে ঝোপের দিকে অগ্রসর হয়)

বনের গভীরতা থেকে বেরিয়ে আসে অরণ্যাসুর - রক্তবর্ণ পোষাকী সুন্দর
যুবক, মাথায় হাওয়ায় ওড়া রক্তাভ এক রাশ চুল, ঘন কাল ক্র ও জ্বলন্ত
চোখ। মায়াকে জড়িয়ে ধরতে আসে, মায়া সরে যায়।)

মায়া

ছুঁয়ো না আমায়!

অরণ্যাসুর

কারণ কি তায়?

মায়া

যাও,

দেখো মাঠে ক্ষেতে আছে সবুজের ঢেউ।

অরণ্যাসুর

ক্ষেতে মাঠে আমার কি প্রয়োজন?

মায়া

আছে স্থলপরী, ফসলে লুকায়ে।

তোমার তরে ব্যস্ত বোনায়

বসন্তের পান্না মুকুট তোমার মাথায়।

Ю. Камшиний "Сором"язливий", 40,5 x 60,2, картон/олія, 2008 р.

অরণ্যাসুর

সে মোর মন থেকে গেছে মুছে।

মায়া

যাও আমায় ভুলে!

অরণ্যাসুর

রাখ ছলনা! চলো যাই উড়ে!

যাব নিয়ে তোরে হর গিরি চূড়ে,-

জানি তোর সাধ দেখা পাইন গাছেরে।

মায়া

সাধ মোর গেছে ঘুচে।

অরণ্যাসুর

তাই? কি তার কারণ?

মায়া

গেলে চলে সাধ।

অরণ্যাসুর

কি অদ্ভুত? কেন নেই সাধ?

মায়া

নেই কামনা।

অরণ্যাসুর

(মায়ার কাছে ঘুরে ফিরে)

চলো যাই গিরিপথে। যেথা আমার ভগিনী

পর্বত পরীরা মুক্ত, প্রেত অনুরাগিনী,

নৃত্যে মাতে ঘুরে অঘোরিনী

যেন বিদ্যুৎ চমকানী!

ফাৰ্ণ-এৰ বারণ-পুষ্প কৰব চয়ন,
নভ হতে তারকা ক'ৰে স্থলন, হবে স্বৰ্ণ গহন
পৰ্বতে তুম্বাৰে এই গ্ৰীষ্মে মোহন
হবে তব বধু সাজ আবরণ।
কৰতে তোমায় বনের রানী
সিংহাসন চ্যুত হবে নাগ মহারানী
অগ্নিশিলা পাহাড় হবে অবরোধ বাহিনী
হও প্ৰেমিকা মোৰ!
দিনভৰ, সন্ধ্যা হ'তে ভোর
বহুৰত্নেৰ সস্তাৰ
কৰব এনে উজাড়,
মুকুট বুনব আৰ,
মাতব তালে নৃত্যেৰ
বয়ে নিয়ে ডানায় আমাৰ
পাৰ হব সাগৰ, যেথা সমৃদ্ধ সূৰ্য্য তার
কাঞ্চন গভীৰে লুকায় গোপনে।
যেথা ডাঁকি দেব তারকালয়েৰ জানালায়
তারার হাতে কাটা রূপালী সূতায়
রক্তিম আঁধাৰ কৰব অতিক্ৰম পথ বুনৈ।
তারপর, উষাৰ উদয়ে, শ্বেত মেঘদূত
পূজ্ঞ হবে দলে দলে, যেন মেঘ অবধূত,
শীতল জল পান কৰে শান্ত নদ হ'তে,
বিশ্ৰাম নেব মোৰা তবে ফুলেৰ শয্যাতে...

মায়া

(অস্থির হ'য়ে)

থামো, থামো!

অরণ্যাসুর

এ কি ক্ষোভ? ভাব প্রকাশেও দাও বাধা?

(ব্যস্ত হ'য়ে ব্যঙ্গ ক'রতে ক'রতে)

গেলে ভুলে বিগত বসন্তের কথা?

মায়া

ঐ বিগত কাল, গেছে চলে কবে!

তখন যে গান ছিল, শীত শেষ হ'ল যবে।

আমার নেই কিছু মনে!

অরণ্যাসুর

(চুপি চুপি মনে করায়)

ঐ বন ঝোপের মাঝে?...

মায়া

কি হ'ল সেথায়? খুঁজেছি ফলমূল, মধু ...

অরণ্যাসুর

থেকে আমার পথ চেয়ে শুধু?

মায়া

বনে ঝোপে খুঁজে ফিরে গাছ মূল লতা ...

অরণ্যাসুর

আমার তরে রচিতে শয্যা কোমলতা!

মায়া

না না, রচিতে আমার কেশ সাজ নূতন!

অরণ্যাসুর

মনে মনে কোন অনুরাগীর আসার স্বপন?

মায়া

না, বাঁচি গাছ করে মোরে আদরে দোলন।

অরণ্যাসুর

এ বিলক্ষণ, - প্রেমে পাগল তুমি কার?

মায়া

হা - হা - হা! না রাখি খবর!

আছে ঐ বন, প্রান্তর - শুধাও ওদের।

যাই কেশ করতে আলো বকুল ফুলের সাজে ...

(বনের দিকে যেতে যেতে)

অরণ্যাসুর

দেখিস! হিম শিশির ঘাতে সব ফুল গেছে বারে!

মায়া

পবনের প্রবহন,

অরণ্যের কিরণ,

হিম শিশিরের পতন!

(বনের গভীরে প্রশ্ন করে)

অরণ্যাসুর

তিষ্ঠ বন্ধু আর কিছুক্ষণ!

তোমা বিনা যায় যে জীবন!

কোথা তুমি? তুমি কোথা? দাও দেখা?

(নিজেও বনের দিকে দৌড়ে যায়। গাছের পাতার আড়াল থেকে কিছুক্ষণ দেখা যায় তার রক্তাম্বর, এবং শোনা যায় প্রতিধ্বনি - তুমি কোথা? কোথা তুমি? তুমি কোথা?...)

সূর্যাস্তের হান্কা শর্মিল রক্তিমাত সাজে বন সেজে ওঠে, ধীরে ধীরে তাও
নিভে যায়। হ্রদের উপর স্বচ্ছ শ্বেত কুয়াশার আবরণ নেমে আসে।

লেভ খুড়ো ও লুকাশের প্রবেশ

লেভ

(রাগ ক'রে বলে ওঠে)

দুবন্ধর জলদানব! হোক অভিশপ্ত সকলে!

মাছ ধ'রে যবে ভাসে জলে

ডিঙি মোর মাঝ নদী 'পর

যেই ভাবি যাই ঐ পার

শক্ত খাবার আঘাতে নৌকাটি টলমল

আর একটুতেই হত যাত্রা অতল!

কায়দা আমিও জানি, হাতের কবলে

দাড়ি ধ'রে টেনে নিলাম হাতে পেঁচিয়ে,

কোমর-বন্ধ হ'তে ছুরি বার ক'রি - গেল পালিয়ে,

নয়ত দাড়ির ফসল যেত কাটা! শ্বাস হারিয়ে,-

জোর যুদ্ধ হাতা-হাতি - নৌকা গেল ডুবে!

বাঁচিয়ে প্রাণ কোন ভাবে এলাম পারে,

জলে গেল সব মাছ ... দেখে নেব ফের তোরে!

(লুকাশের প্রতি)

এর উপর কি যে ভাবন লেগেছে তোর, -

চীৎকার ক'রে ডাকি - নেই কোন সাড়!

কোন চুলোয়, ওরে গেলি কোন চত্তরে এবার?

লুকাশ

বলি তো - ছিলাম হেথায়,
বাঁশরী নির্মাণে মগ্ন চেতনায়।

লেভ

জাগে সন্দেহ যে প্রভু,
বাঁশী বানাতে লাগে কি এত সময় কভু!

লুকাশ (নির্লিপ্ত ভাবে)

খুঁড়ো মোর, হৃদয় যে মোর ...

লেভ

(মুচকি হেসে আদরে গদগদ হয়ে)

ওহে, বলো না মিছে কথা কখনো
নবীন মন প্রাণ তোর! দুষিত হয় নি এখনো!
তার চেয়ে নিয়ে আয় শুকনো ডাল বন মাঝে
জ্বালিয়ে আগুন, - শুকাই যা কিছু গেছে ভিজে,
যাওয়া কি যায় ঘর এমন অবস্থায়?
ঘর যেতে পথে কোন ভূত ঘাড়ে চড়ে হায় -
নাম ক'রে লাভ নেই - রাম-রাম!
নতুবা মাথায় চেপে খেলা করবে অবিরাম ...

(লুকাশ বনে চলে যায়, খসখসে আওয়াজে বোঝা যায় যে সে শুকনো
পাতা ও ডাল জোগাড় করছে। লেভ খুঁড়ো ওক গাছের শুকনো শিকড়ের

উপর বসে হুঁকো ধরাবে বলে আগুন জ্বালানোর চেষ্টা করে)

কি ক'রে ধরে আগুন? শেওলাতে গেছে ভিজে

চকমকি গেল কোথা ... জ্বলবে নাকো আলো

আমার গায়ের উত্তাপে! নাকি নতুন গজালো

শেওলা গাছের গায়ে?

(ওক গাছের গায়ে হাত দিয়ে পরীক্ষা করে, শেওলা আছে কি না)
এ সময়ে কুয়াশা ভেদ করে হুদের গভীর থেকে ভেসে ওঠে নারীরূপী
ছায়ামূর্তি, অশরীরী এক ধোঁয়ার কুণ্ডলী, লম্বা দুই হাত বাড়িয়ে আঙুল দিয়ে
বাতাসে সাঁতার কাটতে কাটতে লেভ-এর দিকে এগিয়ে আসে)

লেভ

(ভয় পেয়ে)

এ কোন পিশাচিনী? বটে বটে,
ভাল যে পিছে নয়, সামনে আছে, চিনি, চিনি! ...
ঘুরে দাঁড়িয়ে, পুণ্ডলীর ভেতর থেকে নানারকম শিকড়-বাকড় বার করে
ছায়ামূর্তির দিকে এগিয়ে যায়, যেন তার কাছ থেকে রক্ষা পেতে চায়। মূর্তি
কিছু পিছিয়ে যায়। বিড়-বিড় করে খুব দ্রুত একদমে এক মন্ত্র বলে লেভ।)

হে মায়াবী কন্যা

পীতবর্ণা রোগজীর্ণা!

যা চলে যা ঝোপের অতলে ঐ পাঁকে
নেই যেথা মানুষ-জন, না মোরগ ডাকে,
না যায় যেথা শব্দ, নিঃস্বর যেথা থাকে।

হেথা নেই স্থান তোর,

সুস্থ এ দেহ মোর

না নেয় কোন রোগের ঘোর,
হবে না শোণিত পান করা তোর,
জীবনের সময়ের তুই চোর।

যা, যা, নে এই শুকনো ডাল, যা,

যা মরা তুই যেথা যাবি যা!

ছায়ামূর্তি হুদের দিকে চলে যায়, ধীরে ধীরে কুয়াশায় মিশে যায়। লুকাশ

এক গুচ্ছ শুকনো ডাল নিয়ে আসে, মাটিতে লেভ খুড়োর সামনে নামিয়ে
রাখে, জামার হাতার থেকে চকমকি পাথর বার ক'রে আগুন জ্বালায়।)

লুকাশ

নাও খুড়ো, আগুন পোহাও এবার।

লেভ

হোক তব কল্যাণ

এ বুড়ো খুড়োকে দাও এত সম্মান।

(আগুনে হুকো ধরায়)

এবার লাগো অন্য কাজে মন প্রাণ!

লুকাশ

শোনাও তবে কোন গল্প এখন!

লেভ

দেখ্ দিকি,

ছোট ছেলে যেন! ... কোন্ গল্প বলি, বল্ দেখি?

যাদুকরের কাণ্ড, না নেকড়ে বাঘের হাসি মেকি?

লুকাশ

জানি ঐ গল্প সব, বল অন্য কোন গাথা,

তোমার সমান নেই কথকতায়।

লেভ

(কিছু চিন্তা ক'রে)

তবে শোন্ -

লহরী রানীর কথা বলি, দিয়ে মন।

(শাস্ত সুরেলা গলায় বলতে থাকে)

থাকত যদি সুরম গৃহ, ধন

তার সাথে সুহৃদ আপন জন,
গল্প রচে মনের সুখে
ছড়িয়ে দিতেম মুখে মুখে
সারা জগত ভ'রে
ঐ দিগ্বলয়ের পারে
সাত সমুদ্র পেরিয়ে,
ঐ পাহাড় ডিঙিয়ে,
আছে দেশ অপূর্ব অরূপ
যেথা সদা স্বর্গ সুখ।
সূর্য যেখানে যায় না অস্তাচলে,
চাঁদের শান্ত দীপ সদাই যেথা জ্বলে,
তারকার দল ঘুরে মাঠে ঘাটে,
মনোরম নৃত্যে যে মাতে।
পুত্র ছিল সর্বশ্রেষ্ঠ তারকার
তার দুষ্ক ধবল অধর
ঐ সুঠাম তার কলেবর,
সোনালী কেশ ওড়ে বাতাসে,
রূপালী অস্ত্র হাতে শোভে ...

লুকাশ

এ তো রানীর গল্প নয়, - ছিল যে অন্য কথা।

লেভ

বকিস না বৃথা!
ঐ শ্বেত যুবাব বয়স গড়িয়ে গড়িয়ে
যায় দিন, জীবনের প্রভাত পেরিয়ে,

হিসেব নিকেশের বেলা এল এগিয়ে।

‘সকলের মাঝে আমি সুন্দর প্রার্থী,
মেলেনি আজও মোর হৃদয়ের সাথী।

বল মাতা বল মোরে,

কোথা খুঁজে পাব তারে;

সুকুল উচ্চবিত্ত সমাজে

কিবা ক্ষত্রিয়ের দিগ্বিজয়ী মেজাজে

রাজকন্যার রাজসিক সাজে

অথবা সামান্য মানুষের মাঝে?

যেথাকার হোক সে যে, যে কোন জাতি,

হয় যেন শুধু মোর যোগ্য সাথী ...’

(ঘুমে তুলতে শুরু করে)

গিয়ে চ’লে সাগরের কিনারায়

রেখে আসে মুক্তামালা তার আশায়

লুকাশ

দেখ খুঁড়ে, কি যেন গেলে ভুলে।

লেড

তাই? কি ক’রব এমন বিরক্ত ক’রলে?

... সাগরের বুকো যবে ওঠে চেউ মহাবল

মাঝে তার ভেসে ওঠে এক অশ্বদল,

রক্ত-লাল আগুনের যেন শিখা

রক্ত-রঙা রথের সাথে বাঁধা ...

আর রথের উপরে বসে থাকা ...

(ঘুমে ডুবে যায়)

লুকাশ

কে চড়ে ঐ রথে? রানী?

লেভ

(ঘুমের ঘোরে)

হ্যাঁ? কোথা? কোন রানী?...

লুকাশ

হলে ঘুম-রাজ্য গামী!

বসে বসে আগুনের দিকে তাকিয়ে ভাবে, তারপর উঠে ধীরে ধীরে পায়চারি করে, বাঁশী বাজাতে থাকে (১০ নং সুর), বনে গোধূলি নেমে আসে, দিনের স্বচ্ছ শেষ আভা, চাঁদ এই উঠল ব'লে। আগুনের কাছে আলো ছায়ার খেলা, যেন এক অলৌকিক মায়াবী নৃত্য; আগুনের কাছে ঝোপের ফুলগুলিও যেন রঙীন হ'য়ে জ্বলছে নিভছে। বনের অন্য প্রান্তে সাদা হ'য়ে ফুটে ওঠে পপলার ও বার্চ গাছের কাণ্ডগুলি। অশান্ত বসন্তের হাওয়া বার্চ ও অন্যান্য গাছগুলির মধ্যে ধাক্কা খেয়ে ঘুরে বেড়ায়। হ্রদের উপরের কুয়াশা সাদা ঢেউ চেপে পৌঁছে যায় ওপারের ঘন কালো অন্ধকার ঝোপে, কুয়াশায় মুখ ঢেকে লতা অশ্বট স্বরে কথা বলে গাছের কানে কানে। বনের ভিতর থেকে ছুটে আসে মায়ী, যেন পালিয়ে এসেছে, একরাশ চুল এলোমেলো, বসন আলুথালু, সমতল জায়গাটিতে এসে দাঁড়ায়, চারদিকে তাকিয়ে, বুকের উপর হাত রেখে, বার্চ গাছের গায়ে হেলান দেয়।)

মায়ী

কৃতজ্ঞ অনেক আমি হে তমানিশা,

আঁধারে মোর মুখ ঢেকে দিলে দিশা!

ধাঁধালো পথে বাঁচালে আমায়,

পথ দেখিয়ে আনলে বার্চ গাছের তলায়।

বোন মোর, গ্রহন করো তব অন্দর-মহলে!
বার্চ গাছের কাণ্ডকে জড়িয়ে ধরে লুকায়।)

লুকাশ

(পা টিপে টিপে কাছে এসে)

মায়া, তুমি?

মায়া

হঁ্যা, আমি।

লুকাশ

কোথা হতে দ্রুত ...

মায়া

কাঠবিড়ালির মত ...

লুকাশ

দৌড়ে পলায়ন?

মায়া

ঠিক ধরেছ এখন!

লুকাশ

কার ত্রাসে পালাও এবার?

মায়া

ঐ আগুনের মত তেজ যার।

লুকাশ

কোথা সে, নেই কোন সাড়।

মায়া

চুপ! ... উড়ে আসবে আবার।

(নিঃশব্দ)

লুকাশ

এমন কাঁপছ কেন তুমি? ঐ শূনি
উদ্বিগ্নে নড়ে গাছ, শাখা দোল-দোলনী।

মায়া

(গাছ থেকে স'রে এসে)
হায় হায়! করে ভয় হেলান দিতে,
পায়ে দাঁড়াতে নারি, নেই যেন ভিতে।

লুকাশ

দাও আমার গায়ে হেলন,
আমি শক্ত, - করব ধরণ, করব রক্ষণ।

(মায়া লুকাশের গায়ে হেলান দেয়। ওরা দাঁড়িয়ে থাকে, যেন প্রেমিকযুগল।
চাঁদের আলো বনের ভিতর চলে ফিরে সমতলে এসে থামে, বার্চ গাছের
নিচে উঁকি দেয়। এই সময় বনের সব বুলবুল পাখি গেয় ওঠে গান, বসন্তের
রাত্রির সব সুর উজাড় করে দেয়। বাতাস তালে তালে দোল খায়, কুয়াশার
ভিতর থেকে জলপরী উঠে আসে এবং তরুণ-তরুণীর দিকে তাকায়।
লুকাশ তার কাছে মায়াকে ধ'রে, ধীরে ধীরে মুখের কাছে মুখ এনে হঠাত্
চুম্বন করে।)

মায়া

(সুখের ব্যথায় বিহ্বল হ'য়ে বলে ওঠে)
ও:! হৃদয়ের মাঝে যেন জ্বলে উঠল তারা

জলপরী

হা - হা - হা!

(হাসতে হাসতে জলে ডুব দেয়।)

লুকাশ

(ভয় পেয়ে)

এ আবার কে?

মায়া

পেয়ো না ভয়, ও যে জলপরী
সখী মোর, নয়কো সে অরি।
খেয়ালী মনে তার কত কৌতুক
যায় যাক্ চুলোয় সব এ বেলা,
আমাদের এ জগতে অদ্ভুত!

লুকাশ

আমিই কি সব নাশের কারণ?

মায়া

না না,
তুমি হলে অন্য পৃথিবী, সুন্দরতর
ঐ পরিচিত জগতের থেকে মোর
কি আনন্দ ভুবনে - মোদের এ মিলনের পর।

লুকাশ

হয়েছি কি মোরা মিলনে বিলীন?

মায়া

শোন পেতে কান,
বুলবুল কেমন গায় ঐ পরিণয়ের গান?

লুকাশ

শুনি শুনি, নয় কোলাহল ঝালাপালা
নয় গালগল্প, এ যে গান সুরেলা

বলে কেমন, 'কর' চুস্বন! চুস্বন! চুস্বন!'

(দীর্ঘ চুস্বনে নিমগ্ন হয় দুজনে)

ইচ্ছা করে চুস্বনের জোরে

যেন মেরে ফেলি তোরে!

(হঠাৎ উতল হাওয়া জেগে ওঠে, পাক দিয়ে ঘোরে সমতলে)

মায়া

না, যাব না এখন মরতে ...

ছেড়ে কত আশা এ জগতে ...

লুকাশ

কি যে বল? না না, কড়ু নয়!

এ যে কি বললাম আমি?!

মায়া

নয় নয়, মরণও হয় শুভ -

আকাশ থেকে খসে যেমন তারা ...

লুকাশ

থাক থাক!

(অনুনয় করে বলতে থাকে)

চাই না শুনতে এ কথা। অন্য কিছু বলো!

বা থাক নীরব হয়ে! ... না না বলো বলো!

এমন মধুর তব ভাষ, কেমন যেন

শুনতে লাগে ভালো, ... নীরব কেন মায়া?

করলে অভিমান?

মায়া

শুনি তোমার কথা ...

তোমার ভালোবাসা ...

(লুকেশের মাথা হাতে নিয়ে চাঁদের বিপরীত দিকে ঘুরিয়ে তীক্ষ্ণদৃষ্টিতে
চোখের দিকে তাকায়)

এ কি? লাগে ডর

দৃষ্টি দিয়ে যেন ভেদ কর সত্ত্বা মোর

আমি অপারগ! বল কথা, কর রঙ্গ

কর প্রশ্ন, বল আমায় কত ভালোবাসো, হাসো

মায়া

বচন তোমার নির্মল, যেন স্বচ্ছ বর্ণা,

আঁখি তব - নয় স্বচ্ছ বর্ণা।

লুকাশ

হয়ত চাঁদের কিরণ নয় স্বচ্ছ অত।

মায়া

হয়ত ...

(লুকেশের বুকে মাথা দিয়ে যেন ঘুমিয়ে পড়ে)

লুকাশ

ক্লান্ত হলে নাকি?

মায়া

চুপ! হৃদয়ের কথা শোন ... অস্ফুট

বলে সে কথা, এ যেন বসন্তের রাত।

লুকাশ

এ হবে এসব শুনে? নাই প্রয়োজন!

মায়া

বল নাই প্রয়োজন? তবে নাই কাজ প্রিয়!

নাই নাই বঁধু! নাই সুখ তায়

কান পেতে শুনে, প্রেমময়!

সমাদরে করি লালন প্রেমের হৃদয়!

আদরে তুমি যে বড় দুর্বল?

লুকাশ

আসে নি প্রেম

কভু হৃদয়ে মম। জানি না তায়,

প্রেম এত মধুর হয়!

(মায়া তাকে আদর করে বিহ্বল হয়ে, লুকাশ আনন্দ-বেদনায় কেঁদে ওঠে)

লুকাশ

হরণ করবে কি মোর মন!

মায়া

করিব হরণ!

নিয়ে তব সুর ছন্দ ভরা মন,

হৃদয় তব প্রেমমন্ত্রে করি বশ

ওষ্ঠ তব করি সিক্ত চুম্বনে,

যেন দীপ জ্বলে ওঠে,

যেন ফুল ঐ ফোটে,

বন্য গোলাপের দল আয় কাননে।

রঙ্গে রঙ্গে উতল করি আঁখির সুনীল সাগর,

যেন করে তারা জলকেলি

উজল রশ্মি উড়িয়ে ঝিলিমিলি,

ছড়িয়ে বিন্দু বিন্দু পরশ-পাথর!

(হেঠাত্ হাত তুলে)
তায় কেমনে করি উতল এই আঁখিছয়!
ফুলের সাজের বেশ নেই যে মোর হয়!

লুকাশ

ক্ষতি কি এত?
পুষ্প বিনা তব রূপ অপূর্ব অনিন্দিত!

মায়া

না, তোমার তরে
পরিব সাজ ফুলসজ্জার, বনের রানীর মত!
(মাঠের অন্য পারে হৃদের থেকে দূরে ফুলের ঝোপের কাছে ছুটে যায়)

লুকাশ

(তার কাছে গিয়ে)
থামো, থামো!
তোমা লাগি তুলি ফুল নিজ হাতে।

মায়া

(ঘোরের আবেশে)
নিশিকালে নেই রঙা ফুল ...
... রঙেরা আছে ঘুমিয়ে ...

লুকাশ

ঘাসের উপর জোনাকী অনেক, করি সংগ্রহণ,
জ্বলবে তারা কেশে তব অনুক্ষণ,
যেন তারার মুকুট পরেছ রানী মোর।
(কেয়েকটি জোনাকী ধরে মায়ার চুলে লাগিয়ে দেয়)
দেখি দেখি ... কি অপরূপ!

(আনন্দে বিহ্বল হয়ে ময়াকে জড়িয়ে ধরে)

আরো করব সংগ্রহণ। রানী মোর

আভরণে ভরিব তব কলেবর!

ঘাসের উপর জোনাকী খুঁজতে থাকে)

মায়ী

কালিনা গাছ থেকে করি কুসুম হরণ,

গাছ ঘুমিয়ে নেই, বুলবুলের সাথে তার জাগরণ।

(সাদা ফুল ছিঁড়ে নিয়ে সাজায় নিজেকে)

জলপরী

(কুয়াশার মধ্য থেকে ভেসে ওঠে। ঝোপের দিকে তাকিয়ে নিম্ন স্বরে বলে)

শিশুধন, হারানো-ধন,

জ্বালো জ্বালো দীপ এই ক্ষণ।

(ঝোপের মধ্য হ'তে দুটি ছোট আগুনের ফোঁটা ঘুরতে লাগল। রিয়ে আসল

হারানো-ধনেরা - হাতে তাদের ছোট দীপ, কখনো জ্বলছে বিশাল শিখায়,

কখনো যেন উবে যেতে যেতে নিভে যাচ্ছে। জলপরী তাদের কাছে নিয়ে

নিম্নস্বরে ঝোপের মধ্যে স্বপ্নে মগ্ন লুকাশকে দেখিয়ে বলে উঠল)

দেখ দেখ তব তাত সম ঐ জন,

মনে পড়ে, পিতা করে পরিত্যাগ তোমাদের,

কেমন ধবংস করেছিল জীবন জননীর।

ঐ জনের নেই তাই বাঁচার অধিকার।

প্রথম হারানো-ধন

ডুবিয়ে দাও।

জলপরী

নারি, নারি, আছে বনদেবের বারণ।

দ্বিতীয় হারানো-ধন

নেই মোদের শক্তি অত,
মোরা যে শিশু সদ্যজাত।

জলপরী

তোরা সদ্যজাত,
তোরা স্রোতস্নাত,
হাতে নিয়ে দীপ জাগ্রত
যেন দুই উদ্‌বিড়াল উদ্যত।
যাও গভীর গহনে বনের,
বনদেব পাবে নাকো টের,
যদিও বা পায় -
দীপালোক চোখ ঝলসায় -
এই আলো - এই আঁধার!
নিশানা হাতে নিয়ে বিদ্যুতের,
পায়ে হাঁটা মেঠো পথে মন ভুলিয়ে,
জ্বালো দীপ মাঝপুকুরে চড়ায় গিয়ে,
নিয়ে যাও তাকে যেথা পাঁকের মাথা।
দাঁড়াবে সে যেথা, তলাবে সে সেথা।
বেয়ে পড়বে দীর্ঘ পথ পিচ্ছিল
তারপর হবে আমার কাজ হাসিল।
যাও, যাও, তুরা কর।

হারানো-ধনেরা

(একে অপরের দিকে হেলে দুলে)
এই দিক ঐ দিক,

জলের পরে দিগ্বিদিক!

জলপরী

(আনন্দ ক'রে)

যাও, যাও!

(পাঁকের ধারে চলে যায়, হাত বাড়িয়ে কাঁধের উপর দিয়ে ছিটিয়ে দেয়।
মাঝপুকুরের চরার দ্বীপের পিছন থেকে পাঁকের ভিতর থেকে উঠে আসে
বামন রূপী ছোট-খাট গাঁট্টা এক ভূত।)

বামনে, বামনে,

আয় তুই সামনে।

হাতে মোর চুম দিয়ে নে!

(হাঙ্কা দোলনে হাত তুলে দেয়, বামন চুম্বন করে)

বামন

চুম কেন চাইলে পরীমণি?

জলপরী

তোর তরে প্রাতঃরাশ

যোগাড় দেব আজ, ভুলে যেন না যাস্।

(দূরে লুকাশকে দেখিয়ে)

দেখ্? কী, কেমন ভোজনের আশ?

বামন (হাত বাঁকিয়ে)

পাঁকে পড়ে নি যে জনা,

তারে দিই না মুখে, নেই স্বাদ জানা।

জলপরী

এ জন হবে তোর খাদ্য আজ

আনন্দে হারাবে তোর বউ-মা মেজাজ!

বামন ধীপের উপর লাফ দিয়ে অদৃশ্য হয়ে যায়। জলপরী জলের ধারে হারানো-ধনেদের দিকে লক্ষ রাখে। তারা আলো জ্বালিয়ে নিভিয়ে ছুটে ছুটে খেলা করে।

লুকাশ

(জোনাকী খুঁজতে গিয়ে হারানো-ধনেদের জ্বলা-নেভা আগুন দেখতে পেয়ে)

এ কী বিচিত্র জোনাকী! যেন উড়ন্ত পাখি

এমন দেখিনি কভু। যেন বিশালাক্ষী!

এদেরকে ধরা মোর চাই!

(দুটি আলোর দিকে ছুটতে থাকে লুকাশ, আলো দুটি ধীরে ধীরে পাকের

দিকে ঘোরে, অজান্তে লুকাশকে টেনে নিয়ে যেতে থাকে।)

মায়া

যেও না!

প্রিয় যেও না এদের পিছু! এরা হারানো-ধন দল।

নিয়ে যাবে টেনে রসাতল!

(লুকাশ শোনে না, আপন মনে ছুটতে থাকে, মায়ার থেকে দূরে চলে যায়)

লুকাশ

(হঠাত্ চীৎকার করে)

বাঁচাও! বাঁচাও! আমাকে!

তলিয়ে যাই যে পাকৈ!

কি বীভৎস টানে যে আটকে!

(মায়া চীৎকার শুনে ছুটে আসে, তবে নাগাল পায় না, লুকাশ ততক্ষণে

তীর থেকে অনেক দূরে ভেসে গেছে। মায়া তার পোষাকের কোমরবন্ধের

একটি দিক জলে ফেলে, অন্য দিকটি ধ'রে থাকে)

মায়া

ধর!

(কোমরবন্ধ পর্যন্ত লুকাশের হাত পৌঁছায় না)

লুকাশ

পাই নে নাগাল! কী যে হবে?

মায়া

(পাকের উপর ঝুঁকে পড়া গাছটির কাছে গিয়ে আছড়ে পড়ে)

মা আমার, বাঁচাও, বাঁচাও!

কাঠবিড়ালীর মত ক্ষিপ্ৰ গতিতে গাছের মগডালে উঠে মায়া ঝুলতে ঝুলতে আবার কোমরবন্ধ ঝুলিয়ে দেয় লুকাশকে। এবার নাগাল পেয়ে লুকাশহ ধরে ফেলে কোমরবন্ধ - মায়া অন্যদিক ধরে টানতে টানতে লুকাশকে কাছে এনে হাত ধ'রে তুলে গাছে উঠতে সাহায্য করে। জলপরী ঝোপের আড়ালে দীর্ঘশ্বাস ফেলে কুয়াশায় অদৃশ্য হয়- মিলিয়ে জায় কুয়াশায় হারানো-ধনেরাও।

লেভখুড়ো

(চীৎকারে ঘুম ভেঙে গেছে)

আঃ! কি হল? আবার অসল কোন অশরীরী প্রেত?

রাম রাম! দূর দূর!

(চারদিক দেখে)

লুকাশ, গেলি কোথায়?

লুকাশ

(গাছের উপর থেকে)

খুড়ো, আমি হেথায়!

লেভ

হেথায় কি করিস্ (কাছে এসে গাছের উপর দিকে তাকিয়ে)

গাছের উপর চড়িস্
তায় তরুনীর সাথে বসিস্!
(লুকাশ গাছ থেকে নেমে পড়ে, মায়া গাছেই বসে থাকে।)

লুকাশ

ও খুড়ো মোর!
প্রাণ নিয়ে পড়েছিলাম পাঁকে,
অজান্তে কেমন করে কোন এক ফাঁকে,
(মায়াকে দেখিয়ে)
এর দয়ায় বেঁচে গেছি জীবনের পিছুডাকে!

লেভ

কি কারণে তুই ওরে
ভূতের মত বেড়াস ঘুরে?
নিশীথ রাতে বনবাদাড়ে!

লুকাশ

জোনাকীর বিলম্বিত আভরণ
তারই সন্ধানে আছি - সর্বক্ষণ
(মাটি খুঁড়তে থাকে)

লেভ

(মায়ার চুলে জোনাকীর শোভা লক্ষ ক'রে)
ও! জানতেম বটে! বললেই হত সত্য কথা মোরে,
স্বাক্ষাত্ সমীপে বসে, তোর বিপদের কারণ এ রে!

মায়া

আমি যে দিয়ে প্রাণমন
ফিরিয়েছি ওর এ জীবন।

লেভ

তবে দেখাই তোরে

- আবার 'খুড়ো' বলা! পেত্নী কোথাকারে!

কার লাগি ও দেখল মরণের ঐ কবল

(অনুযোগের সঙ্গে মাথা নাড়ায়)

বুনো যাদুকরী! মতিগতি সত্য তোদের বড় চপল

আজ পাই একবার দেখা বনদেবের,

পাবে না ছাড় - ওকের কাণ্ডে জড়িয়ে

ছিঁড়ব দাড়ি - খণ্ড খণ্ড ক'রে

জানবে তবে! মেয়েদের পাঠায় যত্র তত্র

থাকে লুকিয়ে - তাই হারাই ধৈর্য্য মাত্র!

মায়া

(দ্রুত গাছ থেকে নামে)

না না, নেই তাঁর অপরাধ!

সর্পরানী নাগিনী দংশে যেন

দেয় শাস্তি মোরে হেন,

অসত্য হয় যদি মোর কথা কোন।

লেভ

সত্য, সত্য, এতক্ষণে হল বিশ্বাস,

বনে তোদের এই দিব্য জাগায় দৃঢ় আশ্বাস।

লুকাস

বাঁচাল আমার জীবন, খুড়ো এই ললনা,

প্রাণের হত অবসান তারে বিনা!

লেভ

ওগো মেয়ে, মন বলে কিছু নেই বটে
কায়ে তব আছে মমতা, তাই এ ঘটে,
ক্ষমা করো এ বৃদ্ধেরে, ক্রোধে কি না বলেছি তোরে।

(লুকেশের দিকে তাকিয়ে)

কেন যে

জোনাকীর তরে যাওয়া ঐ পাঁকে?
ছিল কি তারা হোথা ঐ মাঝ-দ্বীপে?

লুকাশ

কি এক উড়ন্ত আগুন বিন্দু এল!

লেড

হে হে! জানি জানি! হারানো-ধনেরা ওরা
রহো রহো, আনব কাল ভয়হারা
দাঁতাল কুকুর শাবক নৃশংস মায়াহীন,
দেখব তখন কে কোথায় ডোবায় করে!

হারানো-ধনেরা

(ব্যাঙের মত আওয়াজ ক'রে কেঁদে কেঁদে)

না, না, দাদুভাই!

নেই দোষ মোদের নেই!

পাঁকের আশে পাশে নানা

খুঁজি কুল ফল মূল

কোথা হ'তে নেই জানা

অন্য লোক হেথা বিলকুল

গভীর হতে মাথা তুলে দিল হানা,

পাঁকে টানার ইচ্ছাই ছিল না আকুল ...

মা, মাগো এবার!

সময় হল কাঁদার!

লেভ

হের, কেমন হাঁটু গেড়ে ক্ষমা চায়,

ডাইনী তনয়-দ্বয় মিথ্যাবাদী! হায়,

জানব সত্য কে দোষী এই প্ররোচনায়!

(লুকাসের প্রতি)

থাক! এবার ঘরে ফিরি, বেলা যে বয়ে যায়।

(মায়ার প্রতি)

ভালো থাকো, তনয়া!

মায়া

আবার আসবে কি কাল, তবে দেখাব সত্বরে
কোথা আছে ভাল কাঠ কুটীর বাঁধার তরে।

লেভ

দেখি,

তুমি সব প্রশ্ন সাজিয়ে করলে মোরে।

চতুর কন্যা! অনেক দেখেছি তোদেরে।

এবার আয় তোরা দেখ দেখ আমাদেরে।

চল! বিদায়!

(প্রস্থানে উদ্যত)

মায়া

(লুকাসের দিকে এগিয়ে)

পলে পলে থাকব তব প্রতীক্ষায়!

লুকাস লেভ খুড়োর থেকে পিছিয়ে পড়ে, মায়ার দুই হাত ধরে শব্দহীন

চুম্বনে বিদায় জানায়, তারপর লেভ খুড়োর কাছ পর্যন্ত দৌড়ে যায়। দুজনে বনের গভীরে যায় মিলিয়ে।

মায়া

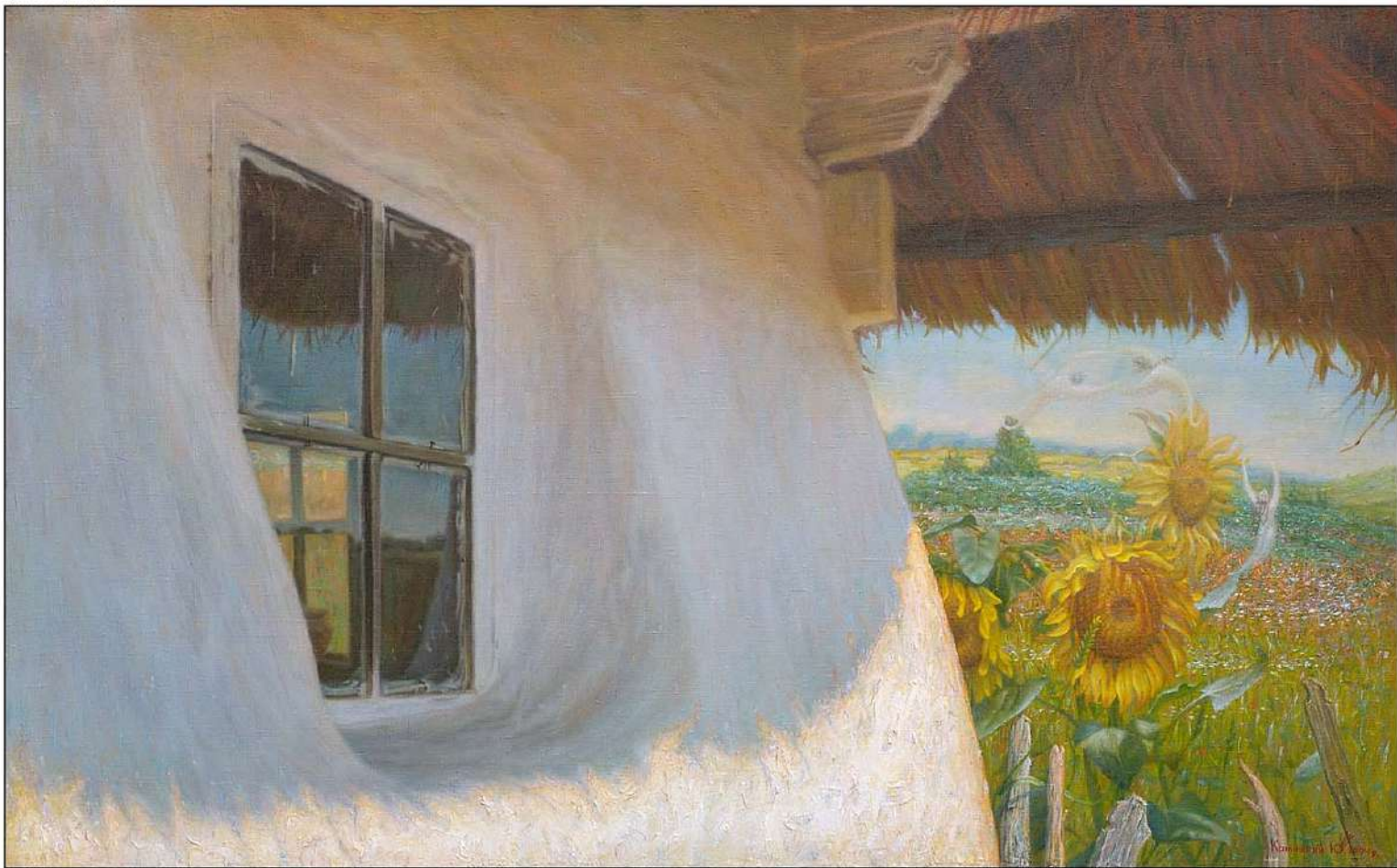
(আপনমনে)

শেষ হবে কবে তব, হে ঘোর রজনী!
ক্ষমা করো প্রেম মোরে! কভু নাই জানি
দিনান্ত এমন, তায় সুখে ভাসি
যেমন রজনী এই, সেই সুখ হাসি!
বার্চ তুমি আজ কেন দুঃখে ভরা?
দেখ ভগিনী মোর, সুখ সীমাহারা!
ফেলো না অশ্রু, উইলো মা, জলের উপর,
দয়া করো, মায়া করো, মায়ার উপর!
পিতা মোর আদরের ঘন বন ঐ,
কেমনে বিতারি আজ রজনী এই?
এ রাত্রি ক্ষণিকের - শুধু বিরহ দীর্ঘ-ক্ষণা
কী আছে অদৃষ্টে মোর - সুখ না বেদনা?

চাঁদ বনের অন্য পাশে পড়েছে লুকিয়ে, সমস্ত মঞ্চে নেমে এসেছে অন্ধকার। কিছু দেখা যাচ্ছে না। শুধু ছাই চাপা প্রায় নিভে যাওয়া আগুন থেকে নীল শিখা ও মায়ার চুলের জোনাকীর মুকুট জ্বলছে - তার চলাফেরায় বোঝা যাচ্ছে যে, মায়া গাছের মাঝে ঘোরাফেরা করছে: মুকুট কখনো উজ্জল হয়ে তারার মত জ্বলছে, কখনো হালকা আলো - যেন দূরের নক্ষত্র। গভীর মধ্যরাত্রের নীরবতা নেমে আসে, মাঝে মাঝে শুধু শোনা যায় পাতা নড়ার আওয়াজ, যেন ঘুমের মাঝে কেউ ফেলছে দীর্ঘশ্বাস।

Ю.Камишный **“МАЙ”** 60,0 x 90,0 картон, олія 1989 р

Ю.Камішиний **“КОЛИ СОНЦЕ ПІД КРИЛАМИ”** 92,0 x 155,5 полотно, олія 2004 р

দ্বিতীয় অঙ্ক

গ্রীষ্ম শেষ হয়ে আসছে। বনের ঘন সবুজ পাতায় লেগেছে শরতের সোনালী ছাঁওয়া। বনের হ্রদের জল কমেছে, তীরের ধারের ঝোপ কিছু শুকিয়ে হেলে দুলে আরাম করে। বনের মাঝের ফাঁকা প্রান্তরে তৈরী হয়েছে একটি কুটির, ক্ষেতটি দুই ভাগে ভাগ করে এক ভাগে গমের ও অন্য ভাগে বজরার চাষ হয়েছে। বড় হাঁস সাঁতার কাটছে হ্রদে। তীরে শুকাচ্ছে চাদর, রুমাল। ঝোপের এদিকে ওদিকে কলসী, ঘটি ইত্যাদি ছড়িয়ে আছে। ঘাস নিপুণভাবে কাটা, ওক গাছের তলায় একটি ছোট মরাই। বনে অনবরত শোনা যাচ্ছে কাঠের ঘণ্টার আওয়াজ। কোথাও ভেড়া ছাগল চরছে। দূর থেকে ভেসে আসছে বাঁশির ধুন; একঘেঁয়ে অথচ কেমন যেন মাথা ঘোরানো সুর বাজাচ্ছে বাঁশি (১১,১২,১৩)।

লুকাশের মা

(কুটির থেকে বেরিয়ে এসে)

লুকাশ! কোথায় গেলি?

লুকাশ

(বন থেকে বেরিয়ে এসে, এক হাতে বাঁশি অপর হাতে নক্সা আঁকা লাঠি)

হেথায়, মা।

মা

অনেক হয়েছে ঐ বাঁশি বাজানো!

অকারণ বাদন, কাজ রইল খামানো?

লুকাশ

কি কাজ আবার?

মা

কি কথা? কি কাজ আবার?

ছিল কার কথা আস্তাবলে বেড়া বাঁধার?

লুকাশ

দেব, দেব, বেড়া বেঁধে, সবুর কর মা।

মা

কবে যে এই 'সবুর কর মা' বলা হবে বন্ধ?

হেথা হোথা ঘুরে তোর চেতনা অন্ধ

ঐ আজব জনের সাথে মিশে নেই সন্দ!

লুকাশ

কে যায় হেথা হোথা? চরাই পশুপাল,

মায়া করে সহায়তা তায়।

মা

ছাড়, ছাড়,

অমন সহায়তা ছাড়!

লুকাশ

নিজেই তো বলেছ কতবার,
মায়া যেমন করে গরুর আদর,
তাই দুধ উপচে পড়ে ভাঁড়ার।

মা

হবে না কেন - এ যে ডাইনীৰ যাদু কল!

লুকাশ

নেই জানা, কিসে পাবে তোমার মন?
যবে বাঁধছিলে কুটির, দেয় নি কি সে এনে
কাঠের যোগাড়? তোমারই সনে
বাগানটি করেছে নির্মাণ, ক্ষেতে করেছে বীজ বপণ
এমন সুফসল হয়েছে কখনো এই বর্ষে যেমন?
আর দেখে জানালার তলে ফুলের বাহার
বল, সত্য বল? জুড়ায় যে মন।

মা

রাখ তোর পোড়া ফুল! নেই তিনকুলে
ঘরে মোর বিয়ে দেওয়ার মত মেয়ে ঐ...
তোর মাথা শুধু ভরে গানে আর ফুলে,
(লুকাশ কাঁধ ঝাঁকিয়ে চলে যেতে উদ্যত)
কোথা যাস?

লুকাশ

ঐ আস্তাবলে বেড়া দিতে!

(কুটিরের পিছন দিকে চলে যায়, নেপথ্যে শোনা যায় কুড়ুলের আওয়াজ।
মায়া বন থেকে ফুলসাজে বেরিয়ে আসে, এলোচুলে।)

মা (বিরক্ত হ'য়ে)

কি চাস?

মায়া

কোথা গেল লুকাশ?

মা

কেন ফিরিস খুঁজে ওরে? জানিস না
জোয়ানের পিছে ঘোরা মেয়ের ভাল না।

মায়া

এমন বলে নি মোরে কেউ কোনদিন?

মা

তবে বারেকের তরে শোন, - হবে উপকার
(কটুদৃষ্টিতে মায়ার দিকে তাকিয়ে)
তুই কেন এমন আলুখালু এলোকেশী?
কেন যে নেই মন কেশ সাজনে
ঘুরে ফের ডাইনী-সম অযতনে।

কী এ বসনে তব অঙ্গ ভরা?
এ বেশে যায় না ঘর-কন্না করা।
আছে কিছু বসন আমার মরা মেয়ের
যা নিয়ে পরে নে - বুলছে শিকের উপর
এই বেশ ছেড়ে রাখ সিন্দুকে ভ'রে।

মায়ী

ভাল, তবে করি পোষাক বদল।
(কুটিরে প্রবেশ করে। তার ভিতর থেকে লেভ খুঁড়ো বেরিয়ে আসে)

মা

কৃতজ্ঞতার ধার ধারে না সুন্দরী!

লেভ

হল কি ভগিনী,
কেন যে বারে বারে কিশোরীরে কর দংশন?
কী দোষ করেছে সে তোমার সমীপে?

মা

ভ্রাতৃবর, রহ নীরব,
আঘাত বিনা করো নাকো কলরব!
সংগ্রহ কর যত আছে বনের ডাইনী সব।

লেভ

যদি তার বচন হত তেমন বাঁকা,
বুঝতাম তবে, এ মেয়ে যে কাঁচা সরল
যত সব 'বনের ডাইনী' বল', এ বনে ডাইনী কোথা?
ডাইনী যত থাকে ঐ গাঁয়ের বাসায়...

মা

এতই জান যবে
বশ করো... মন ভুলিয়ে তবে
ঐ বুনো ভুতকে, হয়তো বা কবে
লাগে কোন কাজে!

লেভ

নয় কেন? লাগবেই কাজে।
বুনো হলেই মন্দ না হয় সবে, -
কত দৌলত বনজাত ভবে

মা

(উপহাস ক'রে)
হবে হবে!

লেভ

অমন মেয়ে কত ভাল মানুষ হয় যে জানো!

মা

সে আবার মানুষ হল কি বটে?
মদিরার ঘোরে কিছুই নাই ঘটে!

লেভ

জানিস কি তুই? বিগত পিতামহের কথা :
জানলে পরে যাদু কথা চাবি কাঠির মত
হৃদয় যত গাছ পাথরে লুকিয়ে থাকা
জেগে ওঠে দয়া-মায়া ভরা এত।

মা

বন ছেড়ে যাবে কোন চুলোয় ডাইন-ডাইনীরা?

লেভ

ফের একই কথা তোর?
থাক সব, যাই কাজে,
নয়ত খড় চিবাতে হবে!

মা

যা, যা,
দিয়েছি কি বাধা?

লেভ কুটারের পিছনে চলে যায়, রাগে মাথা নাড়াতে নাড়াতে। মায়া নতুন
সাজে কুটার থেকে বাইরে আসে - পরণে তার মামুলি আটপৌরে অল্প নক্সা

কাটা জামা, কাঁধের কাছে তাপি দেওয়া, মোটা কাপড়ের ঘাগরা, তার উপর রং ফিকে হয়ে যাওয়া পাটের এক আবরণ, নিখুঁত করে আঁচড়ানো চুল দুই বেণীতে বেঁধে মাথার উপর দিয়ে ঘুরিয়ে খোঁপা করা।

মায়া

এলাম নতুন সাজে।

মা

এবার লাগো কাজে। যাই তবে, -
চেলা কাঠের যোগান চাই যে।
পাটের দিকেও নজর দিতে হবে,
শেষ নেই কো কত কাজ এ ঘরে,
নেই তোর কোন আগ্রহ ওরে...

মায়া

রাগেন কেন?
যা পারি তাই করি যেন প্রকারেণ।
ঠিক ঠিক, যেন তেন প্রকারেণ
গ্রীষ্মে ঠিকের কাজে গুণ নেই তোর,
তুলে দুই আঁটি খড়, তায় মাথা ঘোর-ঘোর...
যা তবে ফসল কাটতে এখন...

মায়া

(আতঙ্কে)

কি করি? ফসল কাটন?

মা

কেন নয়? মানা নেই, আজ নেই কোন পরব উৎসব।

(দরজার পাশ থেকে খড়ের পাশে রাখা কাস্তেটা নিয়ে মায়ার হাতে দেয়।)

শুরু কর, এই ধর, ধর কাস্তে হাতে।

কাজ শেষে আমি এসে যোগ দেব তাতে।

কুটারের বাইরে যায়, ছোট এক জালের মধ্যে কিছু শস্য নিয়ে। কিছু পরে শোনা যায়, চীৎকার ক'রে বলছেন, 'তু তু তু! আয়, আয়, খাবি আয়, তু তু তু!' লুকাশ কুঠার নিয়ে প্রবেশ করে, তরুন গাছের কাছে এসে কাটতে উদ্যত হয়।

মায়া

থামো, থামো, প্রিয়,

দেখ, এ যে জীবন্ত, প্রাণময়!

লুকাশ

ছাড় মোরে!

নেই যে সময় ওরে!

(মায়া করুণ চোখে তার দিকে তাকায়।)

দাও, কোথা আছে শুল্ক, দাও আমারে...

মায়া

(ক্ষিপ্ৰ গতিতে বনের মাঝে অনেক শুকনো কাঠ এনে দেয়)

আনতে পারি আরো? তোমার আছে প্রয়োজন?

লুকাশ

ভাব কি? মাত্র এই দিয়ে হয় বেড়া বাঁধন?

মায়ী

কেন যে তুমিও হ'লে আমার প্রতি রক্ষ

লুকাশ

তোমায় দেখে মায়ের ভৎসনা কর নি লক্ষ?

মায়ী

কি তাঁর বাসনা? আমাদের মধ্যে এসে তাঁর কি করণ?

লুকাশ

তা কি হয়? আমি যে তনয়, আপনজন

মায়ী

হলেও বা তনয় - তায় কি কারণ?

লুকাশ

শোন... এমন পুত্রবধু নেই তাঁদের কল্পনায়

বনজাত প্রাণের নেই সমাদর...

সু-শাশুড়ী পাবে নাকো তুমি ওঁরে!

মায়ী

এসব নেই এই বনের মাঝারে

পুত্রবধু - শাশুড়ী - এসব কিসের তরে

জানি না বুঝি না ওরে।

লুকাশ

ওঁদের প্রয়োজন পুত্রবধূর,
হয়েছে বয়স, চাই সহায়তা
পরজনেরে করা যায় না নিয়োগ
কর্মে যদিচ্ছা... চাকুরানী - হয় না দুহিতা -
সত্য বটে, এসব বুঝবেনা তোমার সরলতা
অঙ্ক তুমি, বুঝতে মানব সমাজের ক্ষুদ্র কপটতা,
হয়েছ যে বনের গভীরে লালিতা পালিতা।

মায়া

(আন্তরিকতার সঙ্গে)

বল বল মোরে, বুঝিব সব আমি
তোমায় যে ভালবাসি ... এই অন্তর্যামী
তোমার বাঁশীর গান সবই বুঝি আমি।

লুকাশ

গান! ওর মত ছোট জ্ঞান, গানেরে সবাই বোঝে।

মায়া

মনের পৃথিবীরে কোরো না অবহেলা,
এই গান হতেই মোদের প্রেমের পথ চলা!
এই মন-ফুল মায়াময় - করে সৃষ্টি নূতনের-
শুধু করে না আবিষ্কার পুরাতনের
যেন জন্ম নিয়েছে কোন আরেক অন্তর

ঐ মন-পুষ্পের সাথে পরিচয়ের পর,
ক্ষণিকে উদ্দীপ্ত হয় বিস্ময় মোর...

(হঠাত্‌ খেমে গিয়ে)

তুমি কর ব্যঙ্গ, পরিহাস!

লুকাশ

ঠিক ঠিক, বেশ হাস্যকর কাণ্ড বটে,
আটপৌরে পোষাকে আট-ঘাট বেঁধে,
করছ কখন বড়, দর্শন শাস্ত্র ঘেঁটে!

(হাসতে থাকে)

মায়া

(পোষাকের উপর হাত দিয়ে)

জ্বালিয়ে পুড়িয়ে দিই এই পোড়া বাস!

লুকাশ

যাতে মাতা মোর করেন অতীব নিন্দা, এই তব আশ?

মায়া

কি বা করি যদি শুধু এই বেশে

তোমার চোখে বদলায় মোর স্বভাৱ অবশেষে!

লুকাশ

জানতাম এই কথা!

শুরু হল দোষারোপ প্রথা

মায়া

না প্রিয়, না করি তোমায় দোষারোপ,
শুধুমাত্র - কহি, তোমার এ মহত্ত্ব
তব প্রাণদানেও হবে না বিলুপ্ত।

লুকাশ

নেই বোধ, কি যে বল তুমি?

মায়া

বড় ভালবাসি যে তোমায়
নিজেই বুঝতে নারে এ হৃদয়
চিত্ত তব সেই গানই গায়
গহন হতে বাঁশীর সুরে হয়...

লুকাশ

সে কি আমি?

মায়া

সে সুন্দরতর
তোমার শোভার চেয়ে অন্যতর,
পড়ে না ধরা কথায় মোর...

(গভীর ভালবাসায় লুকাশের দিকে তাকিয়ে ক্ষণিকের জন্য নীরব হ'য়ে)

বাজাও বাঁশী বন্ধু হরষে
অশুভ যাক তার যাদুর পরশে।

লুকাশ

নেই সময় আজ বাঁশীতে সুর তোলার।

মায়া

তবে করে প্রেমের আলিঙ্গন
ভুলিয়ে দাও এই অপ্রিয় কখন।

লুকাশ

(চারদিকে চেয়ে)

চুপ! শুনতে পাবে মাতা!
এমনি তোমাকে বলে ‘গায়ে ঢলা লতা’...

মায়া

(রেগে গিয়ে)

সে কি কথা? হয়নি লালিত তোমাদের মাঝে
যে বোঝে না তোমাদের! বলা কি সাজে
‘গায়ে ঢলা’? তোমাকে ভালবেসে এই প্রাণে?
করেছি প্রথম প্রেম নিবেদন? শরম না মেনে?
নেই দীনতা অন্তরের, প্রেমের সব ভাণ্ডার
দেখাতে কুষ্ঠা নেই, করেছি উজাড়
প্রিয়ের উদ্দেশ্যে যত আছে ধন

না করি হিসেব-নিকেশ, নিয়ে পণ!

লুকাশ

আশা এক বয়ে চলে মনের গভীরতা
কবে যে তোমায় জানাব কৃতজ্ঞতা?

মায়া

আবার শুনি কথা আজব অজানা -
'কৃতজ্ঞতা', - দিয়েছ কত উপহার,
যা চেয়েছ, মন জানে মোর,
যা দিয়েছি - সীমাহীন, যায় না গোনা ...

লুকাশ

ভাল কথা।
যখন কেহ নয় ঋণী
বলেছিলে তুমি - মনে পড়ে এখনি।

মায়া

কেন মনে রাখব সেই কথাখানি?

মা

(কুটীর থেকে বাইরে এসে)
এই তোর ফসল কাটন? আর এই তোর বেড়া বুনন?
(লুকাশ দ্রুত কুটীরের পিছনে কাঠ নিয়ে প্রস্থান করে)

চাও না মেয়ে যবে ফসল কাটতে
করি না জোর। যেমন তেমন যেথা হতে
শুছিয়ে নেব নিজে, তবে এই হেমন্তে,
বিধির দয়ায় আনব নতুন বউ ধ'রে হাতে
আছে সে এক - বিধবা বটে - বড় চটপটে,-
লোকে কতই শুধায় বার বার
আমি বলি, লুকাশ যদি রাজী এবার
থাকত তবে ... থাক সে কথা, দাও
কাস্তে আমার হাতে, নেই তো আর কেউ।

মায়া

কাটব ফসল। আপনি যান পাটের ক্ষেতে।

মা মাঠ পেরিয়ে হ্রদের কাছে গাছ-গাছড়ার আড়ালে চলে যান। মায়া কাস্তে
ঘোরাতে ঘোরাতে ফসলের কাছে বেঁকে। ফসল ক্ষেতের মাঝ থেকে উদয়
হয় স্থলপরীর, সবুজ পোষাকের আড়ালে সোনালী চুলের ঢল তার ছোট্ট
শরীর ঢেকে রেখেছে, মাথায় নীল ফুলের মুকুট, চুলে গোলাপী ও নানা
রংএর ফুলের বাহার।

স্থলপরী

(মায়াকে অনুরোধ করে)

বোন আমার, থাম এই ক্ষণ!

শস্য-শোভা করো না নিধন!

মায়া

এ মোর কর্তব্য এখন।

Ю.К. Каминский "МОЕ МОРЕ" 47,0 x 36,0 картон, олія 2005 р

শ্বলপরী

হয়েছে আমার লুঠন,
সব ফুল করে উচ্ছেদন;
ঐ সব তারা ফুল দল
গমের শস্য থেকে বিচ্যুত সকল!
ছিল পোস্তু ফুল গ্রীষ্মে রাঙা হয়ে
গেল তখন সে কালো কৃষ্ণ হয়ে,
যেন সকল জীবন রস রক্ত গেছে ঝরে
কাস্তে কুঠারের অত্যাচারে...

মায়া

ভগিনী, এ মোর কর্তব্য আজ। এ শোভা তোমার
উঠবে অনেক ফুটে আগামী বছরে আবার
আমার সুখ যদি এই ক্ষণে ঝরে
আর কভু জাগিবে না ওরে!

শ্বলপরী

(হাত ভাঙে ও যন্ত্রণায় কাঁপে, বড়ে ভেঙে যাওয়া গাছের মত)
হায়, হায়! মোর কেশ!
এ সোনার বেশ!
হায় বিধি! মোর শোভা!
কোথা শোভা মনলোভা! ...

মায়া

তোমার শোভার আয়ু নয় চিরন্তন,
বিলীন হওয়ার তরেই তার আগমন।
বৃথাই কর তুমি মোরে অনুনয়, -
আমি না হলে, অন্য কেউ করবে বিলয়।

স্থলপরী

দেখ দেখ ভগিনী ঐ খেলে তরঙ্গ
এই পার হতে ঐ পার।
বাড়াও জীবন বসন্ত কিছু সময় আর
এখনও গ্রীষ্মের আলোয় খেলে অঙ্গ
এখনও হয়নি নত শস্যভারে শির, -
যা অনিবার্য, তা আসেনি এখনও, আনন্দ নিবিড়!
এই ক্ষণ! ঐ মধুক্ষণ! সন্ধিক্ষণ, সজনী!
তারপর যাবে শোভা হারিয়ে তখনি,
মাটির 'পরে হবে নত আপনি ...
শীতের মত নির্দয় হয়ো না ভগিনী,
সে যে না শোনে প্রার্থনা, না অনুনয়খানি!

মায়া

মুক্ত ক'রে দিতেম আনন্দে তোরে
নেই মুক্তি মোর, হয়েছি পরাধীন ওরে!

স্থলপরী

(মায়ার কাঁধের কাছে ঝুঁকে চুপি চুপি বলে)

ভগিনী!

এমন ঘটে বনে বাদাড়ে অনেক সময়

হাতের 'পর তীক্ষ্ণ কাস্তের আঘাত লাগে?

ভগিনী! তখন দেখ কি বেদনা জাগে!

বিন্দু বিন্দু রক্তে মুক্তি বাঁচতে ধায়।

কে বলে? শোভা নেই রক্তরাগে?

মায়ী

স্থলপরীর কথা শুনে কাস্তে দিয়ে নিজের হতে অল্প আঘাত করে,, রক্তের

মুক্ত ধারায় স্থলপরীর সোনালী চুল ভরে যায়।)

এই দেখ! এই শোভা!

স্থলপরী মায়াকে নত হয়ে প্রণাম করে বিদায় নেয়। হৃদের ওপার থেকে মা হেঁটে আসছেন, সঙ্গে তাঁর এক তরুণী, বলিষ্ঠা রমনী, মাথায় লাল রুমাল, গাঢ় লাল রঙের সরু সরু সমান কুঁচি করা ঘাগরা, তার উপর কোঁচানো সবুজ আবরণ, আবরণের উপরে সাদা, লাল, ও হলুদ নক্সা সেলাই করা; জামায় লাল সুতোর ঘন কাজ, শুভ্র গ্রীবায় লকেট দেওয়া মালার ঝন ঝন আওয়াজে তার উপস্থিতি ঘোষণা করছে, আঁট-সাঁট জামা কাপড়ে তার গোল গাল দেহ আরো স্থূল দেখাচ্ছে। রমনী দ্রুতপায়ে অগ্নসর হচ্ছে, বৃদ্ধা মা তার সঙ্গে কোনপ্রকারে তাল মিলিয়ে হাঁটছেন।

মা

(নম্রভাবে রমনীর প্রতি)

যাও কিলিনা, দেখ ঐ গাছের অন্তে
আছে সবুজ ঝোপ। তার অপর প্রান্তে -
দুধেল গাই, তোমার ইচ্ছা কর তার দোয়ন? -
দুধ দেবে আরো বেশী, খুশি খুশি মন।

কিলিনা

দুধের সরোবর, দুধ এত, পাত্র ভরি ভরি!
হাট বসলে পরে কিনব কলসি হাঁড়ি,
গাই যে মোর ঐ তুর্কী খামার হ'তে,
গত স্বামীবর কবে করেছিল ক্রয় - দুধেল,
সে কি দুধেল! অনেক সময় ধরে
মাঠে কাজ করেছি যে, এক্ষণে এবারে
গুছানো প্রয়োজন ঘর। হায়, মরি,
ভর্ত্বহীনা - তাই দুজনের শ্রম একে করি!
(আফশোসে ঠোঁট ফোলায়)

মা

হায়, দুহিতা মোর, মাঠের কাজ শেষ তোর এবছরে?
যেমন কাজ, ফল হবে সেরকম তার ফসলে ভরে
ছোট এই ... আমাদের জমি এক চিলতে
তায় বিধি দেয় নি শক্তি হাতে...

কিলিনা

(জমির দিকে তাকিয়ে, মায়া যেখানে দাঁড়িয়ে আছে)

কে ঐ মানবী কাস্তে হাতে নিয়ে?

মা

আছে সে এক অনাথিনী...

(নিঃস্বরে)

ও এক, ক্ষমা কর বিধি, নিষ্কর্মার রানী...

কিলিনা

(মায়ের সঙ্গে মায়ার কাছে গিয়ে)

শুভদিন কন্যা! কেমন ফসল হল কাটা?

মা

(দুই হাত ঘুরিয়ে)

হায় হায়! এখনো করেনি শুরু!

কি আছে কপালে! কি কাজে ছিলে মত্ত?

নিষ্কর্মা! অলসিনী! অপদার্থ!

মায়া (ধীরে)

লেগেছে হাতে আঘাত...

মা

কাজ খালি হাতে আবার আঘাত কিসের!

কিলিনা

দাও দাও কাস্তে, দেখি কি করি!

(মায়ী কাস্তে লুকিয়ে অসন্তোষে কিলিনার দিকে তাকায়।)

মা

দাও কাস্তে, ওটা তোর জিনিষ নয়!

মায়ার হাত থেকে কাস্তে কেড়ে নিয়ে কিলিনার হাতে দেন, কিলিনা
ফসলের উপর উপড় হয়ে পড়ে কাটতে থাকে, যেন আগুন জ্বলছে,
প্রত্যেক আঘাতে খড় কচ্ কচ্ কাটছে)

মা

একে বলে কর্মযোগ!

কিলিনা

(কাজে নিমগ্ন থেকে)

যদি কেউ

ফসলের আঁটি বেঁধে করে সহায়তা

সব জমির ফসল তুলি এক শ্বাসে হেথা!

মা

লুকাশ, আয় হেথা!

লুকাশ

(বেরিয়ে এসে, কিলিনার প্রতি)

নমস্কার, ভগবান মঙ্গল করুন!

কিলিনা

সবই তাঁর দয়ার লিখন।

মা

লুকাশ দাও হাত তরুনীরে
ফসলের আঁটি বেঁধে দিতে
আর এক ‘সহায়িকা’ পশু আঘাতে।
লুকাশ আঁটি বাঁধতে প্রস্তুত হয়।
ফসল তোল, সোনা মোর, যাই এই বেলা,
দুপুরে তোদের তরে ফল-পায়েস পাচন-পালা।
(কুটারে প্রবেশ করে)

মায়া বার্চ গাছের পাশে দাঁড়িয়ে হেলান দিয়ে ডালের আড়াল থেকে ফসল তোলা লক্ষ করে। কিলিনা কিছুক্ষণ মন দিয়ে কাজ করে উঠে দাঁড়াল। আড়মোড়া ভেঙে আঁটি বাঁধা শস্যের উপর ঝুঁকে পড়া লুকাশকে লক্ষ করে দেখতে দেখতে মৃদু হাসে, তিন চার পা এগিয়ে তার কাছে এসে কাঁধের উপর হাত রেখে বলে।

কিলিনা

এই, তুমি, যুবক ক্ষিপ্র অতি!
শামূকের মত গড়াও! তায় বিশাল ভারী!
(হাসিতে গড়িয়ে পড়ে)

লুকাশ (উঠে দাঁড়িয়ে)

আহা, যেন কত তুমি বিদ্যুত দ্রুত!

করো না বিরক্ত, লাগবে লড়াই যুদ্ধ!

কিলিনা

(কাস্তে ফেলে দিয়ে, কোমরে হাত দিয়ে)

দেখি দেখি! লড়বে? কে কারে হারায়?

লুকাশ কিলিনাকে আক্রমণ করে, কিলিনা তার দুই হাত ধরে ফেলে; শক্তি পরীক্ষা করে দুজনে, হাতে হাতে ধরে; কিছুক্ষণ শক্তি সমান সমান থাকে, তারপর কিলিনা পিছিয়ে যায়, খুব হাসতে হাসতে চোখ ঘুরিয়ে চঙ করে, লুকাশ উদ্দীপ্ত হয়ে তার হাতদুটি বশে এনে চুম্বন করার চেষ্টা করে, কিন্তু সেই মুহূর্তে কিলিনা সজোরে লাথি মারে, লুকাশ পড়ে যায়।

কিলিনা

(পড়ে যাওয়া লুকাশের পাশে দাঁড়িয়ে)

কি হল? কে জিতল? আমি বটে।

লুকাশ

(ক্লান্ত স্বরে, নিঃশ্বাস ফেলে)

লড়াই - এ কি ছোঁয়া-ছোঁয়া খেলা?

কিলিনা

তাছাড়া আবার কি?

কুচীরের দরজা খোলার আওয়াজে কিলিনা আবার ফসল কাটতে থাকে; লুকাশ আঁটি বাঁধতে থাকে। জমি বিশাল বিশাল আঁটিতে ভরে যায়; শুধু কিছু শস্য আঁটি ছাড়া এলোমেলো ছড়িয়ে থাকে।)

মা

(দরজার চৌকাঠে দাঁড়িয়ে)

এসো ফসল কাটুরে, মধ্যাহ্ন ভোজনে।

কিলিনা

আমার কাজ করি শেষ, তবে

লুকাশের এখনো শেষ নাহি হবে।

লুকাশ

দেরী নেই আর।

মা

ভাল, কর শেষ; আর তুমি কিলিনা, এস হেথা!

কিলিনা কুটীরে প্রবেশ করে। দরজা বন্ধ হয়। মায়া বাঁচ গাছের পাশ থেকে বেরিয়ে আসে।

লুকাশ

(মায়াকে দেখে বেশ ইতস্তত: করে, পরে সামলে নিয়ে)

ও তুমি? বাঁধ এই আঁটি,

আসি ঘুরে আমি।

মায়া

না জানি বাঁধতে আঁটি।

লুকাশ

কেন হেথা এলে শুধু করতে দর্শনা,
নেই কো কোন সহায়তার বাসনা।
(নিজেই আঁটি বাঁধে)

মায়া

লুকাশ, শোন,
এই মেয়েটি যেন এখানে না আসে কখনো, -
ভাল লাগে না আমার, - মনটা তার কুটিল,
যেন সাপের মত পিচ্ছিল।

লুকাশ

তুমি যে জান না তারে এখনো।

মায়া

জানি, জানি। দেখেছি খেলন হাসি, শুনেছি আওয়াজ।

লুকাশ

তাতেই করেছ বিচার, এ নয় উচিত কাজ।

মায়া

আমার মনের কথা, নয় কি যথেষ্ট
এই নারী হিংস্র, বাঘিনীর মত।

লুকাশ

আর কি?

মায়া

না আসে যেন এই বনে আর।

লুকাশ

(উঠে দাঁড়িয়ে)

এ বনের রানী নাকি তুমি?

দাও নির্দেশ কোন জন

আসবে আর কার আসা বারণ?

মায়া

(করুণ স্বরে)

দেখ না, বনে আছে এমন খাদ,

ঝোপঝাড়ের আড়ালে ভীষণ ফাঁদ, -

দেখে না পশু, দেখে না মানুষ,

যতক্ষণ হয় না পড়ে বেহুঁস ...

লুকাশ

ছি, তুমি কর কলরব

নিন্দা হিংস্রতার কুটিলতার - হও নীরব!

আজ দেখি, ঠিক চিনতে পারিনি তোরে।

মায়া

আমি নিজেই চিনি নে আমায় ...

লুকাশ

শোন তবে: কে যাবে কে আসবে
আমার কাছে হেথা, নির্ধারিত হবে
তোমার আদেশে? তার চেয়ে বন ছেড়ে
যাব গাঁয়ে ফিরে মানুষের মাঝে।
থাকব না তোমার শিকার হয়ে
ফাঁদে পড়ে এ অরণ্যে।

মায়া

তোমার তরে রাখিনি যে বুনে
কোন ফাঁদ-জাল। এসেছ আপন মনে।

লুকাশ

আপন মনেই যাব চলে, যেই হবে বাসনা,
মোরে কেউ ধরে বেঁধে রাখতে পারবে না!

মায়া

কখনো চেয়েছি কি তোমায় রাখতে বেঁধে?

লুকাশ

তবে কেন অথহীন এই সব কথা?

শেষ আঁটিটি বেঁধে মায়ার দিকে না তাকিয়ে কুটীরে প্রবেশ করে। মায়া সেই
বিশাল শস্যস্তুপের উপর বসে ভাবনায় মগ্ন হয়।

লেভখুড়ো

(কুটীর থেকে বাইরে আসে)

কি হল অভাগিনী, এত কি ভাবনা?

মায়া

(ধীরে করুণস্বরে)

গ্রীষ্ম যায় চলে ...

লেভ

তোমার তরে

এ ভাবনা কঠোর সত্য। বলে যে মন

এ শীতে ওই বার্চে আবাস তব নেই প্রয়োজন

মায়া

কোথা যাব আমি তবে?

লেভ

ভাবি মনে মনে,

যদি হতে লক্ষ্মী বধু এ গৃহ-অঙ্গনে ...

ভগিনীর হাব-ভাব দেখে সংশয়

তার মন পাওয়া দুষ্কর, কত সময়

করেছি চেষ্টা। হতাম যদি ঘরের মাথা

ধার ধারিনা কারুর কথা;
তবে দিয়েছি যে গৃহ জমি তাদের সমর্পণে,
নেই তাই অধিকার। নিজেই যাব গাঁয়ে
কাটাতে এই শীত, আপন নীড়ে ...
যাবে কি মোর সাথে সেথা,
নিয়ে যাব তবে তোরে।

মায়া

না, না, পারব না থাকতে গ্রামে ...
পারব না, মাথা খাও, দয়া করো মোরে ...

লেভ

দয়ালু ঐ শস্য, যা হতে রুটি, নয় মানুষ, কন্যা মোর,
বলি সত্য, দয়ায় ভরা বনজাত যা কিছু প্রকৃতির
বড় ভালোবাসে আমায়, অন্তিম ইচ্ছা তাই
পশুর মত দেহান্তের কালে আসব বনে এই, -
ওক গাছের তলায় দিও সমাধি আমায়
হে ওকবর, থাকবে কি তুমি তখনো দাঁড়িয়ে
পঙ্ককেশ এই শির হবে যবে গত? ...
এ জীবনে দেখেছি অনেক বড় ওক গাছ,
তারাও টিকতে না পারে ... যে সবুজ আজ
কুঙ্ককেশ পাতা ভরা, সে কি শীত করবে যাপন?
এ বন্ধু, - দেবে কি বিধি তোরে বসন্ত পর্যন্ত জীবন?
(হেলান দিয়ে দাঁড়িয়ে থাকে)

মায়া ধীরে ধীরে শস্যের ভিতর থেকে নেতিয়ে পড়া ফুল বেছে বেছে এক
গুচ্ছে সংগ্রহ করে। কুটীর থেকে বেরিয়ে আসেন মা, কিলিনা ও লুকাশ।

মা

(কিলিনার প্রতি)

কোথা যাও সত্তরে?

বস আর কিছুক্ষণ!

কিলিনা

না গো মা, যাই ত্বরা করি,
হল সন্ধ্যা, দেখ - ভয়ে মরি।

মা

লুকাশ, দাও পথ দেখিয়ে।

লুকাশ

নিশ্চয়, নিশ্চয়।

কিলিনা

(লুকাশের দিকে তাকিয়ে)

থাক, থাক। হয়ত আছে অন্য কিছু কাজ ...

মা

কি কাজ সন্ধ্যাকালে?

যাও, যাও পুত্র মোর

পথ দেখাও আঁধারে ঘোর।
ঐ নিশীথেই বনে বড় ভীতি
ও যে সুন্দরী রমনী অতি
যেন কেউ না হানে আঘাত ওর 'পর।

কিলিনা

বয়:জ্যেষ্ঠ মা গো,
এ কথাটিতেই ডরালে ভয়ানক!
লুকাশ, চল রাত হয়নি এখনো অনেক,
পরে দুজনেই হারাব প্রাণ।

লুকাশ

আমি কেন ভয় পাব বনে?
হয়ত বা কিছু ভয় আছে মনে মনে।

মা

ও আমার সোনার ছেলে, বীর নির্ভীক
কিলিনা, মানহানি কোরো না ওর অধিক।

কিলিনা

(লেভকে প্রণাম ও সম্মান দেখিয়ে)
ও লেভ খুড়ো! তুমি এলে ঘরে?

লেড

(শুনতে না পেয়ে)

হাঁ, ভালো থেকো।

(বনের ভিতর প্রবেশ করে)

কিলিনা

ভাল থাকবেন, জ্যেষ্ঠ মা!

বয়োজ্যেষ্ঠার হাতে চুম্বন করতে যায়, বৃদ্ধা দেন না হাত, আবরণ দিয়ে ঠোঁট মুছে তিন বার 'আনুষ্ঠানিকভাবে' কিলিনাকে সম্ভাষণ করেন।

কিলিনা

(যেতে যেতে)

ভাল থাকবেন, আমাদের মনে রাখবেন!

মা

আনন্দে সুখে থাকো, আমাদের কাছে এস!

(গৃহে প্রবেশ করে দুয়ার বন্ধ করেন।)

মায়া ক্লান্ত পায়ে ধীরে হৃদের কাছে গিয়ে নুয়ে পড়া বার্চ গাছের তলায় বসে, দুই হাতে মাথা ঢেকে নিঃশব্দে কাঁদে। তার অশ্রুর সঙ্গে যেন তাল মিলিয়ে বিন্দু বিন্দু বৃষ্টি শুরু হয়, তার জলীয় জালে ঢেকে দেয় মাঠ, বন ও কুটীর।

জলপরী

(সাঁতার কেটে তীরে এসে অবাক হয়ে)

মায়া, তুমি? কর ক্রন্দন?

মায়া

জলপরী, কখনো কি
ঝরিয়ে অশ্রু, কর নি রোদন?

জলপরী

আমি!

ঝরলে অশ্রু মোর কোন কুম্ভণে
আমৃত্যু করিবে হাস অন্য জনে।

মায়া

জলপরী! তুমি ভালবাসনি কভু কারে...

জলপরী

ভালবাসিনি আমি? না, হয়েছে তোমার বিস্মৃতি,

কেমন হয় প্রকৃত প্রেমের প্রকৃতি!

প্রেম - যেন জলধারা - কোমল, দ্রুতগতি,
দেয় খেলায়, আদরে আলিঙ্গনে ডুবিয়ে অতি!

যেথা তাপ - সেথা সে তপ্ত, যেথা হিম
সেথা সে স্থবির মর্মর। এ হল আমার প্রেম!

তোমার খড়ের রাজ্যের চপলতা
ছেলেখেলার মত। বাতাসে হেলে দোলে অঙ্গ

চরণে লোটায় বিনয়ে। দেখে ঐ স্ফুলিঙ্গ
জ্বলে ওঠে, না ক'রে বিজয়, তাই অবশেষে
থাকে অবশিষ্ট পোড়া ধূসর ভস্ম।
যবে নেই অনুরাগ, উচ্ছিষ্ট সম,
থাকে পড়ে অবজায়, কাঠ-কুটো যেন
পচে হিম জলে এক-তরফা প্রেমের বেদনায়
অনুতাপের বিলম্বিত বৃষ্টিতে ভিজে ভিজে।

মায়া

(মাথা তুলে)

বল - অনুতাপ? শুধাও বার্চ বৃক্ষে
করে কি সে অনুতাপ যবে সেই রজনী,
বসন্তের মদির পবন ভেসে এসে
খুলে দেয় তার দীর্ঘ বেণী?

জলপরী

তবে সে দুঃখে কেন ভরে?

মায়া

প্রিয়েরে করতে পারে না আলিঙ্গন
দীর্ঘকেশ শাখা দিয়ে চিরন্তন।

জলপরী

কি কারণ?

মায়া

প্রিয় তার - সে যে বাসন্তী পবন।

জলপরী

কেন তার ভালোবাসা অমন জনেরে?

মায়া

ছিল যে সে কোমল সুরম, বসন্তের হাওয়া,

গানে তার জাগল শাখায় সবুজ পাতা

প্রেমভর দিঠি দিয়ে খুলে শাখাবেণী,

আদরে শিশির শিক্ত করে কেশখানি ...

ছিল ছিল ... প্রকৃত প্রেমবর ঐ বসন্ত পবন

অন্যতর প্রেমের ছিল না প্রয়োজন।

জলপরী

করুক তবে ক্রন্দন দিনভর

এ ধরিত্রী 'পর, পবনকে ধরা দুষ্কর

গেছে চলে সে যে চিরতর।

জলপরী ধীরে, জলে তরঙ্গ না তুলে সাঁতার কেটে তীর হতে অদৃশ্য হয়ে যায় হৃদের গভীরে। মায়া অচল হয়ে বসে থাকে, দীর্ঘ কৃষ্ণ কেশ মাটিতে লোটায়। হাওয়ায় উড়ে আসে ধূসর মেঘ, তার সাথে কালো পাখীরা ঝাঁকে

Ю. Камішинський згур. Згайрка червоних партизанів

Ю. Камішинський "Згайрка червоних партизанів", 70,0x50,0, полотно/олія, 2010 р.

ঝাঁকে চক্রে উড়তে থাকে। দুরন্ত ঘূর্ণি হাওয়ায় মেঘ উড়ে যায়, বনের
অন্তরাল স্পষ্ট হয়ে ওঠে - দেখা যায় ঘননীল অস্বরের প্রেক্ষাপটে শরতের
জমকালো সাজ।

মায়া

(অস্ফুট স্বরে, গভীর দুঃখে)

ঠিক ... গেছে সে চিরতরে ...

বনদেবের জঙ্গলের ভিতর থেকে প্রবেশ। ঘন লাল পাড় দেওয়া পুরানো
সোনার রঙের লম্বা জোকা তার পরণে, টুপির চারদিকে বুড়ো হয়ে যাওয়া
খমেল লতা জড়ানো।

বনদেব

তনয়া মোর

কি কঠিন শাস্তি বিশ্বাস হননের!

মায়া

কার বিশ্বাস করেছি হনন?

বনদেব

আপন আপনারে।

উচ্চশাখা চ্যুত হয়ে

নিম্নে এসে তুচ্ছ পথে।

কার সম হয়েছ আজ? ক্রীতদাসী,

কঠোর শ্রম করে অসি

ছোট সুখের মোড়কের অংশ চায় ভাঙি

পায় না সেই খণ্ড, তাই চরম শরম,
হতে পারে না সে দীন ভিখারী।
মনে পড়ে, সেই রাত কেমন ছিল
যবে প্রেম অনুরাগ ফুটল উতল
বনের রানী হয়ে ছিলে সেই বেলা
ঘন চূলে সব তারকার খেলা, -
সুখ তার কৃপন হাত তখন
করেছিল কত উপহার জ্ঞাপন!

মায়ী

কি যে করি, যবে গেছে নিভে সব
ছিল যত তারা হৃদয়ে মুকুটে আমার।

বনদেব

নয় সব মুকুট হয়েছে বিলীন
দেখ চেয়ে এখনো উৎসবে লীন!
শারদ রাজ সাজে স্বর্ণবর্ম 'পরে,
বুনো গোলাপ লাল হয় প্রবালের রঙে।
নিষ্পাপ ব্যথা ঘনিয়ে হল গর্বে নীলাঞ্জন
ঐ রক্ত কালিনা গাছে, যার ফুলে শোভন
করেছে তোমায়, যেথা বুলবুল গেয়েছে গান,
বৃদ্ধা ঐ উইলো, কিবা ধূসর বার্চ তরু
সোনালী লাল পাতায় সাজে
এ হেমন্ত উৎসবে। শুধু তোমার প্রাণ

ভিক্ষু-বস্ত্র না ছাড়িতে হয়
গেছ ভুলে সত্য সেই, তুচ্ছ ব্যথা যত
সুন্দরের আনন্দকে করে না পরাজিত ।

মায়া

(ধীরে ধীরে উঠে দাঁড়ায়)

দাও মোরে উৎসবের পরিধান তবে ।
পুনর্বীর হয়ে উঠি বনের রানী যবে
সুখ এসে লুটাবে পদতলে হয়
করে অনুনয়, আদর ভিক্ষা চায় ।

বনদেব

দুহিতা,

কতকাল পড়ে আছে সাজ, নেই রানী
কোথা সে যে আছে মেতে নাই জানি
ভিক্ষুর বেশ পরে, কেমন চপলতা ।

বনদেব নিজের জোব্বা খুলে সুন্দর সোনালী জরি দেওয়া রানী রঙের জামা
ও রূপালী ওড়না বার করে। মায়ার পোষাকের উপরই পরিয়ে দেয়। মায়া
কালিনা গাছের কাছে গিয়ে তার ছোট লাল ফল তুলে একটি মুকুট তৈরী
করে চুল এলো করে তার উপর সাজায়, মাথা নীচু করে বনদেবের কাছে
এসে। বনদেব রূপালী ওড়না দিয়ে তার মাথা ডেকে দিয়ে আশীর্বাদ করেন।

বনদেব

আর তোমার তরে ভয় নেই মোর ।

মায়ার দিকে মাথা নাড়িয়ে দ্রুতপায়ে ঝোপ ঝাড় পেরিয়ে জঙ্গলের গভীরে
চলে যায়।

বনের গহ্বর থেকে উদয় হয় অরণ্যাসুর।

মায়া

আবার এলে তুমি?
(প্রস্থানের চেষ্টা করে)

অরণ্যাসুর

পাসনে ভয়, তোর কাছে নয়,
খুঁজি স্থলপরীকে ক্ষেতময়,
দেখি গেছে সে ঘুমিয়ে। হায়, হায় ...
তোর অমন ক্লান্ত কেন কায়?

মায়া (দস্ত সহকারে)

সে তোর মনে হয়!

অরণ্যাসুর

মনে হয় বলিস? দেখি তবে।
(মায়ার কাছে আসে, মায়া পিছিয়ে যায়।)
হল কি তোর? চমকাস্ কেন? জানি জানি,
আছে তোর প্রিয়তম - তোরে ছোঁব না আমি।

মায়া

যা, যা, দূর হ! রাখ বিদ্রূপ!

অরণ্যাসুর

রাগ কেন? কি হল,
ভুল করেছি আগে ... শোন, মায়া,
আবার বন্ধু হতে আয়।

মায়া

তোর সাথে?

অরণ্যাসুর

ক্ষতি কি? এখন এই হেমন্ত
দেখ সূর্য্য গেছে ঠাণ্ডা হয়ে,
ধমনীতে রক্ত হয়েছে শান্ত।
যবে ছিলাম একসাথে, করি আমোদ,
খেলা কিবা ভালোবাসা, - নেই বোধ, -
এখন সময় মিত্রতার হাতে হাত দিয়ে।
(মায়া দ্বিধার সাথে হাত বাড়িয়ে দেয়।)

দাও দাও করিতে সুহৃদ চুম্বন
তোমার মলিন ক্লান্ত অধরে।
(মায়া মুখ ফিরিয়ে নেয়। তবুও সে চুম্বন করে।)

আ: ফুলের মতন

উঠল ফুটে মুখের শোভা এমন!

শর্মিল, গন্ধহীন হৈমন্তিক ফুল যেন ...

(হাত না ছেড়ে দিয়ে বনের এদিকে ওদিকে তাকিয়ে)

দেখ দেখ কেমন ওড়ে উর্নাত জাল,
ঘুরে ঘুরে বৃত্তাকারে হাওয়ায় হাওয়ায়
যেমন আমরা দুজনে
হেঁঠাত্ নাচে মেতে ওঠে)
আমরা তেমনে
নেচে কুঁদে
ঘুরি আপন মনে!
ঐ তারা রত্নাবলী
স্ফুলিঙ্গ সোনালী,
রক্তলাল অগ্নি রশ্মি জ্বালি
যা কিছু করে জ্বল জল
য কিছু উড়ন্ত চঞ্চল
যা কিছু অশান্ত গতিতে উচ্ছল!
তেমনই আমি এই
তেমনই আমি এই
অগ্নিকণা হয়ে ওঠ, প্রিয় আমার!

দ্রুতগতিতে নাচ চলে। মায়ার রূপালী ওড়না ওড়ে; আর সাপের মত কালো
চুল অরণ্যাসুরের আগুন লাল চুলের সঙ্গে মিশে যায়।

মায়ী

থাম! অনেক হয়েছে। থাম।

অরণ্যাসুর

সূচনাতে প্রিয়া

থেমো না, থেমো না, ক্ষণিকেও ত্বরা!
সুখ - সে যে বিশ্বাস হনন,
কর আনন্দ ভরে মন, -
তাই আনন্দ তায়, উড়ন্ত সে সর্বক্ষণ!
(নৃত্যের উন্মাদনায় মাতে)
নৃত্যে ঘুরে ফিরে!
মিলি মিশে ঘুরে!
বাতাসে ঘুরে উড়ে!
জীবনের প্রাণে!
জীবনের টানে!
খাঁজি আগেয় স্বৰ্গস্বপ্ন!

মায়া

থাম, থাম, ছাড়, ছাড়, দোহাই তোমারে।

(মায়ার মাথা **অরণ্যাসুরের** কাঁধের উপর পড়ে, হাত অবশ হয়ে যায়,
বনকুমার ছোট্টে তাকে পিঠে নিয়ে নেচে নেচে।)
মাটি ফুঁড়ে উঠে আসে এক ছায়ামূর্তি

ছায়া

দাও আমারে মোর ধন।

ছাড় ওরে এখন।

অরণ্যাসুর

(থেমে মায়াকে ছেড়ে দেয়; মায়া ঘাসের উপর বসে পড়ে)

কে তুমি?

ছায়া

চেন না মোরে?

আমি যে ঐ 'পাথরে-বসে-থাকা'।

অরণ্যাসুর শিউরে ওঠে, হঠাত্ বনের মধ্যে অদৃশ্য হয়ে যায়। মায়া আস্তে আস্তে চোখ খোলে, ছায়াকে দেখে ভয়াবহ দৃষ্টিতে, ছায়া হাত বাড়িয়ে দেয়।

মায়া

না, যাব না, যাব না,
যাব না তোর কাছে। আমার
এখনও আছে জীবনে প্রাণ।

'পাথরে-বসে-থাকা'

নিয়ে যাব তোরে সুদূর পারে
অচিন দেশে যেথা শান্ত কালো জল
গভীরতায় সুপ্ত, যেন প্রাণ-দৃষ্টিহীন আঁখি,
নীরব গিরি শিলা প্রহরায় থাকি
বিগত ঘটনাছবির হয়ে মুক সাক্ষী।
সেথা শান্ত সব: না তরু না পাতা
নাহি করে কলরব, বহে না স্বপ্নের বার্তা,
বিফল স্বপনের, যা কেড়ে নেয় নিদ্রাঘোর,
বাতাসে বহে না কোন গান, কোন সুর
না পাওয়া মুক্তির; জ্বলে না কখনো

আগুন সর্বভুক; তীক্ষ্ণ বিদ্যুৎ কণা
পাথরে আঘাত খেয়ে হয় খান খানা
ভেদ করে না আঁধারের গভীর নীরবতা।
লব তোরে আমি। তোমার স্থান সেথা:
আগুনে মলিন হত, চলনে ক্ষীণা
তোমার তরে আনন্দ ছায়া, তুমি প্রাণহীনা।

মায়া

(উঠে দাঁড়ায়)

না! আমি চিরজীবী! আছে মোর প্রাণ!
হৃদয়ে থাকে সে, যার হয় না হনন।

ছায়া

উপনীত হও এ সত্যে কেমনে?

মায়া

এই যে বেদনা মোর
ভালবাসি প্রাণ ভরে, দিয়ে তারে জীবন।
আকাঙ্ক্ষা ছিল যদি বেদনা বিস্মৃতির
যেতাম তোমার সাথে তখন,
নেই সেই শক্তি এ জগতলোকে
ভুলায় বেদনা ঐ মোর মন হতে।
(বনে মানুষের পদক্ষেপের আওয়াজ শোনা যায়।)
ঐ আসে সে যে, যে মোরে দিয়েছে এই ব্যথা

যাও চলে ছায়া! আশা মোর আসে হেথা!

‘পাথরে-বসে-থাকা’ ঘন অন্ধকারে অদৃশ্য হয়। বনের ভিতর থেকে বেরিয়ে আসে লুকাশ। মায়্যা এগিয়ে যায় তার দিকে। মৃতের মত তার রক্তহীন মুখ জমকালো পোষাকের প্রেক্ষাপটে আরো প্রকট হয়ে ওঠে; হঠাৎ জ্বলে ওঠা আশার আলোয় তার কালো দুই চোখ বিশাল বড় হয়ে ওঠে, নড়া চড়া তার খাপছাড়া, যেন কোন কিছু শুরু হতে হতে শেষ হয়ে যাচ্ছে।

লুকাশ

(মায়াকে দেখে)

কী ভয়ানক! কী চাই আমার কাছে?

দ্রুত কুটারের দিকে গিয়ে দরজায় আঘাত কতে, মা বাইরে না এসে দরজা খুলে দেন। লুকাশ মাকে উদ্দেশ্য করে চৌকাঠ থেকে বলে ওঠে।)

মা, গুছিয়ে রাখ উপহার ঘটকের তরে, -

কাল যাব কিলিনার ঘরে!

(কুটারে প্রবেশ করে দরজা বন্ধ করে দেয়।)

‘পাথরে-বসে-থাকা’ বেরিয়ে এসে মায়ার দিকে এগোয়।

মায়্যা

(জমকালো পোষাক খুলে ফেলে)

নিয়ে চল মোরে! সব স্মৃতি যাক মুছে।

‘পাথরে-বসে-থাকা’ মায়াকে ছোঁয়; মায়্যা চীৎকার করে তার হাতে লুটিয়ে পড়ে, সে তার কালো জোব্বা দিয়ে মায়াকে ঢাকা দেয়। দুজনেই মাটিতে হয় বিলীন।

Камышин Ю 2003

Ю. Камішний "Погляд крізь пальці", 50,0 x 70,0, молатно/олія, 2010 р.

তৃতীয় অঙ্ক

হেমস্তের ঝড়ের রাত, আকাশ মেঘলা। পাতাবিহীন শাখাপ্রশাখার আন্দোলনের মাঝে হলুদ হয়ে যাওয়া চাঁদের শেষ জ্যোতি নিভে গেল। কালপেঁচার আর্তনাদ, লক্ষীপেঁচার উল্লাস আর বিঁবিঁপোকাকার একঘেঁয়ে কাঁদুনি গান শোনা যায়। এই সব আওয়াজ ছাপিয়ে ভেসে আসে নেকড়ে বাঘের গভীর বেদনার গর্জন। তীর থেকে তীরতর হয়, তারপর হঠাত্‌ থেমে যায়। নেমে আসে নীরবতা।

হেমস্ত শেষের স্নান রোগজীর্ণ উষা। বন্য শূকরের তীক্ষ্ণ রোমশ ত্বকের মত পাতাবিহীন আভরণহীন অরণ্য ধূসর আকাশের দিকে চেয়ে আর স্বপ্নজাল বোনে না, নীচে বনের গভীরে বিরাজ করে খেয়ালবিহীন অশুভ অজ্ঞতার আঁধার। লুকাশের কুটারের দেওয়ালগুলি দেখা যায়। এক দেওয়ালের ধারে কালো ছায়ামূর্তি, ক্লান্তিতে শ্রান্ত হয়ে দরজার গায়ে হেলান দিয়ে দাঁড়িয়ে আছে, মায়াকে যেন এই পোষাকে চেনাই যায় না। কালো পোষাক, তার উপরে ঘন ধূসর পিস্সল আবরণ, শুধু বুকের উপর লকেটের মত রক্তিম কালিনা ফলের গুচ্ছ এক মুঠো রক্তপ্রবালের মত ঝুলছে। আরো আলো ফুটে উঠলে বনের ছোট প্রান্তরে দেখা যায় বিশাল গাছের কাণ্ডের ভগ্নাংশ, - ঐ শতায়ু ওক গাছটি ছিল সেখানে দাঁড়িয়ে, তার অদূরে এখনো ঘাস গজায় নি, সব খোঁড়া এক সমাধি শেষকৃত্যের পরে মাটির স্তূপে ঢাকা। বনের ভিতর থেকে বেরিয়ে আসে বনদেব, তারও পরণে ধূসর জোকা, মাথায় পশমের টুপি।

বনদেব

(কুটারের সামনে দাঁড়ানো ছায়ামূর্তির দিকে তাকিয়ে)

কন্যা, তুমি?

মায়া

(তার দিকে কিছু এগিয়ে)

আমি।

বনদেব

ফিরিয়ে দিল কি ভেবে

তোরে 'পাথরে-বসে-থাকা'?

মায়া

আপন পাপের জোরে করেছ মুক্ত তুমি মোরে।

বনদেব

প্রতিশোধকে পাপ বল তুমি,

উচিত শাস্তি যা দিয়েছি আমি,

তোমার কুটিল নিষ্ঠুর প্রণয়ীরে?

সত্য যে সে জেনেছে, চিনেছে আজ,

শাস্ত বনের হতাশ অভিশাপ

পিশাচ রূপে ঘুরে ঘুরে ফেরে?

বেশ বেশ! আজ 'পরে উল্লুকের বেশ

করে গর্জন, আবেদন, রোদন,

করে মানুষের রক্ত শোষণ,

যন্ত্রণার তার নেই শেষ।

মায়া

করো না বাহবা,

বাঁচিয়েছি তারে। পেয়ে অন্তরে

শব্দ মন্ত্র চাবিকাঠি সেই

জীব হতে মানুষে ফিরিয়ে দিই এই।

বনদেব

(রাগে মাটিতে পা ঠুকে নিজের দণ্ডটি মট করে ভাঙে)

বনকন্যা নাম তোর ধিক ধিক
চিত্ত নয় মুক্ত তোর বনের নির্ভীক
এ যে ঘরমুখো দাসত্বের প্রতীক।

মায়া

জানতে যদি বা তুমি,
যদি বা জানতে তুমি, কী ভয়ানক সে জগত হয়
অনন্তনিদ্রায় মগ্ন পাথরপ্রতিম যবে আমি
শীতল, তমস, গহন, ঐ যম গুহায়।
বিকৃত ধ্বনি, উচ্চ তীর স্বরে
দুর্ভেদ্য পাথর ভেদ করে, দীর্ঘ গর্জনে
আদিম বেদনায় প্রতিধ্বনি বর্ষণে
মৃত, আঁধার, জলে লাগায় আলোড়ন
বহুদিনের মৃত চাঁদের পাথরের মাঝে জাগরণ
প্রবুদ্ধ হলাম, জেগে আমি। পাতালের আগুনে
উন্মাদ বেদনা মোর করে গুহা বিদীর্ণ
আবার এলাম এই পৃথিবীতে।
মুক ওষ্ঠে ভাষা উঠল কথা কয়ে
অপরূপ বোধ জাগে নবজন্ম হয়ে
নেই মোর লয় বিস্মৃতিতে।

বনদেব

সে কোথায় এখন? নেই কেন তোর সাথে?
তার অকৃতজ্ঞ মন, এ নয় তব প্রেম রতন

অমর চিরন্তন?

মায়া

হে পিতামহ!

দেখতে তুমি! মানব রূপে সে করুণ
আমার চরণ ধরে, পতিত দেবদারু যেন তরুণ
অধ হতে উর্ধ্বে চেয়ে মোর পানে
যন্ত্রণায় ভরা দিঠি, কাঁদে সে বেদনে
আর অনুতাপে জ্বলে, আশা বিহনে
শুধু মানুষেরা বলে কথা অমন নয়নে!...
ছিলাম নীরব, ভাষহীন। প'ড়ে আমার চরণে
পদতল ধ'রে করে প্রার্থনা, কাঁপা হাতে
বাটকে দূরে পড়ে, নেই কথা ওষ্ঠ হ'তে,
ঐ কণ্টক সিঞ্চিত জঙ্গলে, মাঠের ওপারে
অদৃশ্য হল সে যে তার পরে।

বনদেব

কী করিবি তুই এই ক্ষণ?

মায়া

না জানি, তাই ছায়ার মতন
ঘুরি কুটীরের আশে পাশে। নেই শক্তি অমন
ছেড়ে যাই ওরে ... হৃদয়ের গভীরে কোথা শনি -
আসছে সে, ঐ তার পদধ্বনি ...

(বনদেব ধীরে মাথা নাড়ে। মায়া আবার হেলান দিয়ে দাঁড়ায়।)

বনদেব

অভাগিনী শিশু মোর,

ছেড়ে মোরে কোথা গেলি ঐ পরলোকে?
আছে নিজনীড়, শোক নিরাময় করি তোকে?
দেখ, উইলো ঐ বৃদ্ধা মাতা,
পঙ্ককেশ বিছায়ে র'চে শয্যা কোমলতা,
দুঃখে কাঁদে, তুমি গেছ কোথা।
যাও, কর বিশ্রাম হোথা।

মায়ী

(ধীরস্বরে)

পারিব না, পিতামহ।

বনদেব দীর্ঘশ্বাস ফেলে বনে প্রবেশ করে। বনের ভিতর থেকে আসে হান্কা
পদক্ষেপের আওয়াজ, যেন ভারহীন কোন অশ্বারোহী আসছে, আওয়াজটি
হঠাত্‌ থেমে যায়।

বামন

(কুটীরের পিছন হতে বেরিয়ে হাত ঘর্ষণ করে, মায়াকে দেখে থেমে যায়)

তুমি মায়ী, হেথা?

নাক গলাও কেন মিথা?

বামন

ওদের ঘোড়ার রোমশ ঘাড় ধ'রে

এনে দিলাম আস্তাবলে ফিরে;

শেষ বারে চড়া, চড়াবে না আর কারে!

মায়ী

বর্বর, দুর্জন! বনের নাম ডোবালি যে! ধিক্!

এই তোর লেভ খুড়োর প্রতি সম্মান অধিক?

বামন

সম্মান-মান গেছে চলে খুড়োর সাথে।

মায়া

সে কি? লেভ খুড়ো আর নেই? গেছে চলে?

বামন

ঐ দেখ সমাধি তাঁহার।

ওক গাছ কাটার সময় চাপা পড়েন, তাই
মরা গাছের কাণ্ডের নীচে হলেন শায়ী।

মায়া

দুজনেই নিল বিদায় ... বুঝেছিলেন তায়
এ বছরের শীতের চৌকাঠ হবে না পার হায় ...

(সমাধির কাছে গিয়ে)

একমাত্র মিত্র মোর!

হৃদয় আকুল হয়ে কাঁদে তোমার তরে,
অশ্রু যদি দিত জীবন, করে তাই সেচন,
অমর ফুল গাছ, হত এই জমিতে বিকাশন
এ সমাধি 'পরে। দীন অনাথিনী আমি
মৃত শূকনো পাতার মত দুঃখ মোর যায় নামি ...

বামন

শোকে ভাঙিনি আমি, তবে করি স্বীকার
প্রাণে বড় মোচড় লাগে খুড়োর লাগি,
ছিল সে স্বজন মোদের, করত সু-ব্যবহার।
রাখত সে কালো ছাগ-শিশু অশ্বের পাশে
আমার যাতায়াতের উদ্দেশ্যে

ঐ ছাগ যানবাহন করে ঝড়ের মত ঘুরি
অশ্রুধ্বয় যেমন ছিল তেমন বাঁধা বেড়ি।
এই রমনী দুই জানে না বনে ঘর বাঁধি
কেমনে করতে হয় আমাদের সাথী
করে ছাগ বিক্রয়, কাটে ওক গাছ, লগু-ভগু!
আমিও তেমন, দেখিয়ে দিলাম! যত তাজা হয়
আমরণ ছুটিয়েছি তাদের; করবে নতুন অশ্রু ক্রয়,
করাব আবার দৌড়। ডাইনীরা বলে ক'য়ে কত
বলেছি নজর দিয়ে গাভীদের নষ্ট কর যত,
যেন না দেয় দুধ। জানুক বুঝুক তারা!
জলরাজ তাদের পথে ছড়িয়েছে কাদা,
হারানো-ধনেরা পচিয়েছে ফসল পাকা
মহামারী তাদের ধরার ফাঁদে
ঘাস পাতায় ঢেকেছে জল হ্রদে।
সুভাগ্য নেই তাদের এই বনে,
ঘোরে ঐ দীনহীন বুড়ুক্ষুরা কুটীর পানে।

দীনহীন বুড়ুক্ষুরা

ছোটখাট, শীর্ণ জীর্ণ, আলুথালু পোষাক, মুখের উপর অনন্ত ক্ষুধার ছাপ,
কুটীরের পাশ থেকে বেরিয়ে আসে দুজন।)
মোরা হেথা! কে বা ডাকে আমাদের?

মায়া

(কুটীরের দরজার সামনে দাঁড়ায়, তাদের চুকতে বাধা দেয়)
হঠাৎ! যাও চলে।
ডাকে নি কেউ তোমাদের এই পলে!

প্রথম বুড়ুক্ষু

শব্দ গেছে বাহির হয়ে

না যায় ফিরত্ আবার।

দুজনে (সমবেত, দরজায় বসে পড়ে)

একবার খুলতে যদি এই দুয়ার -

জ্বালায় মরি বড় ক্ষুধার!

মায়া

দেব না যেতে!

বুড়ুক্ষুরা

দাও তবে খেতে!

মায়া (ভয় পেয়ে)

নেই কিছু আমার হাতে ...

বুড়ুক্ষুরা

দে ঐ কালিনা ফল দে,

ঐ ফলগুচ্ছ, যা তোর বুকের 'পর!

মায়া

এ যে শোণিত মোর!

বুড়ুক্ষুরা

হোক হোক! শোণিত মোদের প্রিয়!

(একজন মায়ার উপর ঝাঁপিয়ে পড়ে কালিনা ফুলের গুচ্ছটি ছেঁড়ার চেষ্টা

করে, অন্যজনও ছিনিয়ে নিতে উদ্যত হয়, দুজনে কুকুরের মত কাড়াকাড়ি

শুরু করে।)

বামন

হে দীনহীন বুড়ুক্ষুরা দাও ছেড়ে - এ যে নয় মানবী ওরে!

(বুভুক্ষুরা খেমে যায়, দাঁত দিয়ে আওয়াজ করে ক্ষুধার।)

বুভুক্ষুরা (বামনের প্রতি)

দে তবে খেতে, নয়ত খাব তোকে!

(বামনের উপর ঝাঁপিয়ে পড়ে, বামন সত্বর সরে যায়)

বামন

যা, যা, সরে যা!

বুভুক্ষুরা

খাবার, খাবার - মোরা ক্ষুধায় আর্ত।

বামন

থাম, থাম, জাগিয়ে দেব রমনীদের

পাবে তোমরা খাবার, হবে মজা আমার।

(একমুঠো মাটির ঢেলা নিয়ে জানলার দিকে ছোঁড়ে, জানলার কুলুপ ভেঙে

যায়, কুটারের ভিতর থেকে লুকাশের মায়ের গলা)

ও কি! কি হল! আবার ভুতের ঝালাপালা!

বামন

(বুভুক্ষুদের প্রতি নিচু গলায়)

দেখলি তোরা - উঠল জেগে এখনি।

ডাকবে তোদের। চুপ থাক, করো নাকো ধ্বনি,

নয়ত বুড়ী মস্ত্রে তুক্ তাক

শক্তির জোরে করবে মাটিতে নস্যাৎ।

বুভুক্ষুরা কুটারের চৌকাঠের পাশে অন্ধকারে ঘাপটি মেরে বসে থাকে।

কুটারের জানলার ভিতর দিয়ে শোনা যায় মা ঘুম ভেঙে উঠছেন, প্রতমে

আসে তাঁর গলার আওয়াজ, তারপর কিলিনার।

মায়ের স্বর

আবার এ দুঃস্বপ্ন কেন, সবাই যে ঘুমে মগ্ন।
কিলিনা! ও লো কিলিনা! সেও দেখে স্বপ্ন!
এ কি কালঘুম ঘুমায়... জাগো! জাগো,
জাগো চটপট জাগো!

কিলিনার স্বর

(ঘুমের ঘোরে)

কি হল আবার?

মা

(ভৎসর্না করে)

হল দুধ দোয়ানোর পালা।

ঐ গাই তোর দুধেলা

ভর্তার কেনা কোন বেলা।

কিলিনা

(ঘুম ভেঙে)

দোয়াব তো তোমাদের ঐ গাই
আছে যার তিন বিন্দু দুধ কিবা নাই -
পাব তায় যেন এক মণ মাখন...

মা

জিভের বাঁধ নেই তোর কোন!
কার দোষে নেই ঘরে দুধ মাখন?
ভারি আমার গিন্নি ... আয় আয়!
ছেলের বৌ গো! কোথা হতে হায়
ঘাড়ের পরে চাপল হেথায়!

কিলিনা

কেন বা বলেছিলি

আমার তরে করতে ঘটকালি?

ছিল তো ঐ ময়লা প্রেতিনী

কত কাজের সুরাহা হত জানি,

ঠিক মনের মত ঘরের বৌখানি!

মা

ভাবিস কি? হয় না? হত নিশ্চয়!

লুকাশের মাথা নেই, পছন্দ করল তোমায়;

সে যে ছিল বিশ্বাসী, বড় মায়াময়ী,

বিপদে আঘাতে ছিল নিরাময়ী

তারে বলিস ময়লা মলিন, তবে তুই নিজে

তারই সবুজ পোষাকে আজ সেজে

কোমর বেঁধে কোঁদল করিস - মরিস না লাজে।

কিলিনা

মরণ আমার, এ ঘরে আবার নতুন বেশ পরণ!

তায় স্বামী কোথায় বেড়ায় ঘুরে সর্বক্ষণ;

থাক পড়ে, কেবল শাশুড়ীর গালি শোনা, -

আমি রমনী নই, যেন কোন এক আবর্জনা!

মা

কোন পতিবর থাকবে চেয়ে মুখ তোর?

মুখপুড়ী তুই! গিলে বিধির দেওয়া স্বামীবর

ছেলে পুলে সমেত গোথাসে, - এসে বসে! -

যেন তোর দোরে ঐ দীন দুর্ভিক্ষ আসে!

কিলিনা

যেন যায় তারই দোরে, যে তাদের নাম করে!

এই কথা বলতে বলতে কুটীরের দরজা খোলে। বামন পাঁকের মধ্যে আশ্রয় নেয়। দুর্ভিক্ষেরা বোপের আড়ালে চলে যায়। কিলিনা বালতি হাতে নিয়ে বনের ঝর্ণার কাছে দ্রুতপায়ে গিয়ে জল ধরে। ফিরে আসে একটু মস্তুর গতিতে। লক্ষ করে ধূসর ওড়নায় মুখ ঢেকে বলহীনা মায়া দরজার কাছে হেলান দিয়ে দাঁড়িয়ে আছে।

কিলিনা

(থেমে বালতি মাটিতে রেখে)

এই, তুই হেথা? - হ্যারে, কী হল,

আছিস মদিরার ঘোরে,

নাকি জমেছিস ঠাণ্ডায়, এ শীতের ভোরে?

(মায়ার কাঁধে হাত দিয়ে)

মায়া

(জোর করে কথা বলে, যেন কোন কঠিন রোগের সঙ্গে যুদ্ধ করছে)

ঘুমের বশে আমি

শীতের ঘুম আসছে নামি ...

কিলিনা

(মুখ ঘুরিয়ে দেখে চিনতে পারে)

কেন এলি হেথা?

দেয় নি তোরে শ্রমের তুল্য ভাতা?

মায়া

(ঘোরের আবেশে)

বেতন ভাতা দিতে নারে মোরে কেহ?

কিলিনা

যার তরে তোর আসা, সে যে নেই হেথা,
জানি, জানি, তারই তরে, সত্যি বল কথা -

ও কি তোর প্রশয়ী?

মায়া

(আগের মত আবেশে)

ছিল সেই ভোরে,

স্বচ্ছ, রঙ্গময়, আজ নেই সে ঘোর ...

গেছে সে যে মরে ...

কিলিনা

তুই উন্মাদিনী! তুই মতিভ্রমী!

মায়া

(নির্লিপ্ত ভাবে)

মুক্তভ্রমী আমি মুক্তভ্রমী

মেঘভ্রমে মুক্তাকাশে ধীরগামী

পাল নেই, ঘাট নেই, নিঃশব্দ নিষ্কামী

কোথা গেল বজ্র বিদ্যুৎ-গামী?

কিলিনা

(মায়ার হাত ধ'রে)

হঠ! খাস্ নে মাথা! কি আশায় দাঁড়িয়ে?

মায়া

(একটু জেগে উঠে, দরজা থেকে স'রে গিয়ে)

এই দাঁড়িয়ে দেখি, কত সুখী তোরা।

কিলিনা

থাক তবে হ'য়ে অবাক নির্বাক!

(মায়া বার্চ গাছে পরিণত হয়, একগুচ্ছ শাখাপ্রশাখা নিয়ে - যেন

ক্রন্দনরত।)

কিলিনা

(হঠাত্ বাকরুদ্ধ হয়ে, সন্দেহের সঙ্গে)

ওরে বাবা! ভালই কয়েছি ঠিক ক্ষণে কথা!

থাক, এবার থাকবি খাড়া দীর্ঘদিন হেথা!

বালক

(কুটীর থেকে বেরিয়ে আসে, কিলিনার প্রতি)

মাগো, কোথা তুমি? পেয়েছে বড় ক্ষিদে

ঠাকুরমা চায় না খেতে দিতে।

কিলিনা

(প্রকাশ্যে)

এই, ছাড় মোরে!

(তারপর বালকের কাছে এসে, চুপি চুপি তার কানে বলে)

উনানের পাশে পিঠে রেখেছি লুকিয়ে, -

যাবে যবে বুড়ীমা মরাইয়ের দিকে - নিস্ খেয়ে।

বালক

তুমি কি এই শুকনো বার্চ করেছ রোপণ?

কী কাজে লাগে এখন?

কিলিনা

সব কিছুতেই কাজ তোর!

বালক

ওর শাখা দিয়ে বাঁশি করব রচন।

কিলিনা

যা খুসি কর তোর।

বালক শাখাচ্ছেদ করে কুটীরে ফিরে যায়। বনের ভিতর থেকে বেরিয়ে আসে লুকাশ। শীর্ণ, জীর্ণ, লম্বা এলোমেলো চুল, জামা জোবাবিহীন, শিরোস্ত্রাণ নেই মাথায়।

কিলিনা

(তাকে দেখে প্রথমে আনন্দে উল্লাসে মাতে, তবে তার রূপ দেখে আনন্দ ম্লান হয়ে আসে)

কি হাল হয়েছে তোমার! কোথা

ঘুরে ফিরে ছিলে এতদিন ধরে?

লুকাশ

কোরো না জিজ্ঞাসা!

কিলিনা

বল কিনা 'কোরো না জিজ্ঞাসা!'

করে টলন, চলন, জানে না বিধি কোন

ঠায়ে ঘোর তুমি, তায় বল 'কোরো না জিজ্ঞাসা!'

প্রাণ মোর, কাজ কি মোর এ জিজ্ঞাসায় ...

আছে ঐ পান্থশালা পথের মোড়ের মাথায়,

আমোদে প্রমোদে মাতে যত পুরুষ সেথায়।

লুকাশ

ছিলাম না আমি ঐ পান্থশালায় ...

কিলিনা

কোন মূৰ্খ করে বিশ্বাস তোমার কথায়!

(অভিমনে)

দিলাম পুড়িয়ে কপাল চিরতরে

ভালবেসে ঐ মদ্যপ স্বামীরে!

লুকাশ

ক্ষান্ত হও, থামাও গর্জন!!

(কিলিনা থেমে যায়, লুকাশের দিকে ভয়ে তাকায়।)

এবার তোমার তরে মোর জিজ্ঞাসা!

খুড়োর ওক গাছ গেল কোথা, শূণ্য কাণ্ড শুধু বসা?

কিলিনা

(প্রথমে হতবাক হ'য়ে, পরে সামলে নিয়ে)

কি উপায় করণ, ক্ষুধার জ্বালায় মরণ?

সর্বস্বান্ত মোরা, ব্যবসায়ী আসি করিল চয়ন।

দিল কত অর্থ সুখ - ঐ ওক বৃক্ষ জন!

লুকাশ

লেভ খুড়োর ছিল অঙ্গীকার

না হবে এ বৃক্ষের বিনাশ অত্যাচার।

কিলিনা

লেভ খুড়ো করে

পৃথিবীতে নেই - তার শপথে কি হবে?

অমন শপথ কে না পারে দিতে।

সব বন বিক্রয় দিয়ে সুখে

থাকত প্রান্তর উর্বর - খাদ্য পেতাম মুখে,

Ю. Каминний "КОЛИ ЗУПИНЯЄТЬСЯ ЧАС" 70,0 x 90,0 полотно, олія 2004 р

фото С. Галаскетов

অন্য সব ঘরের মত - নয় এমন ভূত প্রেতের ঝোপে।

নামলে আঁধার - ভয়ে কাঁপি থরথর!

কি লাভ এই বন নিয়ে জীবনভর?

বেঘো ভূতের মতন জড়িয়ে ধরে জাপটে লতা পাতা,

কে জানে। হয়ত ওদের মতই কাটবে এ জীবন বৃথা!

লুকাশ

থাম, থাম! বলো না কথা! হও নীরব!

(তার স্বরে ভীষণ ভয়ের ইঙ্গিত)

কি যে বলে

বন বিক্রয় ... বৃক্ষ কাটন ... তাহলে

হবে না ... যা তুমি এখনই বললে?

কিলিনা

কী?

বেঘো ভূত? ...

লুকাশ

(কিলিনার মুখ হাত দিয়ে চেপে)

ব'লো না, ক'রো না উচ্চারণ!

কিলিনা

(হাত সরিয়ে দিয়ে)

নেই ভগবানের ভয়!

এ কি মদিরার ঘোর,

না কি গেল মতি,

নাকি লাগল যাদু?

চল ঘরে বঁধু!

লুকাশ

যাই ... যাই এখন

শুধু একটু জল করি পান।

বালতি থেকে জল নিয়ে পান করে, তারপর হঠাত্‌ খেমে ভাবতে ভাবতে
সামনের দিকে তাকায়।

কিলিনা

কি? কি ভাব এমন?

লুকাশ

আমি? হ্যাঁ ... জানি না এখন ...

(দ্বিধাভরে)

কেউ কি আসে নি হেথা আমার অবর্তমানে?

কিলিনা

(দৃঢ়স্বরে)

কাহার ছিল কথা আগমনের?

লুকাশ

(চোখ নামিয়ে)

না জানি আমি ...

কিলিনা

(বিদ্রোপে হেসে)

জান না তবে

কি জানি আমি?

লুকাশ

(ভয় পেয়ে)

তুমি?

কিলিনা

আর কি!

আমারই জানার কথা, থাকা কার পথ চেয়ে,

শুধু এই কথা! - ব্যর্থ তোমার অপেক্ষা!

কেউ বা এলেও, হয়েছে গাছের গুঁড়িতে পরিণতা ...

লুকাশ

কি বল তুমি?

কিলিনা

যা শুনছ, তাই বলি আমি।

মা

কুটীর থেকে বেরিয়ে এসে লুকাশকে জড়িয়ে ধরেন। লুকাশ বিনা উৎসাহে আলিঙ্গন গ্রহণ করে।

পুত্র মোর!

সোনা মোর! কি যে যন্ত্রণা জ্বালা ভরে

এই ডাইনীর সাথে বাস ক'রে!

লুকাশ

(কেঁপে উঠে)

সে কে?

মা

(কিলিনাকে দেখিয়ে)

এই এর সাথে!

লুকাশ

(অল্প হেসে)

এও হল ডাইনী! মা, ভাগ্যের লিখন

ডাইনীৰ শাশুড়ী হৰে - এ তোমাৰ জীৱন।
কাৰে দোষ দেবে তৰে? ও যে তোমাৰই চয়ন!

মা

থাকত যদি জানা যে সে এমন জ্বালা
অলক্ষী, কুটিল, মলিন, তায় অগোছালা! ...

কিলিনা

(ধৈৰ্য্য হাৰিয়ে)

হায় কপাল!

কে বা বলে! অমন ডাইনী জন
অমন অলক্ষী, নেইকো এ বিশ্বে আৰ কোন।
হে লুকাশ, তোমাৰ এই মাতৃমণি!
চিৰিয়ে খাবে কঠিন লৌহখণ্ড জানি!

লুকাশ

আৰ তুমি

দেখি লোহাৰ থেকেও শক্ত জমি।

কিলিনা

বৃথাই তোমাৰ কাছে চাই আশ্রয় জানি,
যেমন মা তার তেমন ছা চিনি!
কি পাপ কৰেছি আমি? যে এখানে
ধিক্কাৰে, তিরস্কাৰে হয় মানহানি?

মা

(লুকাশেৰ প্ৰতি)

পাৰিস নে কেন,

কৰতে ওৱ মুখ বন্ধ! নয় এই ক্ষণ,

কয়েক ঘায়ে দেব উঠিয়ে চেতন?

লুকাশ

দাও, দাও, বিরতি আমায়!

চাও কি শুধু গৃহ হতে নয়

যাই চলে এ বসুধা ছেড়ে? তবে তাই হবে!

কিলিনা

(মায়ের প্রতি)

কি হল? উত্তর পেলে তো?

মা

যেন এই উত্তর

তুই তোর ছেলের কাছে পাস সত্ত্বর!

রাগে কুটীরের দিকে যেতে যেতে পথে কিলিনার বালকসন্তানকে দেখতে পান,
বালক বাঁশি হাতে ছুটে আসে।

যা দূর হ! কাঙাল!

(বালককে ঠেলে কুটীরে প্রবেশ করে সজোরে দরজা বন্ধ করেন)

বালক

তবে এলে তুমি তাত?

লুকাশ

হঁ্যা, পুত্র মোর।

(‘পুত্র’ শব্দটি বিদ্রূপের সাথে উচ্চারণ করে)

কিলিনা

(অভিভূত হ’য়ে)

বলো ওরে, কি বলে ডাকবে তোমায়, -

আর কি খুড়ো বলা যায়?

লুকাশ

(কুণ্ঠিত হয়ে)

তায় নেই কোন মানা।

এস, এস, কাছে এস, ভয় পেয়ো না।

(বালককে মাথায় হাত বুলিয়ে আদর করে)

এ বাঁশি তুমি নিজেই করেছ নির্মাণ?

বালক

নিজহাতে।

বাজাতে পারি না তবে! পার কি বাজাতে?

(বালক বাঁশি লুকাশের দিকে এগিয়ে দেয়।)

লুকাশ

হে বালক, শেষ হয়েছে মোর বংশীবাদন! ...

(গভীর চিন্তায় ডুবে যায়।)

বালক

(প্রাণভরা হাসি হেসে)

কি! মন নেই তোমার বাদনে! মা গো।

কেন পিতা চাহে না মোরে বাঁশি বাজাতে!

কিলিনা

কি কাজ তায়! ওই বাদনে!

লুকাশ

দেখি দে তো ঐ বাঁশি একবার।

(বাঁশিটি হাতে নেয়।)

কি সুন্দর।

বার্চ গাছ থেকে তৈরী?

বালক

ঐ যে দাঁড়িয়ে,
ঐ গাছ হতে।

(মায়া যে গাছটিতে পরিণত হয়েছে, সেটি দেখায়।)

লুকাশ

কেন যে এই গাছ আগে দেখিনি হেথা।
(কিলিনার প্রতি) এ কি তুমি করেছ রোপণ?

কিলিনা

কে আর করে রোপণ?
শাখা পড়ে ছিল তায় হয়েছে বর্ধন।
জল পেয়ে বাড়ে যেথা - এত বর্ষণ!

বালক

(পুনর্বীর অনুরোধ করে)
কেন যে কর না বাদন?

লুকাশ

বাজাব? ...

ধীরে বাঁশি বাজাতে শুরু করে (১৪ নম্বর সুর), পরে আওয়াজ জোর হয়।
ধরে অন্য সুর, বসন্তের গান (৮ নম্বর সুর), যা মায়াকে শুনিয়েছিল। এই
সুরটি দ্বিতীয় বার বাজাতে বাঁশি সুর শব্দ হয়ে কথা বলতে থাকে।)

‘আহা সুরের কি মধুরতা
কি গভীর অন্বেষণ, প্রয়াস
যেন শ্বেত বক্ষ করে ছেদ
টেনে আনে বসন্ত নির্যাস!’

লুকাশ

(বাঁশি ফেলে দিয়ে)

এ কি বাঁশি! এ যে যাদুময়ী! যাদুময়ী মায়া!

(বালক চীৎকার শুনে ভয় পেয়ে কুটারে পালিয়ে যায়।)

বল তবে, যাদুকরী, এ কোন বার্চবৃক্ষ?

(কিলিনার কাঁধে হাত দিয়ে)

কিলিনা

ছাড়, ছাড়, কোথা হতে জানি?

বনের যাদুর সাথে মিশতে না মানি,

তোমার বংশের মত! দাও কেটে, যদি চাও,

করি কি বারণ? এই কুঠার নাও।

(খড়ের স্তূপ থেকে কুঠার বার করে দেয়।)

লুকাশ

কুঠার নিয়ে গাছটির কাছে গিয়ে কাণ্ডে আঘাত করে, গাছটি মচ্ মচ্ শব্দে যেন আড়মোড়া ভাঙে, শুকনো পাতা অশ্মুট প্রতিবাদ করে, লুকাশ দ্বিতীয়বার আঘাত হানে - তার পর ছেড়ে দেয়।

না, ওঠে নাকো হাত, নেই শক্তি আজি ...

হৃদয়ের মাঝে কেমন ব্যথা ওঠে বাজি ...

কিলিনা

দাও গো আমায় তবে!

লুকাশের হাত থেকে কুঠার নিয়ে সবলে আঘাত করে। এই মুহূর্তে আকাশ হতে ধুমকেতুর মত অরণ্যাসুর নেমে এসে বার্চ গাছটিকে জড়িয়ে ধরে।

অরণ্যাসুর

করি তোমায় মুক্ত, প্রেম মোর!

বার্চ গাছটিতে হঠাত্ আগুন লাগে। মগডাল অবধি গিয়ে আগুন ছড়িয়ে পড়ে কুটীরে, খড়ের স্তুপে। লুকাশের মা ও কিলিনার সন্তানেরা চীৎকার করে বেরিয়ে আসে - জ্বলে গেল, পুড়ে গেল, বাঁচাও, বাঁচাও, আগুন! আগুন! মা ও কিলিনা ক্ষিপ্রহস্তে আগুনের ভিতর থেকে যা কিছু বাঁচানো যায় তার চেষ্টা করে। তোরঙ্গ ও বস্তার মধ্যে ভরা জিনিসের সাথে সাথে লুকিয়ে থাকা দুর্ভিক্ষদের তুলে নিয়ে চলে যায়। সন্তানেরা কাঠের বালতি নিয়ে হৃদের কাছে গিয়ে জল তুলে আগুনে ঢালে, অথচ আগুন আরো জোরে জ্বলে ওঠে।

মা

(লুকাশের প্রতি)

দাঁড়িয়ে কেন? বাঁচাও নিজ ধন!

লুকাশ

(আগুনের লেলিহান শিখায় আবৃত কুটীরের চাল যেন আগুন ফুলের সাজ পরেছে, সেই দিকে তাকিয়ে)

ধন! হয়ত এ আগুনে জ্বলে যায় যত নির্ধন? ...

কুটীরের চাল ফেটে যায়, শিখা উপরে উঠে জ্বলতে থাকে, ছাদ ভেঙে পড়ে, সমস্ত কুটীর এক জ্বলন্ত অগ্নিকুণ্ডে পরিণত হয়। ঘন সাদা মেঘ উড়ে আসে, বরফ পড়তে শুরু করে। হঠাত্ প্রচণ্ড তুষারপাতে কিছু দেখা যায় না, শুধু কুটীরের একটি অংশে জ্বলন্ত লাল শিখায় বোঝা যায়, কোথায় আগুন লেগেছে। ধীরে ধীরে লাল শিখা নিভে যায়। তুষারপাত কমলে দেখা যায় কালো ভস্মের রাশি, তা থেকে ধোঁয়া বেরোচ্ছে ও তুষারপাতের বাষ্পে ফুটন্ত শব্দ হচ্ছে। লুকাশের মা, কিলিনার সন্তানেরা ও বাক্স তোরঙ্গ কিছু দেখা যায় না। বরফের আড়াল থেকে উঁকি মারে আধপোড়া কিছু গৃহস্থের জিনিস - ঘোড়ার জিন, মরাই ও চাষ করার সরঞ্জাম।

কিলিনা

(অবশিষ্ট এক তোরঙ্গ নিয়ে, লুকাশকে হাত ধ'রে টানে)

লুকাশ! ... চল চল, হয়েছে কি বিকল অঙ্গ?

তোরঙ্গ বাক্স বয়ে দাও দাও সঙ্গ।

লুকাশ

তুলে নিয়েছ দুর্ভিক্ষদের সাথে ওই জঞ্জাল বহুল।

কিলিনা

জিভের নেই লাগাম? কি যে বক আবোল তাবোল?

লুকাশ

(শান্তমুখে নির্লিপ্ত হাসি টেনে)

বধু, যা তুমি দেখনা দেখি আমি তাই ...

হয়েছি এবার জ্ঞানী, পণ্ডিত বল যাই ...

কিলিনা

(ভয় পেয়ে)

ওহে পুরুষ মোর,

কেমন কথা বল ... লাগে ভয় ঘোর!

লুকাশ

ভয় কেন? মূর্খকে ছিল না শঙ্কা

আর জ্ঞানীকে এত আশঙ্কা?

কিলিনা

লুকাশ আমার,

চল যাই ফিরে গ্রামে!

লুকাশ

যাব না যাব না ফিরে

এ অরণ্যের বাহিরে। রব এর ভিতরে।

কিলিনা

কি কাজে করবে কাল নির্বাহন?

লুকাশ

সর্বক্ষণ কাজের কিবা প্রয়োজন?

কিলিনা

কিভাবে হবে তবে জীবন ধারণ?

লুকাশ

কাজ কি করে জীবন যাপন?

কিলিনা

হা ভগবান, পতি মোর,

বিকৃত হয়েছে মতি, নাকি লাগে ঘোর?

গভীর ত্রাসে ডরে তোমার এমন হাল।

যাই চল গ্রামে, ডেকে আনি ওঝা ডাইনী বুড়ী, -

ভূত প্রেতের মাথায় মারি হাতুড়ি!

(লুকাশের হাত ধ'রে টানে)

লুকাশ

(তাচ্ছিল্যের হাসি হেসে কিলিনার দিকে তাকিয়ে দেখে)

কে বা হেথায়

ভস্মমাখা ভিটের অবশিষ্ট পাহারা দেয়?

(ঠেলাগাড়ী ও বাসন-কোসনের দিকে নির্দেশ করে)

কিলিনা

(গা'হস্য ব্যস্ততায়)

Ті, що за нас несуть Хрест. Камшиний Ю. 2008 р.

Ю. Камшиний "Ті, що за нас несуть Хрест" 50,0 x 70,0,полотно/олія, 2008 р.

ঠিক, ঠিক, আবার ওগুলিও হবে লোপাট!

লেগেছে আগুন জানলেই,

লোভী মানুষের দল আসবেই!

লুকাশ, দাঁড়াও দাও পাহারা,

যাই আমি, দেখি যোগাড় করি ঘোড়া, -

সব যে গেছে আগুনে মরে হয়!

নিয়ে জিনিস-পত্র বোঝাই গাড়ী জোড়া

যাব তোমার কুটুম দুয়ার, চাইব আশ্রয় ...

হায় বিধি! বাঁচতে হবে যে কোন উপায় ...

(কথা শেষ করে বনের দিকে দৌড়ে যায়। লুকাশ নীরবে হাসে। কিছু পরে

আর তাকে দেখা যায় না।)

বনের গহ্বর হতে বেরিয়ে আসে দীর্ঘকায়ী নারী মূর্তি, পরণে দীর্ঘ সাদা পোষাক, মাথা শ্বেত আচ্ছাদনে পুরানো ধাচে আবৃত। টলমল পায়ে সে এগোয়, যেন হাওয়ার টানে এই যায় পড়ে, মাঝে মাঝে থেমে নীচু হয়ে মাটিতে কি যেন খোঁজে। আরো কাছে এসে যখন সে বুনো ফলের ঝোপের ধারে, যেখানে আগুন লেগেছিল, সেখানে থামে, তখন দেখা যায় তার লুকাশের মত শীর্ণ ক্লান্ত মুখচ্ছবি।

লুকাশ

কে তুমি? কি করতে এখানে আগমন?

মূর্তি

ভগ্ন নিয়তি আমি - এই মোর পরিচয়,

নিয়ে গেছে অধঃপতনে

আমারই খেয়ালী অবুঝ মন হয়।

আজ ঘুরি বনে বনে

ঘোরে ফেরে অশুভ শক্তি যেমনে
নতজানু হই সে পথের সন্মানে
যে গেছে হারানো স্বর্গের পানে।
সে পথ আজ কোথায়
তুষারের তলে তার নিশানা হারায় ...
এ গভীর ধবংসাবশে হেথায়
হলাম চিরনির্বাসিতা হায়!

লুকাশ

ভেঙে নিয়ে নিয়তি মোর,
ঐ বুনো কুলের দানা,
নিজের তরে বরফ 'পরে
আঁকো পথের নিশানা!

নিয়তি

ফাগুনের দিনে যবে হায়
এ বনে করে বিচরণ,
পথের নিশানা রচিবার তরে
আশ্চর্য্য পুষ্প করেছি রোপণ।
করেছ পদ দলিত ফুলদল
অবহেলে নিপীড়ন করেছ তাদের ...
কাঁটা বন বাদাড়ে নেই চিহ্ন সকল,
কোথা যে করি সন্মান পথের।

লুকাশ

হে নিয়তি, দেখো আরো খুঁজে পেতে

আপন হাতে এ সমস্ত অরণ্য,
পাবে না কি তুষার ভেদ করে তল হ'তে
আশ্চর্য্য ফুলের শুষ্ক শাখা ধন্য।

নিয়তি

হাত দুই হিমে স্ববির অনড়
রাশি রাশি বরফ সরাতে নারে ...
এল রোদনের পালা এই মোর,
মৃত্যু অনিবার্য আজ মোর দুয়ারে।
(আর্তনাদ ক'রে সরে যায়)

লুকাশ

(তার দিকে হাত বাড়িয়ে)
বল বল, দাও তব উপদেশ বচন,
নিয়তি বিনা কেমনে করি জীবন যাপন!

নিয়তি

(লুকাশের পায়ের নীচে মাটির দিকে নির্দেশ ক'রে)
ঐ ভাঙা শাখাবাহুর মতন,
পরিত্যক্ত, মাটিতে লুটায় যেমন!
(নত হ'য়ে তুষারের মধ্যে প্রস্থান করে)

নিয়তির নির্দেশিত জায়গায় গিয়ে লুকাশ নত হয়ে দেখতে পায় একটি
উইলো গাছের শাখা দিয়ে তৈরী বাঁশি মাটিতে লুটাচ্ছে, হাত বাড়িয়ে
কুড়িয়ে নিয়ে লুকাশ সাদা বরফাবৃত মাঠটির উপর দিয়ে হেঁটে বার্চ গাছটির
কাছে যায়। তুষার ধবল দীর্ঘ শাখার উপর বসে বাঁশিটি ঘুরিয়ে ফিরিয়ে
দেখতে থাকে, থেকে থেকে শিশুর মত হেসে ওঠে। হাল্কা সাদা, প্রায় স্বচ্ছ,

অনেকটা মায়ার মত দেখতে এক ছায়ামূর্তি বাঁচ গাছের ভিতর থেকে
বেরিয়ে লুকাশের মাথার উপর ঝুঁকে পড়ে।

মায়ার ছায়ামূর্তি

বাজাও, বাজাও, এ মূক হৃদয়ে দাও ভাষা।
সব গেছে, শুধু আছে হৃদয়, তাই হেথা আসা।

লুকাশ

এ কি তুমি? ... রক্তখাকী হয়ে আগমন,
আমার রক্তের তৃষ্ণা তব? কর পান! কর পান!
(বুকের আবরণ খুলে)

আমার রক্তপানে থাকবে বেঁচে! এ হল বিধান,
আমারই এ হাতে হয়েছে তোমার অবসান ...

মায়া

নয় নয় প্রিয়,
দিয়েছ হৃদয় মোরে, শাণিত ছুরিকা যেমন
নীরব উইলো শাখা কেটে তায় করে সুর-সৃজন।

লুকাশ

হৃদয় দিয়েছি তোমায়? করেছি ধ্বংস তব কায়া!
মায়া, কি যে হ'ল তব পরিণতি? অশরীরী ছায়া!
(অব্যক্ত বেদনায় মায়ার ছায়ামূর্তির দিকে তাকায়)

মায়া

হায়, ক'রো না বিলাপ আর এ দেহের তরে!
দীপ্ত হয়ে উঠে ওই উজ্জ্বল অনলে
অকৃত্রিম জীবন সোমরস জ্বলে
মুক্ত শিখা উর্ধ্বে ওঠে ধায় দূর অম্বরে।

হাল্কা হাওয়ায় ভেসে ঐ ভস্মকণা
ফিরে এসে বসুধায় - হয় যে শায়িতা
জল-যোগে জাগিবে ক্ষুদ্র উইলো দুহিতা
তবেই - আমার শেষের হবে যে সূচনা
দলে দলে মানুষের হবে আসা যাওয়া
নিঃস্ব কিবা ধনী - সুখী কিবা দুখী
ব্যথা আর আনন্দ - বয়ে আনবে মোর মুখী
তাদের সাথে মোর হৃদয়ের হবে কথা কওয়া।
রবে মোর সন্তাষণ তাহাদের তরে
উইলোর শাখা বাহুর ধীর মর্মরে,
মিঠে বাঁশির মন মাতানো সুরেলা সু-স্বরে
বেদনা-শিশির-অশ্রু মোর শাখা হ'তে ঝরে।
রবে গান তাদের তরে মধুময়
সেই সব গানে যবে তুমি ভরেছিলে এ মোর অন্তর
সে বসন্ত সমাগমে মধুর প্রেম কাকলি নিরন্তর,
পুঞ্জ পুঞ্জ স্বপ্ন জমে ছিল অরণ্যময়
বাজাও, বাজাও বঁধু, করি অনুনয়!

লুকাশ বাঁশি বাজাতে শুরু করে। শীতের হাওয়ার মত প্রথমে তার সুরে
শীতলতা, বিস্মৃত বা লুপ্ত কোন কিছুর তরে আক্ষেপ ও হতাশার ছায়া।
তারপর অচিরে গভীর প্রেমের সুরে সেই বেদনা কোথায় যায় হারিয়ে। সুর
বদলের সাথে সাথে প্রকৃতির কঠিন শীত রূপ বদলাতে থাকে - বাঁচ গাছে
কুঞ্চিত পাতার মর্মর জাগে, পুষ্পিত বনে জাগে বসন্তের গান, আঁধার
শীতের দিন বদলে আসে বসন্তের চাঁদনী রাত। মাথায় তারার মুকুটে মায়ার

অপূর্ব সৌন্দর্য্য ফিরে আসে। লুকাশ আনন্দে উল্লাসে চীৎকার করে তার দিকে ছুটে যায়।

গাছ থেকে সাদা ফুল উড়িয়ে নিয়ে যায় মাতাল হাওয়া। অবিরাম পুষ্পবৃষ্টিতে ঢেকে যায় প্রেমী দুই জন, ধীরে ধীরে ফুলগুলি পরিণত হয় ঘন তুষারকণায়। তুষারপাত একটু থামলে আবার দেখা যায় শীতে আবৃত বন, গাছের শাখায় শাখায় ঘন তুষার প্রলেপ। লুকাশ একাকী বার্চ গাছে হেলান দিয়ে বসে আছে, হাতে তার বাঁশি, নয়ন মুদিত, ঠোঁটে সুখের হাসি। নীরব নিশ্চল হয়ে বসে থাকে সে। মাথা তার তুষারাবৃত, যেন শিরোধান পরেছে, সর্বাস্ত তুষারে আবৃত, পড়ছে তুষার অবিরল, অবিরাম, যেন নেই কোন শেষ ...

২৫শে জুলাই ১৯১১

(আমার ভাবানুবাদের কাজ শেষ হয়েছে

২৮শে জুলাই ২০১০ সালে কিয়েভে।)

Ю. Камшинский "Води Тетерева" 45,0 x 60,5, картон/олія, 2008 р.

ЛІСОВА ПІСНЯ

Драма-феєрія в 3-х діях

Камишний Ю. «Голос трави», олія, полотно, 52 X 62 см. 2001

СПИС ДІЯЧІВ "ЛІСОВОЇ ПІСНІ"

ПРОЛОГ

"Той, що греблі рве". Русалка.
Потерчата (двоє). Водяник.

ДІЯ I

Дядько Лев. Перелесник.
Лукаш. Пропасниця (без мови).
Русалка. Потерчата.
Лісовик. Куць.
Мавка.

ДІЯ II

Мати Лукашева. Килина.
Лукаш. Русалка.
Дядько Лев. "Той, що в скалі сидить".
Русалка Польова. Перелесник.
Мавка

ДІЯ III

Мавка. Хлопчик.
Лісовик. Лукаш.
Куць. Діти Килинині
Злидні. (без мови).
Мати Лукашева. Доля.
Килина. Перелесник.

ПРОЛОГ

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину - то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов виткає і губиться в хащах. Саме озеро - тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині. Містина вся дика, таємнича, але не понура, - повна ніжної, задумливої поліської краси. Провесна. По

узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Дерева ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, одкриваючи блідо-блакитну воду.

В лісі щось загомоніло, струмок зашумував, забринів, і вкупі з його водами з лісу вибіг "Той, що греблі рве" - молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одежа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими злотистими іскрами. Кинувшись з потоку в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається, вода синішає.

"Т о й, щ о г р е б л і р в е"

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю,
всі гатки, всі запруды,
що загатили люди, -
бо весняна вода,
як воля молода!

(Хвилює воду ще більше, поринає і виринає,
мов шукаючи щось у воді).

П о т е р ч а т а

(двоє маленьких, бліденьких діток у біленьких
сорочечках виринають з-поміж латаття)

П е р ш е
Чого ти тут блудиш?
Д р у г е
Чого зо сну нас будиш?
П е р ш е
Нас матуся положила
і м'якенько постелила,
бо на ріння, на каміння
настелила баговиння,
і лататтям повкривала,
і тихенько заспівала:
"Люлі-люлі-люлята,
засніть, мої малята!"
Д р у г е

Чого ж ти тут шугаєш?
Перше
Кого ти тут шукаєш?

"Той, що греблі рве"
Тую Русалку,
що покохав я змалку,
бо водяній царівні
нема на світі рівні!
Збігав я гори,
долини, яри, ізвори, -
милішої коханки
нема від озера.
Зіб'ю всю вашу воду,
таки знайду ту вроду!

(Бурно мутить воду).

Потерчата
Ой леле! не нуртуй!
Хатинки не руйнуй!
Печера в нас маленька,
що збудувала ненька.
Убога наша хатка,
бо в нас немає татка...
(Чіпляються йому за руки, благаючи).
Ми спустимось на дно,
де темно, холодно,
на дні лежить рибалка
над ним сидить Русалка...
"Той, що греблі рве"
Нехай його покине!
Нехай до мене зрине!

Потерчата поринають в озеро.

Виплинь же, мила!!

Русалка випливає і знадливо всміхається, радісно складаючи долоні. На ній два вінки - один більший, зелений, другий маленький, як коронка, перловий, з-під нього спадає серпанок.

Русалка

Се ти, мій чарівниченьку?!
"Т о й, щ о г р е б л і р в е"
(грізно)

Що ти робила?
Р у с а л к а

(кидається немов до нього,
але пропливає далі, минаючи його)

Я марила всю ніченьку
про тебе, мій паниченьку!

Ронила сльози дрібні,
збирала в кінви срібні,
без любові розмовоньки

сповнила щерть коновоньки...

(Сплескує руками, розкриває обійми,
знов кидається до нього і знов минає).

Ось кинь на дно червінця,
поллються через вінця!

(Дзвінко сміється).

"Т о й, щ о г р е б л і р в е"
(з'їдливо)

То се й у вас в болоті
кохаються у злоті?

Русалка наближається до нього, він круто відвертається від
неї, виром закрутивши воду.

Найкраще для Русалки
сидіти край рибалки,
глядіти неборака
від сома та від рака,
щоб не відгризли чуба.

Ото розмова люба!

Р у с а л к а

(підпливає близенько, хапає за руки,
заглядає в вічі)

Вже й розгнівився?

(Лукаво).

А я щось знаю, любчику,
хороший душогубчику!

(Тихо сміється, він бентежиться).

Де ти барився?

Ти водяну царівну
зміняв на мельниківну!

Зимові - довгі ночі,
а в дівки гарні очі, -
недарма паничі

їй носять дукачі!
(Свариться пальцем на нього і дрібно сміється).

Добре я бачу
твою ледачу вдачу,
та я тобі пробачу,
бо я ж тебе люблю!

(З жартівливим пафосом).

На цілу довгу мить тобі я буду вірна,
хвилину буду я ласкава і покірна,
а зраду потоплю!

Вода ж не держить сліду
від рана до обіду,
так як твоя люба
або моя журба!

"Т о й, щ о г р е б л і р в е"
(поривчасто простягає їй обидві руки)

Ну, мир миром!

Поплинем понад виром!

Р у с а л к а

(береться з ним за руки і прудко кружляє)

На виру-вирочку,
на жовтому пісочку,
в перловому віночку
зав'юся у таночку!

Ух! Ух!

Ухкають, бризкають, плещуть. Вода б'ється в береги, аж осока шумить, і пташки зграями зриваються з очеретів.

В о д я н и к

(Виринає посеред озера. Він древній сивий дід,
довге волосся і довга біла борода
всуміш з баговинням звисають аж по пояс.

Шати на ньому - барви мулу, на голові корона
із скойок. Голос глухий, але дужий).

Хто тут бентежить наші тихі води?

Русалка з своєю парою спиняються і кидаються врозтіч.

Стидайся, дочко! Водяній царівні
танки заводити з чужинцем?! Сором!

Р у с а л к а

Він, батьку, не чужий. Ти не пізнав?

Се ж "Той, що греблі рве!"

В о д я н и к

Та знаю, знаю!

Нерідний він, хоч водяного роду.
Зрадлива і лукава в нього вдача.

Навесні він нуртує, грає, рве,
зриває з озера вінок розкішний,
що цілий рік викохують русалки,
лякає птицю мудру, сторожку,
вербі-вдовиці корінь підриває
і бідним сиротяткам-потерчатам
каганчики водою заливає,
псує мої рівненькі береги
і старощам моїм спокій руйнує.
А влітку де він? Де тоді гасає,
коли жадібне сонце воду п'є
із келиха мого, мов гриф неситий,
коли від спраги никне очерет,
зоставши на березі сухому,
коли, вмираючи, лілеї клонять
до теплої води голівки в'ялі?
Де він тоді?

Під час сеї мови "Той, що греблі рве" нишком киває Русалці,
ваблячи її втекти з ним по лісовому струмку.

"Т о й, щ о г р е б л і р в е"

(з укритою насмішкою)

Тоді я в морі, діду.

Мене на поміч кличе Океан,
щоб не спило і в нього чашу сонце.
Як цар морський покличе - треба слухать.
На те є служба, - сам здоровий знаєш.

В о д я н и к

Еге ж, тоді ти в морі... А мені,
якби не помагав мій друг одвічний,
мій щирий приятель осінній дощик,
прийшлося би згинуть з парою!

"Той, що греблі рве" незамітно ховається в воду.

Р у с а л к а

Татусю!

не може пара згинуть, бо з пари
знов зробиться вода.

В о д я н и к
Яка ти мудра!
Іди на дно! Доволі тут базікати!
Р у с а л к а
Та зараз, тату! Вже ж його немає.
Я розчешу поплутаний сікняг.

(Виймає з-за пояса гребінку з мушлі,
чеше прибережне зілля),

В о д я н и к
Ну, розчеси, я сам люблю порядок.
Чеши, чеши, я тута підожду,
поки скінчиш роботу. Та поправ
латаття, щоб рівненько розстелялось,
та килим з ряски позшивай гарненько,
що той порвав пройдисвіт.
Р у с а л к а
Добре, тату.

Водяник вигідно вкладається в очереті, очима слідкуючи
роботу Русалчину; очі йому поволі запліщуються.

"Т о й, щ о г р е б л і р в е"
(вирнувши, стиха до Русалки)
Сховайся за вербою!

(Русалка ховається, оглядаючись на Водяника).

Поплинемо з тобою
ген на розтоки,
під бистрії лотоки,
зірвемо греблю рівну,
утопим мельниківну!

(Хапає Русалку за руку і швидко мчить
з нею через озеро. Недалеко від другого берега
Русалка спиняється і скрикує).

Р у с а л к а
Ой, зачепилася за дуб торішній!

Водяник прокидається, кидається навперейми
і перехоплює Русалку.

В о д я н и к
То се ти так?! Ти, клятий баламуте,
ще знатимеш, як зводити русалок!

Поскаржуся я матері твоїй,
Метелиці Гірській, то начувайся!
"Той, що греблє рє"
(з реготом)
Поки що буде, я ще нагуляюсь!
Прощай, Русалонько, сповняй коновки!

(Кидається в лісовий струмок і зникає).

В о д я н и к
(до Русалки)
Іди на дно! Не смій мені зринати
три ночі місячні поверх води!
Р у с а л к а
(пручаючись)
З якого часу тут русалки стали
невільницями в озері? Я - вільна!
Я вільна, як вода!
В о д я н и к
В моїй обладі
вода повинна знати береги.
Іди на дно!
Р у с а л к а
Не хочу!
В о д я н и к
А, не хочеш?
Віддай сюди вінець перловий!
Р у с а л к а
Ні!
то дарував мені морський царенко.
В о д я н и к
Тобі вінця не прийдеться носити,
бо за непослух забере тебе
"Той, що в скалі сидить".
Р у с а л к а
(з жахом)
Ні, любий тату,
я буду слухатись!
В о д я н и к
То йди на дно.
Р у с а л к а
(поволі опускаючися в воду)
Я йду, я йду... А бавитися можна
з рибалкою?

В о д я н и к
Та вже ж, про мене, бався.

Русалка спустилася в воду по плечі і, жалібно всміхаючись,
дивиться вгору на батька.

Чудна ти, дочко! Я ж про тебе дбаю.
Таж він тебе занапастив би тільки,
потяг би по колючому ложиську
струмочка лісового, біле тіло
понівечив та й кинув би самотню
десь на безвідді.

Р у с а л к а
Але ж він вродливий!

В о д я н и к
Ти знов своєї?!

Р у с а л к а
Ні, ні, ні! Я йду!
(Поринає).

В о д я н и к
(поглядаючи вгору)

Уже весняне сонце припікає...
Ху, душно як! Прохолодитись треба.
(Поринає й собі),

ДІЯ I

Та сама містина, тільки весна далі поступила; узлісся наче повите ніжним зеленим серпанком, де-не-де вже й верхівіття дерев поволочене зеленою барвою. Озеро стоїть повне, в зелених берегах, як у рутвянім вінку.

З лісу на прогалину виходять дядько Лев і небіж його Лукаш. Лев уже старий чоловік, поважний і дуже добрий з виду; по-поліському довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під сивої повстяної шапки-рогатки; убраний Лев у полотняну одягу і в ясно-сиву, майже білу свиту; на ногах постолы, в руках кловня (малий ятірець), коло пояса на ремінці ніжик, через плече виплетений з лика кошіль (торба) на широкому ремені.

Лукаш - дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче; убраний так само в полотняну одягу, тільки з тоншого полотна; сорочка випущена, мережана біллю, з виложистим коміром, підперезана червоним поясом, коло коміра і на чохлах червоні застіжки; свити він не має; на голові бриль; на поясі ніжик і ківшик з лика на мотузку.

Дійшовши до берега озера, Лукаш зупинився.

Л е в

Чого ж ти зупинився? Тут не можна
зайти по рибу. Мулко вельми, грузько.

Л у к а ш

Та я хотів собі сопілку втяти, -
хороший тут вельми очерет.

Л е в

Та вже тих сопілок до лиха маєш!

Л у к а ш

Ну, скільки ж їх? - калинова, вербова
та липова, - ото й усі. А треба
ще й очеретяну собі зробити, -
та лепсько грає!

Л е в

Та вже бався, бався,
на те бог свято дав. А взавтра прийдем,

то будем хижку ставити. Вже час
до лісу бидло виганяти. Бачиш,
вже онде є трава помежи рястом.

Л у к а ш

Та як же будемо сидіти тут?
Таж люди кажуть - тут непевне місце...

Л е в

То як для кого. Я, небоже, знаю,
як з чим і коло чого обійтися:
де хрест покласти, де осіку вбити,
де просто тричі плюнути, та й годі.

Посієм коло хижки мак-відюк,
терлич посадимо коло порога, -
та й не приступиться ніяка сила...
Ну, я піду, а ти собі як хочеш.

Розходяться. Лукаш іде до озера і зникає в очереті. Лев іде
понад берегом, і його не стає видно за вербами.

Р у с а л к а

(впливає на берег і кричить)

Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!

Л і с о в и к

(малий, бородатий дідок, меткий рухами, поважний
обличчям; у брунатному вбранні барви кори, у волохатій
шапці з куниці)

Чого тобі? Чого кричиш?

Р у с а л к а

Там хлопець

на дудки ріже очерет!

Л і с о в и к

Ова!

Коби всії біди! Яка скупа.

Ось тут мають хижку будувати, -
я й то не бороню, аби не брали
сирого дерева.

Р у с а л к а

Ой леле! хижку?

То се тут люди будуть? Ой ті люди
з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу!
я не терплю солом'яного духу!
Я їх топлю, щоб вимити водою
той дух ненавидний. Залоскочу
тих натрутнів, як прийдуть!

Л і с о в и к

Стій! не квапся.

То ж дядько Лев сидітиме в тій хижі,
а він нам приятель. То він на жарт
осикою та терличем лякає.

Люблю старого. Таж якби не він,
давно б уже не стало сього дуба,
що стільки бачив наших рад, і танців,
і лісових великих таємниць.

Вже німці міряли його, навколо
втрюх постававши, обсягли руками -
і ледве що стікло. Давали гроші -
таляри биті, людям дуже милі,
та дядько Лев залявся на життя,
що дуба він повік не дасть рубати.

Тоді ж і я на бороду залявся,
що дядько Лев і вся його рідня
повік безпечні будуть в сьому лісі.

Р у с а л к а

Овва! А батько мій їх всіх потопить!

Л і с о в и к

Нехай не важиться! Бо завалю
все озеро гнилим торішнім листом!

Р у с а л к а

Ой лишечко, як страшно! Ха-ха-ха!
(Зникає в озері).

Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на заваленому дереві. З очеретів чутно голос сопілки [мелодії № 1, 2, 3, 4], ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотіли квітки на лататті. Дика рожа проявляє ніжні пуп'янки.

З-за стовбура старої розщепленої верби, півусохлої, виходить Мавка, в ясно-зеленій одежі, з розпущеними чорними з зеленим полиском косами, розправляє руки і проводить долонею по очах.

М а в к а

Ох, як я довго спала!

Л і с о в и к

Довго, дочко!

Вже й сон-трава перецвітати стала.

От-от зозулька маслечко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію попрілітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавлють
на чистім плесі каченятка дикі.

М а в к а

А хто мене збудив?

Л і с о в и к

Либонь, весна.

М а в к а

Весна ще так ніколи не співала,
як отепер. Чи то мені так снилось?
Лукаш знов грає [мелодія № 5].
Ні... стій... Ба! чуєш?.. То весна співає?
Лукаш грає мелодію № 5, тільки ближче.

Л і с о в и к

Та ні, то хлопець на сопілці грає.

М а в к а

Який? Невже се "Той, що греблі рве"?

От я не сподівалася від нього!

Л і с о в и к

Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,
Лукаш на ймення.

М а в к а

Я його не знаю.

Л і с о в и к

Бо він уперше тут. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,
де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...

М а в к а

Хотіла б я побачити його.

Л і с о в и к

Та нащо він тобі?

М а в к а

Він, певне, гарний!

Л і с о в и к

Не задивляйся ти на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...

М а в к а

Який-бо ти, дідусю, став суворий!

Се ти мене отак держати будеш,

як Водяник Русалку?
Л і с о в и к
Ні, дитинко,
я не держу тебе. То Водяник
в драговині цупкій привик одвіку
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, - там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш - і пропала воля!
М а в к а
(сміється)
Ну, як-таки щоб воля - та пропала?
Се так колись і вітер пропаде!

Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із сопілкою.

Лісовик і Мавка ховаються.

Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку.

М а в к а
Не руш! не руш! не ріж! не убивай!
Л у к а ш
Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
Я тільки хтів собі вточити соку
з берези.
М а в к а
Не точи! Се кров її.
Не пий же крові з сестроньки моєї!
Л у к а ш
Березу ти сestroю називаєш?
Хто ж ти така?
М а в к а
Я - Мавка лісова.
Л у к а ш
(не так здивовано, як уважно придивляється до неї)
А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув не раз, але ще зроду
не бачив сам.

М а в к а

А бачити хотів?

Л у к а ш

Чому ж би ні?... Що ж, ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і яюсь так убрана не по-наськи...

А чом же в тебе очі не зелені?

(Придивляється).

Та ні, тепер зелені... а були,
як небо, сині... О! тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні
чи, може, карі... ти таки дивна!

М а в к а

(усміхаючись)

Чи гарна ж я тобі?

Л у к а ш

(соромлячись)

Хіба я знаю?

М а в к а

(сміючись)

А хто ж те знає?

Л у к а ш

(зовсім засоромлений)

Ет, таке питаєш!..

М а в к а

(широ дивуючись)

Чому ж сього не можна запитати?

Он бачиш, там питає дика рожа:

"Чи я хороша?"

А ясьень їй киває в верховітті:

"Найкраща в світі!"

Л у к а ш

А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав - дерево німе, та й годі.

М а в к а

Німого в лісі в нас нема нічого.

Л у к а ш

Чи то ти все отак сидиш у лісі?

М а в к а

Я зроду не виходила ще з нього.

Л у к а ш

А ти давно живеш на світі?

М а в к а

Справді,
ніколи я не думала про те...
(Задумується).
Мені здається, що жила я завжди...

Л у к а ш
І все така була, як от тепер?
М а в к а

Здається, все така...
Л у к а ш
А хто ж твій рід?
чи ти його зовсім не маєш?
М а в к а
Маю.

Є Лісовик, я зву його "дідусю",
а він мене - "дитинко" або "доню".

Л у к а ш
То хто ж він - дід чи батько?
М а в к а
Я не знаю.

Хіба не все одно?
Л у к а ш
(сміється)

Ну та й чудні ви
отут у лісі! Хто ж тобі тут мати,
чи баба, чи вже як у вас зовуть?
М а в к а

Мені здається часом, що верба,
ота стара, сухенька, то - матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порошок м'якеньким устелила
для мене ложе.

Л у к а ш
Там ти й зимувала?
А що ж ти там робила цілу зиму?
М а в к а

Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: "Засни, засни..."

І снилися мені все білі сни:
на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба - білі, непрозорі -
і клалися в намети... Біло, чисто

попід наметами. Ясне намисто
з кристалю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди.

По білих снах рожевії гадки
легенькі гаптували мережки,
і мрії ткались золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...

Л у к а ш

(заслухавшись)

Як ти говориш...

М а в к а

Чи тобі так добре?

Лукаш потакує головою.

Твоя сопілка має кращу мову.

Заграй мені, а я поколишуся.

Мавка сплітає довге віття на березі, сідає в нього і
гойдається тихо, мов у колисці. Лукаш грає соло мелодії № 6,
7 і 8, прихилившись до дуба, і не зводить очей з Мавки.
Лукаш грає веснянки. Мавка, слухаючи, мимоволі озивається
тихесенько на голос мелодії .№ 8, і Лукаш їй приграє вдруге
мелодію № 8. Спів і гра в унісон.

М а в к а

Як солодко грає,

як глибоко крає,

розтинає білі груди, серденько виймає!

На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко,
розцвітає яріше дика рожка, біліє цвіт калини, глід соромливо
рожевіє, навіть чорна безлиста тернина проявляє ніжні квіти.

Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах
якась туга, аж до сліз; Лукаш, завваживши те, перестає
грати.

Л у к а ш

Ти плачеш, дівчино?

М а в к а

Хіба я плачу?

(Проводить рукою по очах).

А справді... Ні-бо! то роса вечірня.

Заходить сонце... Бач, уже встає

на озері туман...

Лукаш
Та ні, ще рано!
Мавка
Ти б не хотів, щоб день уже скінчився?
Лукаш хитає головою, що не хотів би.
Чому?
Лукаш
Бо дядько до села покличуть.
Мавка
А ти зо мною хочеш бути?
Лукаш киває, потакуючи.
Бачиш,
І ти, немов той ясень, розмовляєш.
Лукаш
(сміючись)
Та треба по-тутешньому навчитись,
бо маю ж тут літувати.
Мавка
(радо)
Справді?
Лукаш
Ми взавтра й будуватися почнемо.
Мавка
Курінь поставите?
Лукаш
Ні, може, хижку,
а може, й цілу хату.
Мавка
Ви - як птахи:
клопочетесь, будете кубельця,
щоб потім кинути.
Лукаш
Ні, ми будуєм
навіки.
Мавка
Як навіки? Ти ж казав,
що тільки літувати будеш тут.
Лукаш
(ніяково)
Та я не знаю... Дядько Лев казали,
що тут мені дадуть ґрунть і хату,
бо восени хотять мене женити...
Мавка
(з тривоگو)

З ким?
Л у к а ш
Я не знаю. Дядько не казали,
а може, ще й не напитали дівки.
М а в к а
Хіба ти сам собі не знайдеш пари?

Л у к а ш
(поглядаючи на неї)
Я, може б, і знайшов, та...
М а в к а
Що?
Л у к а ш
Нічого...

(Пограває у сопілку стиха щось дуже жалібненьке
[мелодія № 9],
потім спускає руку з сопілкою і замислюється).

М а в к а
(помовчавши)
Чи у людей паруються надовго?
Л у к а ш
Та вже ж навік!

М а в к а
Се так, як голуби...
Я часом заздрила на їх: так ніжно
вони кохаються... А я не знаю
нічого ніжного, окрім берези,
за те ж її сестрицею визнаю;
але вона занадто вже смутна,
така бліда, похила та журлива, -
я часто плачу, дивлячись на неї.
От вільхи не люблю - вона шорстка.
Осика все мене чогось лякає;
вона й сама боїться - все тремтить.
Дуби поважні надто. Дика рожка
задирлива, так само й глід, і терен.
А ясень, клен і явір - гордовиті.
Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.
Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро...

Як добре зважити, то я у лісі
зовсім самотня...
(Журливо задумується),
Л у к а ш
А твоя верба?
Таж ти її матусею назвала.
М а в к а
Верба?.. Та що ж... в їй добре зимувати,
а літом... бач, вона така суха,
і все рипить, все згадує про зиму...
Ні, я таки зовсім, зовсім самотня...
Л у к а ш
У лісі ж не самії дерева, -
таж тут багато різної є сили.
(Трохи ущипливо).
Вже не прибіднуйся, бо й ми чували
про ваші танці, жарти та зальоти!
М а в к а
То все таке, як той раптовий вихор, -
от налетить, закрутить та й покине.
В нас так нема, як у людей, - навіки!
Л у к а ш
(приступаючи ближче)
А ти б хотіла?..
Раптом чутно голосне гукання дядька Лева.

Г о л о с
Гов, Лукашу, гов!
го-го-го-го! А де ти?
Л у к а ш
(відзивається)
Ось я йду!
Г о л о с
А йди хутчій!
Л у к а ш
Оце ще нетерплячка!
(Відгукується).
Та йду вже, йду!
(Подається йти).
М а в к а
А вернешся?
Л у к а ш
Не знаю.
(Іде в прибережні хаші).

З гущавини лісу вилітає Перелесник - гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима. Він хоче обняти Мавку, вона ухиляється.

М а в к а

Не руш мене!

П е р е л е с н и к

А то чому?

М а в к а

Іди

поглянь, чи в полі рунь зазеленіла.

П е р е л е с н и к

Мені навіщо тая рунь?

М а в к а

А там же

твоя Русалка Польова, що в житі.

Вона для тебе досі вже вінок

зелено-ярий почала сплітати.

П е р е л е с н и к

Я вже її забув.

М а в к а

Забудь мене.

П е р е л е с н и к

Ну, не глузуй! Ходи, полетимо!

Я понесу тебе в зелені гори,

ти ж так хотіла бачити смереки.

М а в к а

Тепер не хочу.

П е р е л е с н и к

Так? А то чому?

М а в к а

Бо відхотілося,

П е р е л е с н и к

Якісь химери!

Чом відхотілося?

М а в к а

Нема охоти.

П е р е л е с н и к

(улесливо в'ється коло неї)

Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці,

там гірські русалки, вільні літавиці,

будуть танцювати коло по травиці,

наче блискавиці!
Ми тобі знайдемо з папороті квітку,
зірвем з неба зірку, золоту лелітку,
на снігу нагірнім вибілимо влітку
чарівну намітку.
Щоб тобі здобути лісову корону,
ми Змію-царицю скинемо із трону
і дамо крем'яні гори в оборону!
Будь моя кохана!
Звечора і зрана
самоцвітні шати
буду приношати,
і віночок плести,
і в таночок вести,
і на крилах нести
на моря багряні, де багате сонце
золото ховає в таємну глибінь.
Потім ми заглянем до Зорі в віконце,
Зірка-пряха вділить срібне волоконце,
будем гаптувати оксамитну тінь.
Потім, на світанні, як біляві хмари
стануть покрай неба, мов ясні отари,
що холодну воду п'ють на тихім броді,
ми спочинем любо, на квітчастім...

М а в к а
(нетерпляче)

Годі!

П е р е л е с н и к
Як ти обірвала річ мою сердито!
(Смутно і разом лукаво).
Ти хіба забула про торішнє літо?

М а в к а
(байдуже)

Ох, торішнє літо так давно минуло!
Що тоді співало, те взимі заснуло.

Я вже й не згадаю!

П е р е л е с н и к
(таємничо нагадуючи)

А в дубовім гаю?..

М а в к а

Що ж там? Я шукала ягідок, грибків...

П е р е л е с н и к

А не приглядалась до моїх слідків?

М а в к а
В гаю я зривала кучерики з хмелю...
П е р е л е с н и к
Щоб мені послати пишную постелю?
М а в к а
Ні, щоб перевити се волосся чорне!
П е р е л е с н и к
Сподівалась: може, миленький пригорне?
М а в к а
Ні, мене береза ніжно колихала.
П е р е л е с н и к
А проте... здається... ти когось кохала?
М а в к а
Ха-ха-ха! Не знаю!
Попитай у гаю.
Я піду квітчати дрібним рястом коси...
(Подається до лісу).
П е р е л е с н и к
Ой гляди! Ще змиють їх холодні роси!
М а в к а
Вітерець повіє,
сонечко пригріє,
то й роса спаде!
(Зникає в лісі).
П е р е л е с н и к
Постривай хвилину!
Я без тебе гину!
Де ти? Де ти? Де?

Біжить і собі в ліс.
Поміж деревами якусь хвилину маячить його червона одіж і,
мов луна, озивається: "Де ти? Де?.."

По лісі грає червоний захід сонця, далі погасає.
Над озером стає білий туман.

Дядько Лев і Лукаш виходять на галяву.

Л е в
(сердито воркоче)
Той клятий Водяник! Бодай би всох!
Я, наловивши риби, тільки вплив
на плесо душогубкою, - хотів
на той бік передатися, - а він

вчепився цупко лапою за днище,
та й ані руш! Ще трохи - затопив би!
Ну й я ж не дурень: як засяг рукою
за бороду, то й замотав, як мичку,
та ножика з-за пояса, - бігме,
так і відтяв би! Та проклята ж пара -
штурхіць! - і перекинула човна!
Я ледь що вибрався живий на берег,
і рибу розгубив... А щоб ти зслиз!
(До Лукаша).

А тут іще й тебе щось учепило, -
кричу, гукаю, кличу - хоч ти згинь!
І де ти дльввся?

Л у к а ш

Та кажу ж - був тута,
вирізував сопілку.

Л е в

Щось довгенько
вирізуєш, небоже, сопілки!

Л у к а ш

(ніяково)

Або ж я, дядьку...

Л е в

(усміхнувся і подобрів)

Ей! не вчись брехати,

бо ще ти молодий! Язика шкода!

От ліпше хмизу пошукай по лісі
та розпали вогонь, - хоть обсушуся,
бо як його таким іти додому?

Поки дійдем, ще й тая нападе -
не тута споминаючи, цур-пек! -
а потім буде душу витрясати...

Лукаш іде в ліс; чутно згодом, як він хряскає сухим гіллям.

Д я д ь к о Л е в

(сідає під дубом на грубу коренину і пробує викресати вогню,
щоб запалити люльку)

Аякже! викрешеш! і губка змокла...
і трут згубився... А, нема на тебе
лихої трясці!.. Чи не наросла
на дубі свіжа?

(Обмацує дуба, шукаючи губки).

З озера, з туману, виринає біла жіноча постать, більше подібна до смуги мли, ніж до людини; простягнені білі довгі руки загрибисто ворують тонкими пальцями, коли вона наближається до Лева.

Л е в

(усміхнувшись)

Се що за мара?

Ага! вже знаю. Добре, що побачив!..

(Оговтавшись, виймає з кошеля якісь корінці та зілля і простягає назустріч мари, немов боронячись від неї.

Вона трохи відступає.

Він прочитує, замовляючи, дедалі все швидше).

Шіпле-дівце,

Пропаснице-Трясавице!

Іди ти собі на куп'я, на болота,
де люди не ходять, де кури не піють,
де мій глас не заходить.

Тут тобі не ходити,
білого тіла не в'ялити,
жовтої кості не млоїти,
чорної крові не спивати,
віку не вкорочати.

Ось тобі полинь -
згинь, маро, згинь!

Мара подається назад до озера і зливається з туманом.
Надходить Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком,
виймає з-за пазухи кресало й губку й розпалює вогонь.

Л у к а ш

Ось нате, дядьку, грійтеся.

Л е в

Спасибі.

Ти догоджаєш дядькові старому.

(Розпалює коло вогню люльку).

Тепер що іншого!

(Вкладається проти вогню на траві, поклавши кошеля під голову, пакає люльку і жмуриється на вогонь).

Л у к а ш
Якби ви, дядьку,
якої байки нагадали.
Л е в
Бач!
умалився!.. А ти б якої хтів?
Про Оха-чудотвора? Про Трьомсина?
Л у к а ш
Такі я чув! Ви вмієте інакших,
що їх ніхто не вміє.
Л е в
(надумавшись)
Ну, то слухай:
Я про Царівну-Хвилю розкажу.

(Починає спокійним, співучим, розмірним голосом).

Якби нам хата тепла
та люди добрі,
казали б ми казку,
баяли байку
до самого світа...
За темними борами,
та за глибокими морями,
та за високими горами
то єсть там дивний-предивний край,
де панує Урай.
Що в тому краю сонце не сідає,
місяць не погасає,
а ясні зорі по полю ходять,
таночки водять.
Отож у найкращої Зорі та знайшовся син
Білий Палянин.
На личку білий,
на вроду милий,
золотий волос по вітру має,
а срібна зброя в рученьках сяє...
Л у к а ш
Ви ж про Царівну мали.
Л е в
Та зажди!..
От як став Білий Палянин до літ доходжати,
став він собі думати-гадати,
про своє життя розважати:

"З усіх я, - каже, - вродю вдався,
а ще ж бо я долі не діждався.
Порадь мене, Зірнице-мати,
де мені пари шукати:
чи межи боярством,
преславним лицарством,
чи межи князівством,
чи межи простим поспільством?
Що хіба яка царівна
та була б мені рівна..."
(Починає дрімати).
От і пішов він до синього моря,
і розіклав на березі перлове намисто...
Л у к а ш
Відай, ви, дядьку, щось тут проминули.
Л е в
Хіба?.. Та ти ж бо вже не заважай!
...От і розбіглася на морі супротивна хвиля,
а з теї хвилі вилетіли коні,
як жар, червоні,
у червону колясу запряжені...
А на тій колясі...

(Змовкає, зложений сном).

Л у к а ш
Та й хто ж на тій колясі був? Царівна?
Л е в
(крізь сон)
Га?.. Де?.. Яка царівна?..
Л у к а ш
Вже й заснули!

(Який час дивиться задумливо на вогонь, потім устає,
відходить далі від огнища і походить по галяві, тихо-
тихесенько, ледве чутно, пограваючи у сопілку [мелодія №
10]),

В лісі поночіє, але темрява не густа, а прозора, як буває
перед сходом місяця. Навколо вогнища блиски світла і звої
тіні неначе водять химерний танок; близькі до вогню квіти то
поблискують барвами, то гаснуть у пітьмі.

Покрай лісу таємничо біліють стовбури осик та беріз.
Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та
розвіваючи гілля плакучій березі. Туман на озері білими
хвилями прибиває до чорних хащів; очерет перешіптується з
осокою, сховавшись у млі.

З гущавини вибігає Мавка, біжить прудко, мов утікаючи;
волосся їй розвіялось, одежа розмаялась. На галяві вона
спиняється, оглядаючись, притуляє руки до серця, далі
кидається до берези і ще раз зупиняється.

М а в к а

Дяка щирая тобі, ніченько-чарівниченько,
що закрила ти моє личенько!
і вам, стежечки як мережечки,
що вели мене до березочки!
Ой сховай мене ти, сестриченько!
(Ховається під березу, обіймаючи її стовбур).

Л у к а ш

(підходить до берези, нишком)

Ти, Мавко?

М а в к а

(ще тихше)

Я.

Л у к а ш

Ти бігла?

М а в к а

Як білиця.

Л у к а ш

Втікала?

М а в к а

Так.

Л у к а ш

Від кого?

М а в к а

Від такого,

як сам вогонь.

Л у к а ш

А де ж він?

М а в к а

Цить!.. Бо знову прилетить.

Мовчання.

Л у к а ш

Як ти тремтиш! Я чую, як береза
стинається і листом шелестить.

М а в к а
(відхиляється від берези)
Ой лихо! Я боюся притулятись,
а так не встою.
Л у к а ш
Притулись до мене.
Я дужий - здержу, ще й обороню.

Мавка прихиляється до нього. Вони стоять у парі. Місячне світло починає ходити по лісі, стелеться по галяві і закрадається під березу. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. Вітер поривчасто зітхає. З осяйного туману виходить Русалка і нишком підглядає молоду пару.

Лукаш, тулячи до себе Мавку, все ближче нахиляється обличчям до неї і раптом цілує.

М а в к а
(скрикує з болем щастя)
Ох!.. Зірка в серце впала.
Р у с а л к а
Ха-ха-ха!
(З сміхом і плеском кидається в озеро).
Л у к а ш
(ужахнувшись)
Що се таке?
М а в к а
Не бійся, то Русалка.
Ми подруги, - вона нас не зачепить.
Вона свавільна, любить глузувати,
але мені дарма... Мені дарма
про все на світі!
Л у к а ш
То й про мене?
М а в к а
Ні,
ти сам для мене світ, миліший, кращий,
ніж той, що досі знала я, а й той
покрacciaв, відколи ми поєднались.
Л у к а ш
То ми вже поєднались?
М а в к а
Ти не чуєш,
як солов'ї весільним співом дзвонять?

Л у к а ш
Я чую... Се вони вже не щебечуть,
не тьохкають, як завжди, а співають:
"Цілуй! цілуй! цілуй!"
(Цілує її довгим, ніжним, тремтячим поцілунком).
Я зацілую
тебе на смерть!

Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві.

М а в к а
Ні, я не можу вмерти...
а шкода...
Л у к а ш
Що ти кажеш? Я не хочу!
Навіщо я сказав?!
М а в к а
Ні, се так добре -
умерти, як летюча зірка...
Л у к а ш
Годі!
(Говорить пестячи).
Не хоч про таке! Не говори!
Не говори нічого!.. Ні, кажи!
Чудна у тебе мова, але якось
так добре слухати... Що ж ти мовчиш?
Розгнівалась?
М а в к а
Я слухаю тебе...
твого кохання...
(Бере в руки голову його, обертає проти місяця
і пильно дивиться в вічі).

Л у к а ш
Нащо так? Аж страшно,
як ти очима в душу зазираєш...
Я так не можу! Говори, жартуй,
питай мене, кажи, що любиш, смійся...
М а в к а
У тебе голос чистий, як струмок,
а очі - непрозорі.
Л у к а ш
Може, місяць
неясно світить.

М а в к а
Може...
(Схиляється головою йому до серця і замирає).
Л у к а ш
Ти зомліла?
М а в к а
Цить! Хай говорить серце... Невизразно
воно говорить, як весняна нічка.
Л у к а ш
Чого там прислухатися? Не треба!
М а в к а
Не треба, кажеш? То не треба, милий!
Не треба, любий! Я не буду, щастя,
не буду прислухатися, хороший!
Я буду пестити, моє кохання!
Ти звук до пестошів?
Л у к а ш
Я не любився
ні з ким ще зроду. Я того й не знав,
що любовці такі солодкі!
Мавка пристрасно пестить його, він скрикує з мукою втіхи.
Мавко!
ти з мене душу виймеш!
М а в к а
Вийму, вийму!
Візьму собі твою співочу душу,
а серденько словами зачарую...
Я цілуватиму вустонька гожі,
щоб загорілись,
щоб зашарілись,
наче ті квітоньки з дикої рожі!
Я буду вабити очі блакитні,
хай вони грають,
хай вони сяють,
хай розсипають вогні самоцвітні!
(Раптом сплескує руками),
Та чим же я принаджу любі очі!
Я ж досі не завітчана!
Л у к а ш
Дарма!
Ти й без квіток хороша.
М а в к а
Ні, я хочу
для тебе так завітчатися пишно,

як лісова царівна!

(Біжить на другий кінець галяви, далеко від озера,
до цвітучих кущів).

Л у к а ш

Почекай!

Я сам тебе заквітчаю.

(Іде до неї).

М а в к а

(смутно)

Не красні

квітки вночі... тепер поснули барви...

Л у к а ш

Тут світляки в траві, я назбираю,

вони світитимуть у тебе в косах,

то буде наче зоряний вінок.

(Кладе скільки світляків їй на волосся).

Дай подивлюся... Ой, яка ж хороша!

(Не тямлячись від щастя, пориває її в обійми).

Я ще набрати мушу. Я вберу

тебе, мов королівну, в самоцвіті!

(Шукає в траві попід кущами світляків).

М а в к а

А я калини цвіту наламаю.

Вона не спить, бо соловейко будить.

(Ламає білий цвіт і прикрашує собі одержу).

Р у с а л к а

(знов виходить з туману.

Шепоче, повернувшись до очеретів)

Дитинчата-Потерчата,

засвітіте каганчата!

В очеретах заблїмали два бродячі вогники. Далі виходять
Потерчата, в руках мають каганчики, що блимають, то ясно
спалахуючи, то зовсім погасаючи. Русалка притуляє їх до
себе і шепоче, показуючи в далечинь на білу постать
Лукашеву, що мріє в мороку поміж кущами.

Дивіться, он отой, що там блукає,
такий, як батько ваш, що вас покинув,
що вашу ненечку занастив.

Йому не треба жити.

П е р ш е П о т е р ч а

Утопи!
Р у с а л к а
Не смію. Лісовик заборонив.
Д р у г е П о т е р ч а
А ми не здужаєм, бо ми маленькі.

Р у с а л к а
Ви маленькі,
ви легенькі,
в ручках вогники ясненькі,
ви як ласочки тихенькі, -
ви підіть у чагарник,
не почує Лісовик,
а як стріне -
вогник свіне -
був і зник!

Перекиньтесь блискавками
над стежками.

Спалахніть над купиною,
поведіть драговиною, -
де він стане,
там і кане

аж на саме дно болота...

Далі - вже моя робота!

Ну! блись-блись!

П о т е р ч а т а

(рушаючи одно до одного)

Ти сюдою, я тудою,
а зійдемоь над водою!

Р у с а л к а

(радо)

Подались!

(Надбігає до болота, бризкає водою з пальців
позад себе через плечі. З-за купини вискакує Куць,
молоденький чортик-паничик).

Куцю-Куцю,

поцілуй у руцю!

(Свавільним рухом простягає йому руку, він цілує).

К у ц ь

За що ж то, панянку?

Р у с а л к а

Я тобі сніданко

гарне наготую, тільки не прогав.

(Показує в далечінь на Лукаша).

Бачиш? Що? привик ти до таких потрав?

К у ц ь

(махнув рукою)

Поки не в болоті, -
сухо в мене в роті!

Р у с а л к а

Буде хлопець твій,
радість буде й бабі, й матінці твоїй!

Куць стрибає за купину і зникає. Русалка в очереті зорить за
Потерчатами, що миготять бігунцями, спалахують,
блимають, снуються, перебігають.

Л у к а ш

(шукаючи світляків, завважає вогники)

Які хороші світляки! летючі!

Я ще таких не бачив! А великі!

Я мушу їх піймати!

(Ганяється то за одним, то за другим, вони непомітно надять
його до драговини).

М а в к а

Не лови!

Коханий, не лови! То Потерчата!

Вони зведуть на безвість!

Лукаш не чує, захоплений гонитвою, і відбігає геть далеко від
Мавки.

Л у к а ш

(раптом скрикує)

Пробі! Гину!

В драговину попав! Ой смокче! тягне!

Мавка надбігає на його крик, але не може дістатися до нього,
бо він загруз далеко від твердого берега. Вона кидає йому
один кінець свого пояса, держачи за другий.

М а в к а

Лови!

Пояс не досягає руки Лукашевої.

Л у к а ш

Ой, не сягає! Що ж се буде?
М а в к а
(кидається до верби, що стоїть, похилившись над
драговиною)
Вербиченько-матусенько, рятуй!

(Швидко, як білиця, злазить на вербу, спускається по
крайньому вітті, кидає знов пояса - він на сей раз досягає, -
Лукаш хапається за кінець, Мавка притягає його до себе,
потім подає руку і помагає злізти на вербу).

Русалка в очереті видає глухий стогін досади і зникає в
тумані.
Потерчата теж зникають.

Д я д ь к о Л е в
(прокинувся від крику)
Га?... Що таке? Вже знов якась мара?
Цур-пек! щезай!
(Оглядається).
Лукашу, де ти? гов!
Л у к а ш
(озивається з верби)
Я тута, дядьку!
Л е в
А ти тут чога?
(Підходить і заглядає на вербу).
Зліз на вербу, ще й з дівкою!

Лукаш ізлізає з верби. Мавка там лишається.

Л у к а ш
Ой дядьку!
Я тут було в драговині загруз;
натрапив на вікно, та вже вона
(показує на Мавку)
порятувала якось.
Л е в
А чога ж ти
стикаєшся отут як потороча? -
таж поночі!
Л у к а ш
Я світляки ловив...
(Уриває).

Л е в

(завважає світляки на Мавці)

Ба! так би ти й казав, то я ж би знав!

Тепер я бачу сам, чия то справа.

М а в к а

Я ж, дядечку, його порятувала.

Л е в

Дивись ти - "дядечку"! Знайшлась небога!

А хто ж його призвів у пастку лізти?

(Докірливо хитає головою).

Ей, кодло лісове! Така в вас правда!..

Ну, попаду ж і я Лісовика,

то вже не вирветься, - в пеньок дубовий

вщемлю те бородище-помелище,

то буде відати! Бач, підсилає

своїх дівок, а сам - і я не я!

М а в к а

(швидко збігає з верби)

Ні, він не винен! Хай Змія-цариця

мене скарає, якщо се неправда!

І я не винна!

Л е в

От, тепера вірю,

бо знаю, се в вас присяга велика.

Л у к а ш

Вона мене порятувала, дядьку,

от бігме, згинув би тепер без неї!

Л е в

Ну, дівонько, хоч ти душі не маєш,

та серце добре в тебе. Пробачай,

що я нагримав зопалу.

(До Лукаша).

Чого ж ти

по світляки погнався на болото?

Хіба ж вони по купинах сидять?

Л у к а ш

Та то якісь були такі летючі!

Л е в

Еге! то знаю ж я! То Потерчата!

Ну-ну, чекайте ж, приведу я взавтра

щеляток-ярчуків, то ще побачим,

хто тут заскавучить!

Г о л о с к и П о т е р ч а т

(озиваються жалібно, подібно до жаб'ячого кумкання)

Ні, ні, дідуню!

Ні, ми не винні!

Ми в драговинні
ягідки брали.

Ми ж бо не знали,
що тут гості,
ми б не зринали
із глибокості...

Ой нене, сум!

Нум плакати, нум!

Л е в

Чи бач, як знітилась невірна пара,
відьомський накоренок! Та нехай,
я вже дійду, хто винен, хто не винен!..

(До Лукаша).

А що, небоже, чи не час додому?

Ходім помалу.

(До Мавки).

Будь здорова, дівко!

М а в к а

Ви завтра прийдете? Я покажу,
де є хороше дерево на хату.

Л е в

Я бачу, ти про все вже розпиталась.
Метка! Та що ж, приходь, я з вами звик,
та й вам до нас прийдеться привикати.

Ходімо. Прощавай!

(Рушає).

М а в к а

(більш до Лукаша, ніж до Лева)

Я буду ждати!

Лукаш відстає від дядька, стискає мовчки обидві руки Мавці,
безгучно її цілує і, догнавши дядька, іде з ним у ліс.

М а в к а

(сама)

Коли б ти, нічко, швидше минала!

Вибач, кохана! Ще ж я не знала

днини такої, щоб була щасна

так, як ти, ніченько, так, як ти, ясна!

Чом ти, березо, така журлива?

Глянь, моя сестронько, таж я щаслива!

Не рони, вербо, сліз над водою,
буде ж, матусенько, милий зо мною!..
Батьку мій рідний, темненький гаю,
як же я ніченьку сюю прогаю?
Нічка коротка - довга розлука...
Що ж мені суджено - щастя чи мука?

Місяць сховався за темну стіну лісу, темрява наплила на
прогалину, чорна, мов оксамитна. Нічого не стало видко,
тільки жевріє долі жар, позосталий від огнища, та по вінку із
світляків знати, де ходить Мавка поміж деревами: вінок той
ясніє то цілим сузір'ям, то окремими іскрами, далі тьма і його
покриває. Глибока північна тиша, тільки часом легкий шелест
чується в гаю, мов зітхання у сні.

ДІЯ II

Камишний Ю. Під вербою. олія, картон. 53 X 61 см. 2004 р.

Пізнє літо. На темнім матовім листі в гаю де-не-де видніє осіння прозолоть. Озеро змаліло, берегова габа поширшала, очерети сухо шелестять скупим листом.

На галяві вже збудовано хату, засаджено городець. На одній нивці пшениця, на другій - жито. На озері плавають гуси. На березі сушаться хустя, на кущах стримлять горщики, гладишки. Трава на галяві чисто викошена, під дубом зложений стіжок. По лісі калатають клокічки - десь пасеться товар. Недалечко чутно сопілку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію [мелодії № 11, 12, 13].

М а т и Л у к а ш е в а
(виходить з хати й гукає)
Лукашу, гов! А де ти?

Лукаш
(виходить з лісу з сопілкою і мережаним кийком у руках)

Тут я,мамо.

Ма ти

А чи не годі вже того грання?
Все грай та грай, а ти, робото, стій!

Лукаш

Яка ж робота?

Ма ти

Як - яка робота?

А хто ж обору мав загородити?

Лукаш

Та добре вже, загороджу, нехай-но.

Ма ти

Коли ж воно, оте "нехай-но", буде?

Тобі б усе ганяти по шурхах
з приплудою, з накидачем отим!

Лукаш

Та хто ганяє? Бидло ж я пасу,
а Мавка помагає.

Ма ти

Одчепися

з такою поміччю!

Лукаш

Сами ж казали,
що як вона глядить корів, то більше
дають набілу.

Ма ти

Вже ж - відьомське кодро!

Лукаш

Немає відома, чим вам годити!

Як хату ставили, то не носила
вона нам дерева? А хто садив
города з вами, нивку засівав?

Так, як сей рік, хіба коли родило?

А ще он як умаїла квітками
попідвіконню - любо подивитись?

Ма ти

Потрібні ті квітки! Таж я не маю
у себе в хаті дівки на виданню...

Йому квітки та співи в голові!

Лукаш знижує нетерпляче плечима і подається йти.

Куди ти?

Л у к а ш
Таж обору городити!
(Іде за хату, згодом чутно цюкання сокирою).

Мавка виходить з лісу пишно завітчана, з розпущеними
косами.

М а т и
(непривітно)
Чого тобі?
М а в к а
Де, дядино, Лукаш?
М а т и
Чого ти все за ним? Не випадає
за парубком так дівці уганяти.
М а в к а
Мені ніхто такого не казав.
М а т и
Ну, то хоч раз послухай - не завадить.
(Прикро дивиться на Мавку).
Чого ти все розпатлана така?
Нема, щоб зачесатись чепурненько -
усе як відьма ходить. Нечепурно.
І що се за манаття на тобі?
Воно ж і невігідне при роботі.
Я маю дещо там з дочки-небіжки,
піді вберися - там на жердці висить.
А се, як хоч, у скриню поклади.
М а в к а
Та добре, можу й переодягтися.

(Іде в хату. Звідти виходить дядько Лев).

М а т и
Хоч би подякувала!
Л е в
Що ти, сестро,
так уїдаєш раз у раз на дівку?
Чи то вона тобі чим завинила?
М а т и
А ти, братуню, вже б не відзивався,
коли не зачіпають! Ти б іще
зібрав сюди усіх відьом із лісу.
Л е в

Якби ж воно такеє говорило,
що тямить, ну, то й слухав би, а то...
"відьом із лісу"! - де ж є відьма в лісі?
Відьми живуть по селах...

М а т и

То вже ти
на тому знаєшся... Та що ж, принаджуй
ту погань лісову, то ще діждешся
колись добра!

Л е в

А що ж? таки й діжду.
Що лісове, то не погане, сестро, -
усякі скарби з ліса йдуть...

М а т и

(глузливо)

Аякже!

Л е в

З таких дівок бувають люди, от щої

М а т и

Які з їх люди? Чи ти впився? Га?

Л е в

Та що ти знаєш? От небіжчик дід
казали: треба тільки слово знати,
то й в лісовичку може уступити
душа така саміська, як і наша.

М а т и

Ну, а куди ж тоді відьомська пара
подінеться?

Л е в

Ти знов таки своєї?..

От ліпше заберуся до роботи,
як маю тут жувати клоччя!

М а т и

Йди!

або ж я бороню?

Лев іде за хату, сердито струснувши головою.
Мавка виходить з хати перебрана: на їй сорочка з десятки,
скупо пошита і латана на плечах, вузька спідничина з
набиванки і полинялий фартух з димки, волосся гладко
зачесане у дві коси і заложене навколо голови.

М а в к а

Вже й перебралась.

М а т и

Отак що іншого. Ну, я піду -
управлюся тим часом з дробиною.

Хотіла я піти до конопель,
так тут іще не скінчена робота,
а ти до неї щось не вельми...

М а в к а

Чом же?

Що тільки вмію, рада допомогти.

М а т и

Ото-то й ба, що неконечне вмієш:
політниця з тебе абияка,
тащити сіна - голова боліла...

Як так і жати маєш...

М а в к а

(з острахом)

Як-то? Жати?

Ви хочете, щоб я сьогодні жала?

М а т и

Чому ж би ні? Хіба сьогодні свято?
(Бере за дверима в сінях серпа і подає Мавці).
Ось на серпа - попробуй. Як управлюсь,
то перейму тебе.

(Виходить за хату, узявши з сіней підситок із зерном.
Незабаром чутно, як вона кличе: "Ціпоньки! ціпоньки! тю-тю-
тю! тю-тю-тю! Цір-р-р...")

Лукаш виходить із сокирою і підступає до молодого грабка,
щоб його рубати.

М а в к а

Не руш, коханий,
воно ж сире, ти ж бачиш.

Л у к а ш

Ай, дай спокій!

Не маю часу!

Мавка смутно дивиться йому в вічі.

Ну то дай сухого...

М а в к а

(швиденько виволікає з лісу чималу суху деревину)

Я ще знайду; тобі багато треба?

Л у к а ш

А що ж? оцим одним загороджу?

М а в к а
Чогось уже і ти став непривітний...
Л у к а ш
Та бачиш... мати все гризуть за тебе!..
М а в к а
Чого їй треба? І яке їй діло?
Л у к а ш
Та як же? Я ж їм син...
М а в к а
Ну, син, - то що?
Л у к а ш
Бач... їм така невістка не до мислі...
Вони не люблять лісового роду...
Тобі недобра з їх свекруха буде!
М а в к а
У лісі в нас нема свекрух ніяких.
Навіщо ті свекрухи, невістки -
не розумію!
Л у к а ш
Їм невістки треба,
бо треба помочі, - вони старі.
Чужу все до роботи заставляти
не випадає... Наймички - не дочки...
Та, правда, ти сього не зрозумієш...
Щоб наші людські клопоти збагнути,
то треба справді вирости не в лісі.
М а в к а
(щиро)
Ти розкажи мені, я зрозумію,
бо я ж тебе люблю... Я ж пойняла
усі пісні сопілоньки твоєї.
Л у к а ш
Пісні! То ще наука невелика!
М а в к а
Не зневажай душі своєї цвіту,
бо з нього виросло кохання наше!
Той цвіт від папороті чарівніший -
він скарби т в о р и т ь, а не відкриває.
У мене мов зродилось друге серце,
як я його пізнала. В ту хвилину
огнисте диво сталось...
(Раптом уриває).
Ти смієшся?
Л у к а ш

Та справді, якось наче смішно стало...

Убрана по-буденному, а править
таке, немов на свято орацію!

(Сміється).

М а в к а

(шарпає на собі одержу)

Спалю се все!

Л у к а ш

Щоб мати гірше гризли?

М а в к а

Та що ж, як я тобі у цій одержі
неначе одмінилась!

Л у к а ш

Так я й знав!

Тепер уже почнеться дорікання...

М а в к а

Ні, любий, я тобі не дорікаю,
а тільки - смутно, що не можеш ти
своїм життям до себе дорівнятись.

Л у к а ш

Я щось не розберу, що ти говориш.

М а в к а

Бач, я тебе за те люблю найбільше,
чого ти сам в собі не розумієш,
хоча душа твоя про те співає
виразно-широ голосом сопілки...

Л у к а ш

А що ж воно таке?

М а в к а

Воно ще краще,

ніж вся твоя хороша, любя врода,
та висловить його і я не можу...

(Смутно-закохано дивиться на нього і мовчить хвилинку).

Заграй мені, коханий, у сопілку,
нехай вона все лиху зачарує!

Л у к а ш

Ей, не пора мені тепера грати!

М а в к а

То пригорни мене, щоб я забула
осю розмову.

Л у к а ш

(оглядається)

Цить! почують мати!

Вони вже й так тебе все називають

накидачем...

М а в к а

(спалахнула)

Так! хто не зріс між вами,
не зрозуміє вас! Ну, що се значить
"накинулась"? Що я тебе кохаю?
Що перша се сказала? Чи ж то ганьба,
що маю серце не скупе, що скарбів
воно своїх не криє, тільки гоїно
коханого обдарувало ними,
не дожидаючи вперед застави?

Л у к а ш

Була надія, що віддячусь потім.

М а в к а

І знов чудне, незрозуміле слово -
"віддячуся"... Ти дав мені дари,
які хотів, такі були й мої -
неміряні, нелічені...

Л у к а ш

То й добре,

коли ніхто не завинив нікому.

Ти се сама сказала - пам'ятай.

М а в к а

Чому я маю сеє пам'ятати?

М а т и

(виходить із-за хати)

Се так ти жнеш? А ти се так городиш?
Лукаш поспішно поволік дерево за хату.

Коли ти, дівонько, не хочеш жати,
то я ж тебе не силую. Вже якомсь
сама управляюся, а там на вісень,
дасть біг, знайду собі невістку в поміч.
Там є одна вдовиця - моторненька, -
сама припитувалась через люди,
то я сказала, що аби Лукаш
був не від того... Ну, давай вже, любко,
мені серпочка - другого ж немає.

М а в к а

Я жатиму. Ідїть до конопель.

Мати йде через галяву до озера і криється за очеретом.

Мавка замахує серпом і нахиляється до жита. З жита раптом
виринає Русалка Польова; зелена одїж на їй просвічує де-не-

де кризь плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку
постать;
на голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались рожеві
квіти з куколю, ромен, березка.

Р у с а л к а П о л ь о в а
(з благанням кидається до Мавки)
Сестрице, пошануй!
Краси моєї не руйнуй!
М а в к а
Я мушу.

Р у с а л к а П о л ь о в а
Уже ж мене пошарпано,
всі квітоньки загарбано,
всі квітоньки-зірниченьки
геть вирвано з пшениченьки!
Мак мій жаром червонів,
а тепер він почорнів,
наче кривця пролилася,
в борозенці запеклася...

М а в к а
Сестрице, мушу я! Твоя краса
на той рік ще буйніше залишає,
а в мене щастя як тепер зов'яне,
то вже не встане!

Р у с а л к а П о л ь о в а
(памає руки і хитається від горя, як од вітру колос)

Ой горенько! косо моя!
косо моя золотая!

Ой лишенько! красо моя!
красо моя молодая!..

М а в к а
Твоїй красі вік довгий не судився,
на те вона зроста, щоб полягати.
Даремне ти благаєш так мене, -
не я, то інший хто її зожне.

Р у с а л к а П о л ь о в а
Глянь, моя сестро, ще хвиля гуляє
з краю до краю.

Дай нам зажити веселого раю,
поки ще літечко сяє,
поки ще житечко не полягло, -
ще ж неминуче до нас не прийшло!
Хвильку! Хвилиночку! Мить одну, рідная!

Потім поникне краса моя бідная,
ляже додолу сама...
Сестро! не будь як зима,
що не вблагати її, не вмовити!
М а в к а
Рада б я волю вволити,
тільки ж сама я не маю вже волі.
Р у с а л к а П о л ь о в а
(шепче, схилившись Мавці до плеча)
Чи ж не трапляється часом на полі
гострим серпчком поранити руку?
Сестронько! зглянься на муку!
Крапельки крові було б для рятунку доволі.
Що ж? Хіба крові не варта краса?
М а в к а
(черкає себе серпом по руці, кров бризкає на золоті коси
Русалки Польової)
Ось тобі, сестро, яса!

Русалка Польова клониться низько перед Мавкою, дякуючи, і
никне в житі.

Від озера наближається мати, а з нею молода повновида
молодиця, в червоній хустці з торочками, в бурячковій
спідниці, дрібно та рівно зафалдованій; так само
зафалдованій і зелений фартух з нашитими на ньому
білими, червоними та жовтими стяжками; сорочка густо
натикана червоним та синім, намисто дзвонить дукачами на
білій пухкій шиї, міцна крайка тісно перетягає стан, і від того
кругла, заживна постать здається ще розкішнішою.
Молодиця йде замашистою ходою, аж стара ледве поспіває
за нею.

М а т и
(до молодиці люб'язно)
Ходить, Килинко, осьде край берези
ще свіже зіллячко. Ось деревій, -
ви ж гладишки попарити хотіли? -
Він добрий, любонько, до молока.
К и л и н а
Та в мене молока вже ніде й діти!
Коб ярмарок хутчій - куплю начиння.
Корова в мене турського заводу, -
ще мій небіжчик десь придбав, - молочна,
і господи яка! Оце вже якось

я в полі обробилася, то треба
роботі хатній дати лад. Ой тітко,
вдовиці - хоч надвое розірвися!..
(Прибіднюється, підобгавши губи).

М а т и

Ей, рибонько, то ви вже обробились?
Ну, що то сказано, як хто робітний
та здужає... А в нас - маленька нивка,
та й то бог спору не дає...

К и л и н а

(дивиться на ниву, де стоїть Мавка)

А хто ж то

женцем у вас?

М а т и

Та там одна сирітка...

(Нишком).

Таке воно, простибіг, ні до чого...

К и л и н а

(надходить з матір'ю до Мавки)

Добрідень, дівонько! Чи добре жнетесь?

М а т и

(сплескує руками)

Ой лишенько! Іще не починала!

Ой мій упадоньку! Що ж ти робила?

Нездарисько! Нехтолице! Ледащо!

М а в к а

(глухо)

Я руку врізала...

М а т и

Було при чому!

К и л и н а

А дай сюди серпа - нехай-но я.

Мавка ховає серпа за себе і вороже дивиться на Килину.

М а т и

Давай серпа, як кажуть! Таж не твій!

(Вириває серпа Мавці з рук і дає Килині, тая кидається на
жито і жне, як вогнем палить, аж солома свище під серпом),

М а т и

(втішно)

Ото мені робота!

К и л и н а

(не одриваючись од роботи)

Якби хто
перевесла крутив, то я б удох
сю нивку вижала.
М а т и
(гукає)
А йди, Лукашу!
Л у к а ш
(виходить. До Килини)
Магайбі.
К и л и н а
(жнучи)
Дякувати.
М а т и
От, Лукашу,
поможеш тут в'язати молодичці.
Бо та "помічниця" вже скалічила.
Лукаш береться в'язати снопи.
Ну, жніте ж, дітоньки, а я піду
зварю вам киселиці на полудень.
(Іде в хату).

Мавка одійшла до берези, прихилилась до неї
і крізь довге віття дивиться на женців.

Килина який час так само завзято жне, потім розгинається,
випростується, дивиться на похиленого над снопами
Лукаша, всміхається, трьома широкими кроками прискакує
до нього і пацає з виляском долонею по плечах.

К и л и н а
Ну ж, парубче, хутчій! Не лізь, як слимак!
Ото ще верисько!
(Залягається сміхом).
Л у к а ш
(і собі випростується)
Яка ти бистра!
Ось ліпше не займай, бо поборю!
К и л и н а
(кидає серпа, береться в боки)
Ану ж, ану! Ще хто кого - побачим!

Лукаш кидається до неї, вона переймає його руки; вони
"міряють силу", упершись долонями в долоні; який час сила
їх стоїть нарівні, потім Килина трохи подалась назад,

напружено сміючись і граючи очима; Лукаш, розпалившись,
широко розхиляє її руки і хоче її поцілувати, але в той час,
як його уста вже торкаються її уст, вона підбиває його ногою,
він падає.

К и л и н а
(стоїть над ним сміючись)
А що? Хто поборов? Не я тебе?
Л у к а ш
(устає, важко дишучи)
Підбити - то не мація!
К и л и н а
Чи ж пак?

У хаті стукнули двері. Килина знов кинулася жати, а Лукаш
в'язати. Хутко загін затемнів стернею і вкрився снопами;
скільки горсток жита на розложених перевеслах лежать, як
подолані і ще не пов'язані бранці.

М а т и
(з сінешнього порога)
Ходіте, женчики! вже є полудень.
К и л и н а
Та я своє скінчила, он Лукаш
ніяк не вправиться.
Л у к а ш
Мені недовго.
М а т и
Ну, то кінчай; а ви ходіть, Килинко!

Килина йде в хату. Двері зачиняються. Мавка виходить з-під
берези.

Л у к а ш
(трохи змішався, побачивши її, але зараз оправився)
Ага, то ти? Ось дов'язи снопів,
а я піду.
М а в к а
В'язати я не можу.
Л у к а ш
Ну, то чого ж прийшла тут наглядати,
коли не хочеш допомогти?
(В'яже сам).
М а в к а

Лукашу,
нехай ся жінка більше не приходить, -
я не люблю її: вона лукава,
як видра.
Л у к а ш
Ти її ніяк не знаєш.
М а в к а
Ні, знаю! Чула сміх її і голос.
Л у к а ш
Сього ще мало.
М а в к а
Ні, сього доволі.
Ся жінка хижка, наче рись.
Л у к а ш
Іще що!
М а в к а
Нехай вона до нас у ліс не ходить.
Л у к а ш
(випростався)
А ти хіба вже лісова цариця,
що так рядиш, хто має в ліс ходити,
хто ні?
М а в к а
(сумно, з погрозою)
У лісі є такі провалля,
заховані під хрустом та галуззям, -
не бачить їх ні звір, ані людина,
аж поки не впаде...
Л у к а ш
Іще говорить
про хижість, про лукавство, - вже б мовчала!
Я бачу, ще не знав природи твоєї.
М а в к а
Я, може, і сама її не знала...
Л у к а ш
Так от же слухай: якщо я тут маю
тебе питати, хто до мене сміє
ходити, а хто ні, то ліпше сам я
знов з лісу заберуся на село.
Вже якось там не пропаду між людьми.
Бо я не став отут сидіти в тебе,
як лис у пастці.
М а в к а
Я пасток на тебе

не наставляла. Ти прийшов по волі.
Л у к а ш
По волі ж і піду, як тільки схочу,
ніхто нічим мене тут не прив'яже!
М а в к а
Чи я ж тебе коли в'язати хтіла?
Л у к а ш
Ну, то до чого ж ціла ся балачка?

Дов'язав останнього снопа і, не дивлячись на Мавку, пішов до хати. Мавка сіла в борозні над стернею і похилилась у смутній задумі.

Д я д ь к о Л е в
(виходить із-за хати)
Чого се ти, небого, зажурилась?
М а в к а
(тихо, смутно)
Минає літо, дядечку...
Л е в
Для тебе
воно таки журба. Я міркував би,
що вже б тобі не тра верби на зиму.
М а в к а
А де ж я маю бути?
Л е в
Як на мене,
то не тісна була б з тобою хата...
Коли ж сестра таку натуру має,
що з нею й не зговориш. Я вже брався
і так, і інако... Якби то я
був тут господарем, то й не питався б;
та вже ж я їм віддав сей ґрунт і хату,
то воля не моя. Я сам піду
на зиму до села, до своєї доми...
Якби ти на селі могла сидіти,
то я б тебе прийняв.
М а в к а
Ні, я не можу...
якби могла, пішла б. Ви, дядьку, добрі.
Л е в
Хліб добрий, дівонько, а не людина.
Але, щоправда, я таки вподобав
породу вашу лісову. Як буду

вмирати, то прийду, як звір, до лісу, -
отут під дубом хай і поховають...
Гей, дубоньку, чи будеш ти стояти,
як сива голова моя схитнеться?..
Де-де! ще й не такі були дуби,
та й тії постинали... Зелений же
хоч до морозу, кучерявий друже,
а там... чи дасть біг ще весни діждати?..
(Стоїть, смутно похилившись на ціпок).

Мавка поволі вибирає напівзів'ялі квітки з пожатого жита і
складає їх в пучечок. З хати виходять мати, Килина і Лукаш.

М а т и
(до Килини)
Чого ви спішиться? Та ще посидьте!
К и л и н а
Ей, ні вже, дядинусю, я піду.
Дивіть, уже нерано, - я боюся.
М а т и
Лукашу, ти провів би.
Л у к а ш
Чом же, можу.
К и л и н а
(поглядає на нього)
Та, май, робота є...
М а т и
Яка робота
увечері? Іди, синашу, йди
та надведи Килинку до дороги.
Самій увечері в сій пущі сумно.
Та ще така хороша молодичка, -
коли б хто не напав!
К и л и н а
Ой дядинусю,
се ж ви мене тепер зовсім злякали!
Лукашу, йдім, поки не звечоріло,
а то й удвох боятимемось!
Л у к а ш
Я б то?
боявся в лісі? Ого-го! помалу!
М а т и
Та він у мене хлопець молодець,
ви вже, Килинко, честі не уймайте!

К и л и н а
Ні, то я жартома...
(Завважає Лева).
Ов! дядьку Леве!
то ви-те вдома?

Л е в
(удає, мов не дочув)
Га? ідіть здорові!
(Йде собі в ліс).

К и л и н а
Ну, будьте вже здоровенькі, тітусю!
(Хоче поцілувати стару в руку, тая не дає, обтирає собі рота
фартухом і тричі "з церемонією" цілується з Килиною).

К и л и н а
(вже на ході)
Живі будьте, нас не забувайте!
М а т и
Веселі будьте та до нас прибудьте!
(Йде в хату і засовує двері за собою).

Мавка підводиться і тихою, наче втомленою, походою іде до озера, сідає на похилену вербу, склоняє голову на руки і тихо плаче. Починає накрапати дрібний дощик, густою сіткою заволікає галяву, хату й гай.

Р у с а л к а
(підпливає до берега і заглядає до Мавки, здивована і
цікава)

Ти плачеш. Мавко?

М а в к а
Ти хіба ніколи
не плакала, Русалонько?

Р у с а л к а
О, я!

Як я заплачу на малу хвилинку,
то мусить хтось сміятися до смерті!

М а в к а

Русалко! ти ніколи не кохала...

Р у с а л к а

Я не кохала? Ні, то ти забула,
яке повинно быть кохання справжнє!
Кохання - як вода, - плавке та бистре,
рве, грає, пестить, затягає й топить.

Де пал - воно кипить, а стріне холод -
стає мов камінь. От м о є кохання!

А те твоє - солом'яного духу
дитина квола. Хилиться од вітру,
під ноги стелеться. Зостріне іскру -
згорить не борючись, а потім з нього
лишиться чорний згар та сивий попіл.
Коли ж його зневажать, як покидьку,
воно лежить і кисне, як солома,
в воді холодній марної досади,
під пізніми дощами каяття.

М а в к а

(підводить голову)

Ти кажеш - каяття? Спитай березу,
чи кається вона за тії ночі,
коли весняний вітер розплітав
їй довгу косу?

Р у с а л к а

А чого ж сумує?

М а в к а

Що милого не може обійняти,
навіки пригорнути довгим віттям.

Р у с а л к а

Чому?

М а в к а

Бо милий той - весняний вітер.

Р у с а л к а

Нащо ж було кохати їй такого?

М а в к а

Бо він був ніжний, той весняний легіт,
співаючи, їй розвивав листочки,
милуючи, розмаяв їй віночка
і, пестячи, кропив росю косу...

Так, так... він справжній був весняний вітер,
та іншого вона б не покохала.

Р у с а л к а

Ну, то нехай тепер жалобу спустить
аж до землі, бо вітра обійняти
повік не зможе - він уже пролинув.

(Тихо, без плеску, відпливає від берега і зникає в озері).

Мавка знов похилилась, довгі чорні коси упали до землі.
Починається вітер і жене сиві хмари, а вкупі з ними чорні
ключі пташині, що відлітають у вирій. Потім від сильнішого

пориву вітру хмари дощові розходяться і видно ліс - уже в
яскравому осінньому уборі на тлі густо-синього
передзахідного неба.

М а в к а
(тихо, з глибокою журбою)
Так... він уже пролинув...

Лісовик виходить з гущавини. Він у довгій киреї барви
старого золота з темно-червоною габою внизу, навколо
шапки обвита гілка достиглого хмелю.

Л і с о в и к
Доню, доню,
як тяжко ти караєшся за зраду!..
М а в к а
(підводить голову)
Кого я зрадила?
Л і с о в и к
Саму себе.

Покинула високе верховіття
і низько на дрібні стежки спустилась.
До кого ти подібна? До служебки,
зарібниці, що працею гіркою
окрайчик щастя хтіла заробити
і не змогла, та ще останній сором
їй не дає жебрачкою зробитись.
Згадай, якою ти була в ту ніч,
коли твоє кохання розцвілося:
була ти наче лісова царівна
у зорянім вінку на темних косах, -
тоді жадібно руки простягало
до тебе щастя і несло дари !

М а в к а
Так що ж мені робить, коли всі зорі
погасли і в вінку, і в серці в мене?

Л і с о в и к
Не всі вінки погинули для тебе.
Оглянься, подивись, яке тут свято!
Вдяг ясень-князь кирею золоту,
а дика рожка буйнії корали.
Невинна біль змінилась в гордий пурпур
на тій калині, що тебе квітчала,
де соловей співав пісні весільні.

Стара верба, смутна береза навіть
у златоглави й кармазини вбрались
на свято осені. А тільки ти
жебрацькі шмати скинути не хочеш,
бо ти забула, що ніяка туга
краси перемагати не повинна.

М а в к а

(поривчасто встає)

То дай мені святкові шати, діду!
Я буду знов як лісова царівна,
і щастя упаде мені до ніг,
благаючи моєї ласки!

Л і с о в и к

Доню,

давно готові шати для царівни,
але вона десь бавилась, химерна,
убравшись для жарту за жebraчку.

Розкриває свою кирею і дістає досі заховану під нею пишну,
злотом гаптовану багрянлицю і срібний серпанок; надіває
багрянлицю поверху убрання на Мавку; Мавка йде до калини,
швидко ламає на ній червоні китиці ягід, звиває собі віночок,
розпускає собі коси, квітчається вінком і склоняється перед
Лісовиком, - він накидає їй срібний серпанок на голову.

Л і с о в и к

Тепер я вже за тебе не боюся.

(Поважно кивнувши їй головою, меткою походою йде в
гущавину і зникає).

З лісу вибігає Перелесник.

М а в к а

Знов ти?

(Наміряється втікати).

П е р е л е с н и к

(зневажливо)

Не бійся, не до тебе. Хтів я
одвідати Русалоньку, що в житі,
та бачу, вже вона заснула. Шкода...

А ти змарніла щось.

М а в к а

(гордо)

Тобі здається!

П е р е л е с н и к
Здається, кажеш? Дай я придивлюся.
(Підходить до неї. Мавка відступає).

Та ти чого жахаєшся? Я знаю,
що ти заручена, - не зачеплю.

М а в к а

Геть! не глузуй!

П е р е л е с н и к

Та ти не сердься, - що ж,
коли я помилився... Слухай, Мавко,
давай лиш побратаємось.

М а в к а

З тобою?

П е р е л е с н и к

А чом же ні? Тепер ми восени,
тепер, бач, навіть сонце прохололо,
і в нас простигла кров. Таж ми з тобою
колись були товариші, а потім
чи грались, чи кохались - трудно зважить, -
тепер настав братерства час. Дай руку.
Мавка трохи нерішуче подає йому руку.
Дозволь покласти братній поцілунок
на личенько твоє бліде.

(Мавки одхиляється, він все-таки її цілує).

О, квіти

на личеньку одразу зацвіли! -
цнотливії, незапашні, осінні...

(Не випускаючи її руки, оглядається по галяві).

Поглянь, як там літає павутиння,
кружляє і вирує у повітрі...

Отак і ми...

(Раптом пориває її в танець).

Так от і ми

кинемось, ринемось
в коло сами!

Зорі пречисті,

іскри злотисті,

ясні та красні вогні променисті,

все, що блискуче, -

все те летюче,

все безупинного руху жагуче!

Так от і я...

так от і я...

Будь же мов іскра, кохана моя!

Прудко вирує танець. Срібний серпанок на Мавці звився угору, мов блискуча гадючка, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника.

М а в к а
Годі!.. ой годі!..
П е р е л е с н и к
В щирій загоді
не зупиняйся, кохана, й на мить!
Щастя - то зрада,
будь тому рада, -
тим воно й гарне, що вічно летить!
Танець робиться шаленим.
Звиймося!
Злиймося!
Вихром завиймося!
Жиймо!
зажиймо
вогнистого раю!

М а в к а
Годі!.. пусти мене... Млію... вмираю.
(Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він мчить її в танці омлілу).

Раптом з-під землі з'являється темне, широке, страшне Марище.

М а р и щ е
Віддай мені моє. Пусти її.
П е р е л е с н и к
(спиняється і випускає Мавку з рук, вона безвладно спускається на траву)
Хто ти такий?
М а р и щ е
Чи ти мене не знаєш? -
"Той, що в скалі сидить".

Перелесник здригнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі. Мавка очутилась, звелася трохи, широко розкрила очі і з жахом дивиться на Мару, що простягає руки взяти її.

М а в к а
Ні, я не хочу!

Не хочу я до тебе! Я жива!
"Той, що в скалі сидить"
Я поведу тебе в далекий край,
незнаний край, де тихі, темні води
спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі,
мовчазні скелі там стоять над ними
німими свідками подій, що вмерли.
Спокійно там: ні дерево, ні зілля
не шелестить, не навіває мрій,
зрадливих мрій, що не дають заснути,
і не заносить вітер жадних співів
про недосяжну волю; не горить
вогонь жерущий; гострі блискавиці
ламаються об скелі і не можуть
пробитися в твердиню тьми й спокою
Тебе візьму я. Ти туди належиш:
ти бліднеш від огню, від руху млієш,
для тебе щастя - тінь, ти нежива.

М а в к а

(встає)

Ні! я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає.

М а р и щ е

Почім ти знаєш те?

М а в к а

По тім, що муку
свою люблю і їй даю життя.
Коли б могла я тільки захотіти
її забути, я пішла б з тобою,
але ніяка сила в цілім світі
не дасть мені бажання забуття.
В лісі чується шелест людської ходи.
Ось той іде, що дав мені ту муку!
Зникай, Маро! Іде моя надія!

"Той, що в скалі сидить" відступається в темні хащі і там
притаюється.

З лісу виходить Лукаш.

Мавка йде назустріч Лукашеві. Обличчя її відбиває
смертельною блідістю проти яскравої одежі, конаюча надія
розширила її великі темні очі, рухи в неї поривчасті й
заникаючі, наче щось у ній обривається.

Л у к а ш

(побачивши її)
Яка страшна! Чого ти з мене хочеш?
(Поспішає до хати, стукає в двері, мати відчиняє, не виходячи, Лукаш до матері на порозі).
Готуйте, мамо, хліб для старостів, -
Я взавтра засилаюсь до Килини!
(Іде в хату, двері зачиняються).

"Той, що в скалі сидить" виходить і подається до Мавки.

М а в к а
(зриває з себе багряницю)
Бери мене! Я хочу забуття!"

Той, що в скалі сидить" торкається до Мавки; вона, крикнувши, падає йому на руки, він закидає на неї свою чорну кирею. Обоє западаються в землю.

ДІЯ III

Камишний Ю. Обличчя квітів. 18.5X22 см, 2006 р.

Хмарна, вітряна осіння ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верхів'ття. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пушки. Раптом все покривається протяглим сумним вовчим виттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається. Настає тиша. Починається хворе світання пізньої осені. Безлистя ліс ледве мріє проти попелястого неба чорною щетиною, а долі по узліссі снується розтріпаний морок. Лукашева хата починає біліти стінами; при одній стіні чорніє якась постать, що знеможена прихилилась до одвірка, в ній ледве можна пізнати Мавку; вона в чорній одежі, в сивому непрозорому серпанку, тільки на грудях красіє маленький калиновий пучечок.

Коли розвидняється, на галяві стає видно великий пеньок, там, де стояв колись столітній дуб, а недалечко від нього

недавно насипану, ще не порослу моріжком могилу. З лісу виходить Лісовик, у сірій свиті і в шапці з вовчого хутра.

Л і с о в и к

(придивляючись до постаті під хатою)

Ти, донечко?

М а в к а

(трохи поступає до нього)

Се я.

Л і с о в и к

Невже пустив

тебе назад "Той, що в скалі сидить"?

М а в к а

Ти визволив мене своїм злочином.

Л і с о в и к

Ту помсту ти злочином називаєш,
ту справедливу помсту, що завдав я
зрадливому коханцеві твоєму?

Хіба ж то не по правді, що дізнав він
самотнього несвітського одчаю,
блукаючи в подобі вовчій лісом?

Авжеж! Тепер він вовкулака дикий!

Хай скавучить, нехай голосить, виє,
хай прагне крові людської, - не вгасить
своєї муки злої!

М а в к а

Не радій,

бо я його порятувала. В серці
знайшла я теє слово чарівне,
що й озвірілих в люди повертає.

Л і с о в и к

(тупає зо злості ногою і ламає з тріском свого ціпка)

Не гідна ти дочкою лісу зватись!
бо в тебе дух не вільний лісовий,
а хатній рабський!

М а в к а

О, коли б ти знав,
коли б ти знав, як страшно то було...

Я спала сном камінним у печері
глибокій, чорній, вогкій та холодній,
коли спотворений пробився голос
крізь неприступні скелі, і виття
протягле, дике сумно розіслалось
по темних, мертвих водах і збудило

між скелями луну давно померлу...
І я прокинулась. Вогнем підземним
мій жаль палкий зірвав печерний склеп,
і вирвалась я знов на світ. І слово
уста мої німії оживило,
і я вчинила диво... Я збагнула,
що забуття не суджено мені.

Л і с о в и к

Де ж він тепер? Чому він не з тобою?
Чи то й його невдячність невмируща
так, як твоє кохання?

М а в к а

Ох, дідусю!

якби ти бачив!.. Він в подобі людській
упав мені до ніг, мов яшень втятий...

І з долу вгору він до мене звів
такий болючий погляд, повний туги
і каяття палкого, без надії...

Людина тільки може так дивитись!..

Я ще до мови не прийшла, як він
схопивсь на рівні ноги, і від мене
тремтячими руками заслонився,
і кинувся, не мовлячи ні слова,
в байрак терновий, там і зник з очей.

Л і с о в и к

І що ж тепер ти думаєш робити?

М а в к а

Не знаю... Я тепер, як тінь, блукаю
край сеї хати. Я не маю сили
покинути її... Я серцем чую -
він вернеться сюди...

Лісовик мовчки журливо хитає головою. Мавка знов
прихиляється до стіни.

Л і с о в и к

Дитино бідна,

чого ти йшла від нас у край понурий?

Невже нема спочинку в ріднім гаю?

Дивись, он жде тебе твоя верба,
вона давно вже ложе постелила
і журиться, що ти десь забарилась.

Іди спочинь.

М а в к а

(тихо)
Не могу я, дідусю.

Лісовик, шумно зітхнувши, помалу подався в ліс. З лісу
чується навісний тупіт, наче хтось без ваги женеться конем,
потім спиняється.

К у ц ь
(вискакує з-за хати, потираючи руки, і спиняється, побачивши
Мавку)

Ти, Мавко, тут?

М а в к а

А ти чого никаєш?

К у ц ь

Я їм коня притяг за гичку в стайню.

Гаразд мене поповозив востаннє,

вже не возитиме нікого більше!

М а в к а

Ненавидний! Ти оганьбив наш ліс!

Се так держиш умову з дядьком Левом?

К у ц ь

Умова наша вмерла вкупі з ним.

М а в к а

Як? Дядько Лев умер?

К у ц ь

Он і могила.

Під дубом поховали, а прийшлося

коло пенька старому спочивати.

М а в к а

Обоє полягли... Він пречував,
що вже йому сей рік не зимувати...

(Надходить до могили).

Ой як же плаче серце по тобі,

єдиний друже мій! Якби я мала

живущі сльози, я б зросила землю,

барвінок би зростила невмирущий

на сій могилі. А тепер я вбога,

мій жаль спадає, наче мертвий лист...

К у ц ь

Жаль не пристав мені, а все ж я мушу

признатися - таки старого шкода,

бо він умів тримати з нами згоду.

Було, і цапа чорного держить

при конях, щоб я мав на чому їздить.

Я блискавкою мчу, було, на цапі,
а коники стоять собі спокійно.
От сі баби зовсім не вміють жити
як слід із нами, - цапа продали,
зрубали дуба. Зрушили умову.
Ну й я ж віддячив їм! Найкращі коні
на смерть заїздив; куплять - знов заїжджу.
Ще й відьму, що в чортиці бабувала,
гарненько попросив, щоб їм корови
геть-чисто попусувала. Хай же знають!
Ще ж Водяник стіжка їм підмочив,
а Потерчата збіжжя погноїли,
Пропасниця їх досі б'є за те,
що озеро коноплями згидили.
Не буде їм добра тепер у лісі!
Вже тут навколо хати й Злидні ходять.

З л и д н і

(малі, заморені істоти, в лахмітті, з вічним гризьким голодом
на обличчі, з'являються з-за кутка хатнього)

Ми тут! А хто нас кличе?

М а в к а

(кидається їм навперейми до дверей)

Геть! Щезайте!

Ніхто не кликав вас!

О д и н З л и д е н ь

Злетіло слово -

назад не вернеться.

З л и д н і

(обсідають поріг)

Коли б там швидше

нам двері відчинили, - ми голодні!

М а в к а

Я не пущу туди!

З л и д н і

То дай нам їсти!

М а в к а

(з жахом)

Нічого я не маю...

З л и д н і

Дай калину

оту, що носиш коло серця! Дай!

М а в к а

Се кров моя!

З л и д н і

Дарма! Ми любим кров.

Один Злидень кидається їй на груди, смочче калину, інші сіпають його, щоб і собі покуштувати, гризуться межи собою і гарчать, як собаки.

К у ц ь

Ей, Злидні, залишіть - то не людина!

Злидні спиняються, цокотять зубами і свищать від голоду.

З л и д н і

(до Куця)

Так дай нам їсти, бо й тебе з'їмо!
(Кидаються до Куця, той відскакує),

К у ц ь

Ну-ну, помалу!

З л и д н і

Їсти! Ми голодні!!

К у ц ь

Стривайте, зараз я збуджу бабів, -
вам буде їжа, а мені забава.

(Бере грудку землі, кидає в вікно і розбиває шибку),

Г о л о с м а т е р і Л у к а ш е в о ї

(в хаті)

Ой! Що таке? Вже знов нечиста сила!

К у ц ь

(до Злиднів пошепки)

А бачите - прокинулась. Ось хутко
покличе вас. Тепер посидьте тихо,
а то ще заклене стара вас так,
що й в землю ввійдете, - вона се вміє.

Злидні скулюються під порогом темною купою. З хати чутно крізь розбиту шибку рухи вставання матері, потім її голос, а згодом Килинин.

Г о л о с м а т е р и н

О, вже й розвиднилось, а та все спить.
Килино! Гей, Килино! Ну, та й спить же!
Бодай навек заснула... Встань! А встань,
бодай ти вже не встала!

Г о л о с К и л и н и

(заспано)

Та чого там?

М а т и

(уїдливо)

Пора ж тобі коровицю здоїти,
оту молочну, турського заводу,
що ти ще за небіжчика придбала.

К и л и н а

(вже прочумавшись)

Я тії подою, що тут застала,
та націджу три краплі молока -
хунт масла буде...

М а т и

Отже й не змовчить!

Хто ж винен, що набілу в нас не стало?

З такою господинею... ой горе!

Ну вже й невісточка! І де взялася
на нашу голову?

К и л и н а

А хто ж велів

до мене засилатися? Таж мали
отут якусь задрипанку, - було вам
прийняти та прибрати хорошенько,
от і була б невісточка до мислі!

М а т и

А що ж - гадаєш, ні? Таки й була б!
Дурний Лукаш, що проміняв на тебе;

бо то було таке покірне, добре,
хоч прикладай до рани... Узиваєш

її задрипанкою, а сама

її зелену сукню перешила

та й досі соваєш - немає встиду!

К и л и н а

Та вже ж, у вас находишся в новому!..

Он чоловіка десь повітря носить,

а ти бідуєш з свекрушиськом проклятим, -
ні жінка, ні вдова - якась покидька!

М а т и

Який би чоловік з тобою всидів?

Бідо напрасна! Що було - то з'їла

з дітиськами своїми, - он, сидять! -
бодай так вас самих посіли злидні!

К и л и н а

Нехай того посядуть, хто їх кличе!

На сих словах одчинає двері з хати. Куць утікає в болото.
Злидні схоплюються і забігають у сіни.

Килина з відром у руках шпарко пробігає до лісового потоку,
з гуркотом набирає відром воду і вертається назад уже трохи
тихшою ходою. Завважає близько дверей Мавку, що стоїть
при стіні знесилена, спустивши сивий серпанок на обличчя.

Килина

(спиняється і становить відро долі)

А се ж яка?.. Гей, слухай, чи ти п'яна,
чи, може, змерзла?

(Термосить Мавку за плече).

М а в к а

(насилу, мов борючися з тяжкою зморою)

Сон мене змагає...

Зимовий сон...

К и л и н а

(відслоняє їй обличчя і пізнає)

Чого сюди прийшла ?

Тобі не заплатили за роботу?

М а в к а

(як і перше)

Мені ніхто не може заплатити.

К и л и н а

До кого ти прийшла? Його нема.

Я знаю, ти до нього! Признавайся -
він твій коханок?

М а в к а

(так само)

Колись був ранок

ясний, веселий, не той, що тепер...

він уже вмер...

К и л и н а

Ти божевільна!

М а в к а

(так само)

Вільна я, вільна...

Сунеться хмарка по небу повільна...

йде безпричальна, сумна, безпривітна...

Де ж блискавиця блакитна?

К и л и н а

(сіпає її за руку)

Геть! не мороч мене! Чого стоїш?

М а в к а
(притомніше, відступаючи од дверей)
Стою та дивлюся, які ви щасливі.
К и л и н а
А щоб ти стояла у чуді та в диві!

Мавка зміняється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.

К и л и н а
(оговтавшись від здуміння, ворожо)
Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!
Ну-ну, тепер недовго настоїшся!..
Х л о п ч и к
(вибігає з хати. До Килини)
Ой мамо, де ви-те? Ми їсти хочем,
а баба не дають!
К и л и н а
Ей, одчепися!
(Нишком, нахилившись до нього).
Я там під печею пиріг сховала, -
як баба вийде до комори, - з'їжте.
Х л о п ч и к
Ви-те суху вербу встромили тут?
Та й нащо то?
К и л и н а
Тобі до всього діло!
Х л о п ч и к
Я з неї вріжу дудочку!
К и л и н а
Про мене!

Хлопчик вирізує гілку з верби і вертається в хату. З лісу виходить Лукаш, худий, з довгим волоссям, без свити, без шапки.

К и л и н а
(скрикує радісно, вгледівши його, але зараз же досада тамує
їй радість)
Таки явився! Де тебе носило
так довго?
Л у к а ш
Не питай!
К и л и н а

Ще й не питай!
Тягався, волочився, лихо знає
де, по яких світах, та й "не питай!"
Ой любчику, не тра мені й питати...
Вже десь ота корчма стоїть на світі,
що в ній балює досі свита й шапка.
Л у к а ш
Не був я в корчмі...
К и л и н а
Хто, дурний, повірить?
(Заводить).
Втопила ж я головоньку навіки
за сим п'яницею!
Л у к а ш
Мовчи! Не скигли!!

Килина спиняється, глянувши на нього з острахом.

Ось я тебе тепера попитаю!
Де дядьків дуб, що он пеньок стримить?
К и л и н а
(спочатку збилась, але хутко стямилась)
А що ж ми мали тута - голод їсти?
Прийшли купці, купили, та й уже.
Велике щастя - дуб!
Л у к а ш
Таж дядько Лев
заклявся не рубати.
К и л и н а
Дядька Лева
нема на світі, - що з його закляття?
Хіба ж то ти залявся або я?
Та я б і цілий ліс продати рада
або протеребити, - був би грунт,
як у людей, не ся чортівська пуща.
Таж тут, як вечір, - виткнутися страшно!
І що нам з того лісу за добро?
Стикаємось по нім, як вовкулаки,
ще й справді вовкулаками завиєм!
Л у к а ш
Цить! цить! не говори! Мовчи!
(В голосі його чутно божевільний жах),
Т и кажеш
продати ліс... зрубати... а тоді вже

не буде так... як ти казала?

К и л и н а

Як?

Що вовк...

Л у к а ш

(затуляє їй рота)

Ні, не кажи!

К и л и н а

(визволившись від нього)

Та бійся бога!

Ти впився, чи вдурів, чи хто наврочив?

Ходи до хати.

Л у к а ш

Зараз... я піду...

от тільки... тільки... ще води нап'юся!

(Стає навколішки і п'є з відра. Потім устає і дивиться задумливо поперед себе, не рушаючи з місця).

К и л и н а

Ну? Що ж ти думаєш?

Л у к а ш

Я? Так... не знаю...

(Вагаючись).

Чи тут ніхто не був без мене?

К и л и н а

(шорстко)

Хто ж би

тут бути мав?

Л у к а ш

(спутивши очі)

Не знаю...

К и л и н а

(злісно посміхнувшись)

Ти не знаєш,

то, може, я що знаю.

Л у к а ш

(тривожно)

Ти?

К и л и н а

А що ж!

Я відаю, кого ти дожидаєш,

та тільки ба! - шкода твого ждання!

Якщо й було, то вже в стовпець пішло...

Л у к а ш

Що ти говориш?

К и л и н а
Те, що чуєш.

М а т и

(вибігає з хати і кидається з обіймами до Лукаша. Він холодно приймає те вітання)

Сину!..

Ой синоньку! Ой що ж я набідилась
з отею відьмою!

Л у к а ш

(здрігнувшись)

З якою?

М а т и

(показує на Килину)

З тею ж!

Л у к а ш

(зневажливо всміхаючись)

І та вже відьма? Ба, то вже судилось
відьомською свекрухою вам бути.
Та хто ж вам винен? Ви ж її хотіли.

М а т и

Якби ж я знала, що вона така
нехлюя, некукібниця!..

К и л и н а

(впадає в річ)

Ой горе!

Хто б говорив! Уже таких відьом,
таких нехлюй, як ти, світ не видав!
Ну вже ж і матінка, Лукашу, в тебе! -
залізо - й те перегризе!

Л у к а ш

А ти,

я бачу, десь міцніша від заліза.

К и л и н а

Від тебе дочекаюсь оборони!

Такої матері такий і син!

Якого ж лиха брав мене? Щоб тута
помітувано мною?

М а т и

(до Лукаша)

Та невже ж ти

не скажеш їй стулити губу? Що ж то,
чи я їй поштурховисько якесь?

Л у к а ш

Та дайте ви мені годину чисту!

Ви хочете, щоб я не тільки з хати,
а з світа геть зійшов? Бігме, зйду!

К и л и н а
(до матері)

А що? діждалась?

М а т и

Щоб ти так діждала
від свого сина!

(Розлючена йде до хати, на порозі стрічається з Килининим
сином, що вибігає з сопілкою в руках).

Оступися, злидню!

(Штурхає хлопця і заходить в хату, тряснувши дверима).

Х л о п ч и к

Ви-те прийшли вже, тату?

Л у к а ш

Вже, мій сину.

(На слові "сину" кладе іронічний притиск).

К и л и н а
(вражена)

Ну, то скажи йому, як має звати, -
уже ж не дядьком?

Л у к а ш

(трохи присоромлений)

Та хіба ж я що?

Ходи, ходи сюди, малий, не бійся.

(Гладить хлопця по білій голівці).

Чи то ти сам зробив сопілку?

Х л о п ч и к

Сам.

Та я не вмю грати. Коб ви-те!

(Простягає Лукашеві сопілку),

Л у к а ш

Ей, хлопче, вже моє грання минулось!..

(Смутно задумується).

Х л о п ч и к

(пхикаючи)

!! то ви-те не хочете! Ну, мамо,
чом тато не хочять мені заграти?

К и л и н а

Іще чого! Потрібне те грання!

Л у к а ш

А дай сюди сопілочку.

(Бере сопілку).

Хороша.

З верби зробив?
Х л о п ч и к
А що ж,, он з теї-о.
(Показує на вербу, що сталася з Мавки).

Л у к а ш
Щось наче я її не бачив тута.
(До Килини).
Ти посадила?
К и л и н а
Хто б її садив?
Стирчав кілок вербовий та й розрісся.
Тут як з води росте - таже дощі!

Х л о п ч и к
(вередливо)
Чому ви-те не граєте?
Л у к а ш
(задумливо)
Заграти?..

(Починає грати [мелодія № 14] спершу тихенько, далі голосніше; зводить згодом на ту веснянку [мелодія № 8], що колись грав Мавці. Голос сопілки [при повторенні гри на сопілці мелодії № 8] починає промовляти словами).

"Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає мені груди, серденько виймає..."

Л у к а ш
(випускає з рук сопілку)
Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари!

Хлопчик, злякавшись крику, втік до хати.

Кажи, чаклунко, що то за верба?
(Хапає Килину за плече).
К и л и н а

Та відчепися, відки маю знати?
Я з кодлом лісовим не накладаю
так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш,
хіба я бороню? Ось на й сокиру.
(Витягає йому з сіней сокиру).

Л у к а ш
(узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру,
вона стенулась і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся
удруге і спустив руки)
Ні, руки не здіймаються, не могу...

чогось за серце стисло...
К и л и н а
Дай-но я!
(Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується на вербу).

В сю мить з неба вогненным змієм-метеором злітає
Перелесник і обіймає вербу.

П е р е л е с н и к
Я визволю тебе, моя кохана!

Верба раптом спалахує вогнем. Досягнувши верховіття, вогонь перекидається на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату. Мати Лукашева і Кишині діти вибігають з хати з криком: "Горить! Горить! Рятуйте! Ой пожежа!.." Мати з Кишиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і на клунках та мішках виносять скулених Злиднів, що потім ховаються у ті мішки. Діти бігають з коновками до води, заливають вогонь, але він іще дужче розгоряється.

М а т и
(до Лукаша)
Чого стоїш? Рятуй своє добро!
Л у к а ш
(втупивши очі в крокву, що вкрита кучерявим вогнем, як цвітом)
Добро? А може, там згорить і лихо?..

Кроква з трясотом рушиться, іскри стовпом прискають геть угору, стеля провалюється, і вся хата обертається в кострище. Надходить важка біла хмара, і починає йти сніг. Хутко крізь білий застил сніговий не стає нікого видно, тільки багряна мінлива пляма показує, де пожежа. Згодом багряна пляма гасне, і коли сніг рідшає, то видно чорну пожарину, що димує і сичить од вогкості. Матері Лукашевої і дітей Кишиніних та клунків з добром уже не видно. Крізь сніг мріє недопалений оборіг, віз та дещо з хліборобського начиння.

К и л и н а
(з останнім клунком у руках, сіпає Лукаша за рукав)
Лукашу!.. Ані руш! Чи остовпів?
Хоч би поміг мені носити клунки!

Лукаш
Та вже ж ви повиносили всі злидні.
Киліна
Бийся по губі! Що се ти говориш?
Лукаш
(сміється тихим, дивним сміхом)
Я, жінко, бачу те, що ти не бачиш...
Тепер я мудрий став...
Киліна
(злякана)
Ой чоловіче,
щось ти таке говориш... я боюся!
Лукаш
Чого боїшся? Дурня не боялась,
а мудрого боїшся?
Киліна
Лукашуню,
ходімо на село!
Лукаш
Я не піду.
Я з лісу не піду. Я в лісі буду.
Киліна
Та що ж ти тут робитимеш?
Лукаш
А треба
все щось робити?
Киліна
Як же маєм жити?
Лукаш
А треба жити?
Киліна
Пробі, чоловіче,
чи ти вже в голову зайшов, чи що?
То так тобі з переляку зробилось.
Ходімо на село, заличу бабу, -
тра вилляти переполох!
(Тягне його за руку).
Лукаш
(дивиться на неї з легковажною усмішкою)
А хто ж тут
недогарків отих глядіти буде?
(Показує на віз і начиння).
Киліна
(господарно)

Ой правда, правда, ще порозтягають!
Аби довідалися, що горіло,
то й набіжать з села людиська тії!
То вже хіба постій тут, Лукашуню.
Я побіжу десь коней попрошу, -
бо наші ж геть у стайні попеклися! -
то зберемо на віз та й завеземо
десь до родини твєї, може, пустять...
Ой горе! Якось треба рятуватись...

Останні слова промовляє, вже біжучи до лісу. Лукаш
проводжає її тихим сміхом. Незабаром її не стає видно.
Від лісу наближається якась висока жіноча постать у білій
додільній сорочці і в білій, зав'язаній по-старосвітському,
намітці. Вона йде хитаючись, наче од вітру валиться, часом
спиняється і низько нахилиється, немов шукаючи чогось.
Коли надходить ближче і спиняється біля ожинових кущів,
що ростуть недалеко від пожарища, то випростується, і тоді
видно її змарніле обличчя, подібне до Лукашевого.

Лукаш
Хто ти? Що ти тут робиш?
Постать
Я - загублена Доля.
Завела мене в дебрі
нерозумна сваволя.
А тепер я блукаю,
наче морок по гаю,
низько припадаю, стежечки шукаю
до минулого раю.
Ой уже ж тая стежка
білим снігом припала...
Ой уже ж я в сих дебрях
десь навіки пропала!..
Лукаш
Уломи ж, моя Доле,
хоч отую ожину,
щоб собі промести, по снігу провести
хоч маленьку стежину!
Доля
Ой колись я навесні
тут по гаю ходила,
по стежках на признаку
дивоцвіти садила.

Ти стоптав дивоцвіти
без ваги попід ноги...
Скрізь терни-байраки, та й нема признаки,
де шукати дороги.
Лукаш
Прогорни, моя Доле,
хоч руками долинку,
чи не знайдеш під снігом
з дивоцвіту стеблинку.
Доля
Похололи вже руки,
що й пучками - не рушу...
Ой тепер я плачу, бо вже чую й бачу,
що загинути мушу.
(Застогнавши, рушає),
Лукаш
(простягаючи руки до неї)
Ой скажи, дай пораду,
як прожити без долі!
Доля
(показує на землю в нього під ногами)
Як одрізана гілка,
що валяється долі!
(Іде, хилиючись, і зникає в снігах).

Лукаш нахилиється до того місця, що показала Доля, знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези. Сідає під посивілим від снігу довгим віттям і крутить в руках сопілочку, часом усміхаючись, як дитина. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем.

Постать Мавки
Заграй, заграй, дай голос мому серцю!
Воно ж одно лишилося від мене.
Лукаш
Се ти?.. Ти упирицею прийшла,
щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!
(Розкриває груди).
Живи моєю кров'ю! Так і треба,
бо я тебе занапастив...
Мавка
Ні, милий,

ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос.

Л у к а ш

Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тинь! Мара!
(З невимовною тугою дивиться на неї).

М а в к а

О, не журися за тіло!

Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.

Легкий, пухкий попілець
ляже, вернувшись, в рідну землицю,
вкупі з водою там зростить вербицю, -
стане початком тоді мій кінець.

Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.

Я обізвуся до них
шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.

Я їм тоді проспіваву
все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...

Грай же, коханий, благаю!

Лукаш починає грати. Спочатку гра його [мелодії № 15 і 16] сумна як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання [мелодія № 10, тільки звучить голосніше, жагливіше, ніж у першій дії] покриває тугу. Як міниться музика, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітлім гаю, тьмяний зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя.

Вітер збиває білий цвіт з дерев. Цвіт лине, лине і закриває закохану пару, далі переходить у густу сніговицю. Коли вона трохи ушухла, видно знов зимовий краєвид, з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах

застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою
наліг йому на голову, заपोшив усю постать і падає, падає
без кінця...

[25/VII 1911 р.]

Лісова пісня/ Forest Song **Додаток/Addendum**

Шістнадцять народні мелодії, які Леся Українка вибрала до «Лісової пісні»

Увага! Усі ці мелодії належить грати solo, без оркестрового супроводу і без штучного аранжування; коли трудно переходити від одної мелодії до другої в такому порядку, як тут поставлено, без довгих і штучних модуляцій, то краще нехай вони відділяються одна від одної просто паузами, як то звичайне буває при грі сільських музик, бо саме тут і слід доховати сільського стилю, без зайвих хитрощів. Тільки якщо для того інструмента, що має імітувати сопілку, которась мелодія не підходить по тону, то її може сам артист транспонувати вище або нижче, відповідно до того, як буде краще звучати і як буде легше переходити з мелодії на мелодію.

Леся Українка

Sixteen folk melodies, chosen by Lesya Ukrayinka for “Lisova Pisnya”

All these melodies should be played solo, without orchestra accompaniment and any arrangements; therefore, when it becomes difficult to move from one melody to the other, as outlined here, without long and false modulation, it is better that they are separated by simple pauses, as it is usually seen in rural areas. It is here that we should show rural style, without unnecessary artfulness. Only if in case an instrument is used to replace the flute, whose melody does not fit the tone, then the performer may transpose it to a higher or lower scale, adjusting how it will sound better and how easy will it be to go from one melody to the other.

Lesya Ukrayinka

1

Andante

Musical score for exercise 1, marked *Andante*. It consists of two staves of music in G major and 3/4 time. The first staff contains two measures of music. The second staff contains four measures, ending with a double bar line. The tempo is marked *Andante*.

2

Andante

Musical score for exercise 2, marked *Andante*. It consists of two staves of music in G major and 2/4 time. The first staff contains four measures of music. The second staff contains four measures, ending with a double bar line. The tempo is marked *Andante*.

3

Allegro

Musical score for exercise 3, marked *Allegro*. It consists of three staves of music in G major and 2/4 time. The first staff contains two measures of music. The second staff contains four measures. The third staff contains four measures, ending with a double bar line. The tempo is marked *Allegro*.

4

Risoluto

meno mosso

5

Allegro

Allegro

6

Andante

Andante

9

Allegretto

Musical score for exercise 9, marked *Allegretto*. The piece is in 3/8 time and features a key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat). The melody is written on a single treble clef staff and consists of three lines of music. The first line begins with a quarter rest followed by a quarter note G4, then a quarter note F4, and a quarter note E4. The second line continues with a quarter note D4, a quarter note C4, and a quarter note B3. The third line concludes with a quarter note A3, a quarter note G3, and a quarter note F3, ending with a double bar line.

10

Andantino

Musical score for exercise 10, marked *Andantino*. The piece is in 3/4 time and features a key signature of one flat (F). The melody is written on a single treble clef staff and consists of two lines of music. The first line begins with a quarter note F4, followed by quarter notes G4, A4, and B4. The second line continues with quarter notes C5, B4, and A4, followed by a quarter note G4, a quarter note F4, and a quarter note E4, ending with a double bar line.

11

Allegro moderato

Musical score for exercise 11, marked *Allegro moderato*. The piece is in 2/4 time and features a key signature of one flat (F). The melody is written on a single treble clef staff and consists of two lines of music. The first line begins with a quarter note F4, followed by quarter notes G4, A4, and B4. The second line continues with quarter notes C5, B4, and A4, followed by quarter notes G4, F4, and E4, ending with a double bar line.

12

Allegro

Musical score for exercise 12, marked *Allegro*. The piece is in 2/4 time and has a key signature of one sharp (F#). It consists of three staves of music. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp. The second staff contains a repeat sign. The third staff ends with a double bar line and repeat dots.

13

Allegro

Musical score for exercise 13, marked *Allegro*. The piece is in 2/4 time and has a key signature of two sharps (F# and C#). It consists of two staves of music. The first staff begins with a treble clef and a key signature of two sharps. The second staff continues the melody and ends with a double bar line.

14

Andante

Musical score for exercise 14, marked *Andante*. The piece is in 2/4 time and has a key signature of one sharp (F#). It consists of two staves of music. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp. The second staff continues the melody and ends with a double bar line.

15

Andante

Musical score for exercise 15, consisting of three staves of music in 2/4 time. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The tempo is marked "Andante". The music features a mix of quarter, eighth, and sixteenth notes, with some slurs and rests.

16

Andante

Musical score for exercise 16, consisting of three staves of music in 3/4 time. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 3/4 time signature. The tempo is marked "Andante". The second staff continues the melody. The third staff includes tempo markings "ritard." and "a tempo".

Lesya Ukrayinka – Life & Works

Larysa Petrivna Kosach-Kvitka, better known under her literary pseudonym Lesya Ukrayinka, was one of Ukraine's best-known poets and writers and the foremost woman writer in Ukrainian literature. She also was a political, civil, and female activist.

Born in 1871 in the town of Novohrad-Volynskiy of Ukraine, she was the second child of Ukrainian writer and publisher Olha Drahomanova-Kosach (better known under her literary pseudonym Olena Pchilka). Lesya also had three younger sisters, Olha, Oksana, and Isydora, and a younger brother Mykhailo. Lesya's father was Petro Antonovych Kosach, head of the district assembly of conciliators. Ukrainka was very close to her uncle M. P. Drahomanov, her spiritual mentor and teacher, a well-known Ukrainian scientist, historian, philosopher, folklorist and public figure, and her brother Mykhaylo, who would be known under the pseudonym Mykhaylo Obachny and whom she called "Mysholosie." Lesya's mother, a poet, wrote for children in Ukrainian language and also took active part in women's movement. She played a significant role in Lesya's upbringing. Lesya learned how to read at the age of four, and she and her brother Mykhaylo could read foreign languages well enough to read literature in their original language. Ukrainka had a good familiarity with Russian, Polish, Bulgarian, Greek, Latin, French, Italian, German and English.

By the time she was eight, she wrote her first poem, "Hope," which was written in reaction to the arrest and exile of her aunt, Olena Kosach, who took part in a political movement against the tsarist autocracy. At age thirteen, her

first published poem, "Lily of the Valley," appeared in the journal *Zoria* in Lviv. It was here that she first used her pseudonym, which was suggested by her mother. Writing was to be the main focus of her life. Poems and plays of Lesya Ukrainka are associated with her belief in her country's freedom and independence. Taras Shevchenko and Ivan Franko were the main inspiration of her early poetry. Her first collection of poetry, *Na krylakh pisen'* (On the Wings of Songs), was published in 1893. Since Ukrainian publications were banned by the Russian Empire, this book was published in Western Ukraine, which was part of Austria-Hungary at the time, and smuggled into Kyiv.

Her serious illness, tuberculosis of the bones, made it necessary for her to travel to places where the climate was dry, and as a result, spent extended periods of time in Germany, Austria, Italy, Bulgaria, Crimea, the Caucasus, and Egypt. She loved experiencing other cultures, which was evident in many of her literary works, such as *The Ancient History of Oriental Peoples*, originally written for her younger siblings. The book was published in Lviv, and Ivan Franko was involved in its publication. Ukrainka also wrote epic poems, prose dramas, prose, several articles of literary criticism, and a number of sociopolitical essays. She was best known for her plays *Boyarynya* (1914; *The Noblewoman*), a psychological tragedy centered on a Ukrainian family in the 17th century, which refers directly to Ukrainian history, and *Lisova pisnya* (1911; *Forest Song*), whose characters include mythological beings from Ukrainian folklore and were reinterpreted by her.

Lesya Ukrainka married in 1907 to Klyment Kvitka, a court official, who was an amateur ethnographer and musicologist. They settled first in Crimea, then moved

to Georgia. Ukrainka died on August 1, 1913 at a health resort of Surami, Georgia. After a span of 140 years, Lesya Ukrayinka is the most towering female personality in Ukrainian literature till today.

Леся Українка: сторінки з життя

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) народилася 25 лютого 1871р. у Новограді-Волинському. Мати її — письменниця Олена Пчілка багато уваги приділяла гуманітарній освіті дітей, розвивали інтерес до літератури, вивчення мов, перекладацької роботи. Серед близького оточення майбутньої поетеси були відомі культурні діячі: М. Драгоманов (її дядько по матері), М. Старицький, М. Лисенко. Все це сприяло ранньому входженню Лесі в літературу: в дев'ять років вона вже писала вірші, у тринадцять почала друкуватись. У 1884 р. у Львові в журналі “Зоря” було опубліковано два вірші, (“Конвалія” і “Сафо”), під якими вперше з'явилось ім'я — Леся Українка (саме за порадою матері з'явився цей псевдонім).

Серед факторів, які впливали на формування таланту Лесі Українки, була музика. Через туберкульоз кісток, з яким вона боролась усе життя, вона не ходила до школи, однак завдяки матері, а також М. Драгоманову, який мав великий вплив на її духовний розвиток, Леся дістала глибоку і різнобічну освіту. Письменниця знала більше десяти мов, вітчизняну і світову літературу, історію, філософію. Так, наприклад, у 19 років вона написала для своєї сестри підручник “Стародавня історія східних народів”.

На початку 1893 р. у Львові виходить перша збірка поезій Лесі Українки — “На крилах пісень”. Збірку відкриває цикл лірики “Сім струн”, з якого постає образ “бездольної матері” України, що дістає свій розвиток у циклі “Сльози-перли”. Два наступних цикли — “Подорож до моря” і “Кримські спогади” — привертають увагу не тільки любов’ю до рідної землі, красою пейзажних малюнків, а й плином рефлексій ліричного героя, думка якого раз по раз звертається до проблеми волі і неволі. Серед вміщених у збірці творів виділяється вірш “*Contra spem spero*”, що сприймається як кредо молодій письменниці, декларація її незнищеного оптимізму.

1892 р. у Львові виходить “Книга пісень” Г. Гейне, де Лесі Українці належали 92 переклади. Вона перекладає також поезію в прозі І. Тургенева “Німфи”, уривок з поеми А. Міцкевича “Конрад Валленрод”, поетичні твори В. Гюго “Лагідні поети, співайте” і “Сірома”, уривки з “Одіссеї” Гомера, індійські обрядові гімни із збірки “Ріг-Веди”. Як перекладач Леся Українка додержує принципу змістової точності, уникає стилізації.

З 1893 р. вона перебуває під таємним наглядом, підтримує тісні зв’язки з особами, які були на засланні і багатьма студентами “сумнівної політичної благонадійності”.

У 1898 р. у “Літературно-науковому віснику” з’являється стаття І. Франка про творчість Лесі Українки, в якій він ставить поетесу в один ряд з Шевченком.

1899 р. у Львові виходить друга збірка поезій — “Думи і мрії”. Сюди ввійшли цикли “Мелодії”, “Невільничі пісні”, “Відгуки”, поеми “Давня казка” і “Роберт Брюс, король шотландський”. Ця збірка засвідчила безсумнівний злет творчості молоді поетеси.

В 1900 р. в Петербурзі Леся Українка знайомиться з російськими літераторами, які групувались навколо журналу “Жизнь”. Леся Українка вмістила в “Жизни” чотири статті: “Два направлення в новейшей италянкой литературе”, “Малорусские писатели на Буковине”, “Заметки о новейшей польской литературе”, “Новые перспективы и старые тени”. Підготована до друку стаття “Новейшая общественная драма” була заборонена цензурою, а дві інші — “Народничество в Германии” і “Михаэль Крамер. Последняя драма Гергарта Гауптмана” — не були опубліковані, бо 8 червня 1901 р. журнал ліквідовано.

Більшість своїх статей для “Жизни” Леся Українка писала в Мінську біля смертельно хворого С. Мержинського. В одну з найстрашніших ночей у стані невимовної туги створила вона драматичну поему “Одержима” (1901), в якій вибух інтимного почуття, викликаний нелюдськими стражданнями вмираючого товариша, спрямовується в широке русло вибору людиною життєвого шляху і тієї ідеї, якій вона служить увесь свій вік (ці питання звучать уже у вірші “Завжди терновий вінець...”, написаному за кілька місяців до “Одержимої”, і широко розроблені у драмі “Адвокат Мартіан”, 1913). С. Мержинському присвячені також “Я бачила, як ти хилився додолу”, “Мрія далекая, мрія минулая”, “Калина” та інші вірші — цілий цикл

інтимної лірики. Трагічні переживання поетеси віддунюються також у поемі “Віла-посестра”.

Пережита особиста драма позначилась на загостренні хвороби легень, і Леся Українка їде на Буковину, далі — Гуцульщину рятувати підірване здоров'я. В 1902 р. у Чернівцях з ініціативи студентів університету, які тепло вітали поетесу, виходить третя збірка її поезій — “Відгуки”. Вона складається з циклів “З невольницьких пісень”, “Ритми”, “Хвилини”, шести легенд і драматичної поеми “Одержима”.

Феномен таланту Лесі Українки полягав у тому, що вона одночасно плідно працювала в різних літературних жанрах. Переклади Лесі Українки відзначаються високою мовною культурою, пильною увагою до відтворення ідейно-художнього змісту оригіналу, його стильових особливостей.

Особливе місце у творчій біографії Лесі Українки займає фольклор. Починаючи з дитячих вражень (поема в народному дусі “Русалка”) і кінчаючи останньою казкою “Про велета”, він органічно входить у поетичний світ письменниці. Широтою інтересів відзначається рукописний зошит пісень із с. Колодяжне, куди ввійшли веснянки, колядки, весільні, родинно-побутові, жнивварські та ліричні пісні. Під час перебування в Карпатах поетеса записувала гуцульські мелодії; в 1903 р. вона друкує збірник “Дитячі гри, пісні, казки”. У 1904 р. у неї виникає задум видати “Народні пісні до танцю” (54 тексти). Леся Українка стає ініціатором видання українського героїчного епосу, у 1908 р. записує на фонографі думи у виконанні кобзаря з Харківщини Г. Гончаренка. 30 записів

веснянок і обжинкових пісень з голосу Лесі Українки зробив композитор М. Лисенко. 225 пісень увійшли до книги “Народні мелодії. З голосу Лесі Українки”, яку впорядкував і видав 1917 р. К. Квітка. У 1908 — 1910 рр. стараннями поетеси була організована експедиція Ф. Колесси для записування народних дум на Полтавщині, й у 1910 — 1913 рр. у Львові вийшли два томи цих записів (“Мелодії українських народних дум”), які стали визначним явищем світової фольклористики.

Через хворобу Лесі Українці доводилось багато їздити по світу. Вона лікувалася в Криму і на Кавказі, у Німеччині і Швейцарії, в Італії та Єгипті. І хоча чужина завжди викликала в неї тугу за рідним краєм, але й збагачувала новими враженнями, знанням життя інших народів, зміцнювала й поглиблювала інтернаціональні мотиви її творчості. Так, у циклі “Весна в Єгипті” (1910), Леся Українка знайомить українського читача з цим краєм, його природою, людьми.

В останнє десятиліття у творчості Лесі Українки переважає драматургія. За порівняно короткий час було написано понад двадцять драматичних творів, які відкрили нову сторінку в історії театральної культури.

На характер і тенденції новаторства Лесі Українки-драматурга проливають світло її статті, в яких викладена теорія соціальної драми. Виходячи з концепції змістовності жанру, авторка багато уваги приділяє його еволюції.

Функціональне призначення сюжетів притчового характеру, які брала Леся Українка з історії Давнього Сходу й античного світу, полягало не в бажанні

“оживити історію”, а в прагненні письменниці художньо об'єктивувати духовну суть філософських і морально-етичних шукань та політичних проблем свого часу (драма “Кассандра” (1907), драматична поема “В катакомбах” (1905), драматичний діалог “На полі крові” (1909), драма “Руфін і Прісцилла” (1910), драматична поема “Адвокат Мартіан” (1911)).

Останні роки Леся Українка жила в Грузії та Єгипті. Невблаганно прогресувала хвороба. Перемагаючи тяжкі страждання, вона знаходила силу працювати. На Кавказі вона все частіше згадувала волинське дитинство, перед нею поставали картини задумливої поліської краси. Так виникла “Лісова пісня”, яка була написана за кілька днів тяжкохворою поетесою.

Леся Українка померла 1 серпня 1913 р. в грузинському містечку Сурамі. Тіло її перевезли до Києва і поховали на Байковому кладовищі.

লেসিয়া উক্রাইনকা (১৮৭১-১৯১৩) - ইউক্রেনের অন্যতম মহিলা কবি
লারিসা পেত্রোভনা কসাচ্-কভিৎকার ছদ্মনাম। আধুনিক ইউক্রেনীয়
সাহিত্যে রোম্যান্টিক ভাবধারার প্রবর্তন করল এঁর সৃষ্ট কবিতা, গান, নাটক
ও অন্যান্য রচনা। সমকালীন বন্ধুদের মতে লেসিয়ার কথার শক্তি ছিল
ইউক্রেনের সমস্ত পুরুষদের মিলিত শৌর্যের চেয়েও বেশী। শৈশব থেকে
স্বাস্থ্য দুর্বল, পরে আক্রান্ত হন যক্ষ্মা রোগে।
শারীরিক দুর্বলতা মনকে দুর্বল করে নি, কবিতায় ও লেখায় কোন
নৈরাশ্যের সুর নেই। লেসিয়ার সহিত্যে রূপকের ও উপমার প্রাধান্য দেখা
যায়। অভিজাত শিক্ষিত পরিবারে জন্ম ও আত্মীয় মিখাইলো
দ্রাগোমানভের সংস্পর্শে এসে লেসিয়ার পরিচয় হয়েছিল তৎকালীন
ইউরোপের ও ইউক্রেনের নামী লেখকদের সঙ্গে, ভিক্টর যুগো, ইভান
তুর্গেনেভ ও ইভান ফ্রান্সো। বিপ্লবীদের সঙ্গে জড়িত থাকায় পিসীমা
ওলেনার নির্বাসন হয়। এই ঘটনা মনে গভীর দাগ কাটে। তখন লেসিয়ার
বয়স মাত্র ৯ বছর, লেখা হল প্রথম কবিতা - 'আশা'। সেটি এই
সংকলনে আছে। অসুখের কারণে উষ্ণ আবহাওয়ার দেশ ও অঞ্চলে
যেতে হত - জর্জিয়া, গ্রীস, মিশর ইত্যাদি। সেখানে লেখা কবিতাও এই
সংকলনে আছে। জ্ঞানার্জনে ও শিক্ষায় ভরা ছিল পরিবার। লেসিয়া রুশ
ও ইউক্রেনীয় ভাষা ছাড়া জানতেন ইংরাজী, ফরাসী, জার্মান, পোলিশ,
বুলগেরিয়ান, লাতিন, গ্রীক ও ইটালিয়ান। তারই মধ্যে অভিনব প্রচেষ্টা -
ইউরোপীয় ফরাসী ও জার্মান ভাষা থেকে ঋগ্বেদের স্তোত্র অনুবাদের
কাজ। ভারতের ও প্রাচ্যের দেশগুলির সংস্কৃতি জানার কৌতূহলের প্রভাব
দেখা যায় লেসিয়ার রূপক প্রয়োগে, আরণ্য-সঙ্গীতের মত রূপ-নাটিকায়
ও অন্যান্য রচনায়। ১৪০ বছর পরেও লেসিয়া সব মহিলা কবিদের
অনুপ্রেরণা।

Photos from the life of Larisa Petrivna Kosach (Lesya Ukrainka)

Larisa Kosach. 1878..1879

With brother Mykhailo, 1880..1881

1886

1887

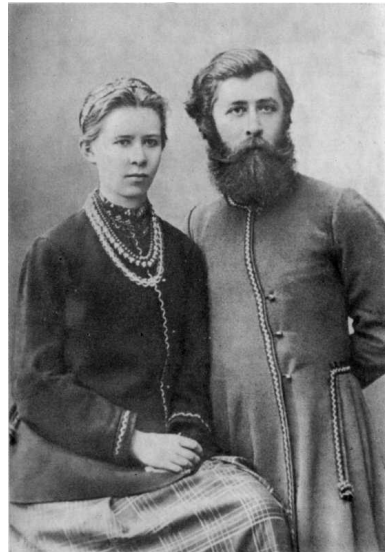
1888

1888

With Margarita Komarova, 1889

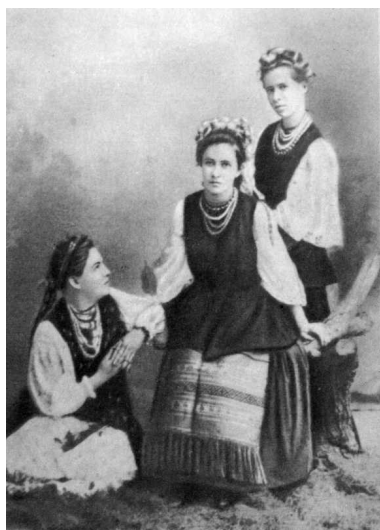
With brother Mykhailo, 1890

With brother Mykhailo & Margarita Komarova, 1890's

With Adriana Drahomanova, 1895

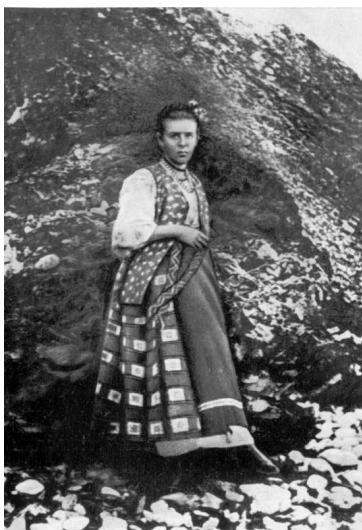
With Oksana Starytska & sister Olha, 1896

With sister Olha, 1896

1896

1897

1897

With her mother, 1897-1898

With relatives, 1898

1901

With Olha Kobelyanska, 1901

1902

With Ukrainian writers, 1903

With friends, 1904-1905

With relatives, 1905

With aunt Olexandra, 1906

1913

Source: <http://www.l-ukrainka.name>
(concept development, technology and commentary by M. I. Zharkikh)

Лісова пісня – коротка анотація

Драма-феєрія в 3-х діях

Пролог

Старий ліс на Волині, дика і таємнича місцина. Початок весни. З лісу вибігає "Той, що греблі рве". Вік перемовляється з потерчатами та Русалкою, яка нагадує йому про своє кохання, дорікає зрадою. Водяник сварить Русалку, що вона водиться з облудливим чужинцем. Він тільки зводить Русалок.

Дія перша

У тій самій місцевості дядько Лев та його небіж Лукаш збираються будувати хату. Лев — старий чоловік, добрий. Лукаш ще молодий парубок. Старий розповідає хлопцеві, що треба уважно ставитися до лісових жителів. Лісовик говорить Русалці про те, що Лев не скривдить їх. Лукаш робить з очерету сопілку, на голос якої приходить Мавка, яка перед тим розмовляла з Лісовиком. Лісовик попереджав дівчину, щоб оминала людей, бо від них тільки лихо. Коли Лукаш збирається ножом надрізати березу, Мавка зупиняє його і просить не кривдити своєї сестриці. Лукаш дивується, що зустрів у лісі таку незвичайно пишну та вродливу панну, запитує, хто вона така. Вона називається Мавкою лісовою. Дівчина подобається Лукашеві своєю мінливою вродою, ласкавою мовою, чутливістю до музики й краси. Він розповідає, що люди паруються між собою, коли кохають. Говорить хлопець Мавці й про те, що вони збираються будувати в лісі хату. Мавка й Лукаш закохуються одне в одного.

Дія друга

Пізнє літо, на галявині вже побудовано хату, посаджено город. Мати сварить Лукаша, що він даремно витрачає час, граючи на сопілці. Вона кричить і на Мавку, називаючи її ні до чого не придатною нечупарою. Дорікає їй за одяг, висилає жати. Але Мавка не може жати колосочки, бо вони промовляють до неї. Лукаш пояснює Мавці, що матері потрібна невістка, яка б працювала на полі й у хаті. Мавка силується зрозуміти всі ці закони своїм закоханим серцем, але такі дрібні турботи чужі їй, вона живе всесвітньою красою. До обійстя приходять вдова Килина. Вона бере у Мавки серп і починає жати. З Лукашем вона жартує, а потім іде до хати. Мати ласкаво приймає її. Лукаш проводить Килину до села. Мавка потерпає, та Русалка заспокоює її, але застерігає від кохання, яке може занести вільну душу. Попереджає Мавку й Лісовик. Він просить її згадати про волю, красу природи, звільнитись від пут людського кохання. Мавка збирається знову стати лісовою царівною. Вона вдягається у багряницю, срібний серпанок. До неї починає залицятися Перелесник. Вони починають танцювати. Але з'являється Марище, яке хоче забрати Мавку. Вона кричить, що ще жива. Лукаш поводить з Мавкою грубо і кричить матері, що хоче засилати старостів до Килини. З горя Мавка йде до Марища.

Дія третя

У хмарну осінню ніч біля Лукашевої хати бовваніє постать Мавки. З лісу виходить Лісовик. Він пояснює, що наказав перетворити Лукаша на вовкулаку. Але

Мавка надіється перетворити його на людину силою свого кохання. Лукаш лякається Мавки, тікає від неї. Куць розповідає, що у сім'ї Лукаша порядкують злидні, свекруха з невісткою сваряться. Мавка перетворюється на суху вербу, з якої хлопчик Килини вирізує сопілку. Сопілка промовляє голосом Мавки: "Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає мені груди, серденько виймає..." Килина хоче зрубати вербу, але Перелесник рятує її. Килина просить чоловіка повернутися на село. Приходить загублена Доля, що вказує на сопілку. Лукаш дав Мавці душу, але позбавив її тіла. Але вона не журиться тілом, її кохання тепер вічне. Кульмінацією дії стає останній монолог Мавки, де вона звертається до Лукаша:

«О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.
Легкий, пухкий попілець
ляже, вернувшись, в рідну землю,
вкупі з водою там зростить вербицю, -
стане початком тоді мій кінець.
Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.
Я обізвуся до них
шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.
Я їм тоді проспівую
все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,

мрії збираючи в гаю...

Грай же, коханий, благаю!»

Лукаш починає грати. Мавка спалахує давньою красою, і чоловік кидається до неї. Але вона зникає. Починається сніг. Лукаш замерзає з усмішкою на устах.

У "Лісовій пісні" втілюється народне сприйняття навколишнього світу, давнє міфологічне мислення українців. Гостро постає проблема відносин людини і природи, які дуже часто не є гармонійними. Людина звикла ставитися до природи, як до засобу, що робить її життя зручнішим. Використовуючи природні дари, людина не помічає своїх шкідливих дій. Мавка є втіленням не тільки краси і беззахисності природи, але й духовної краси людини, що не може бути знищена в повсякденних дрібних турботах. Вона вічно відроджується.

Lisova Pisnya – Forest Song

Drama Poem in 3 Acts

Summary

Prologue

An old primeval forest in Volyn (North West of Ukraine), a wild and mysterious place. The beginning of spring. From the forest runs, "One who breaks the dykes." He talks to the Water nymph (mermaid) and the Lost Babes. The Water nymph reminds "One who breaks the dykes" him of his love, betrayal and reproaches him. The Water Spirit (Water God) scolds the Water nymph, as she is found with this stranger, "One who breaks the dykes", who destabilizes the waters in the spring.

Act I

In the same area of the forest, Uncle Lev and his nephew Lukash appear. They intend to build a hut. Lev is a good old man and Lukash a handsome youth. Lev says to Lukash that they should pay due respect to "forest dwellers", the various spirits. The Forest Elf says to the Field nymph, who dwell in plants and crops that Lev is good and will not offend them. Lukash makes a flute out of reed, and plays melodies. Listening to them comes Mavka, the heroine "Maya", who spoke to the Forest Elf and the latter warned her to avoid humans because they are only evil. When

Lukash goes to make an incision into the birch tree to extract juice, Mavka stops him and asks him not to hurt her sister. Lucas wonders having met such an unusually beautiful creature in the woods and asks who she was. She says, that she is the Forest nymph, Mavka. She likes Lukash's handsome stature, gentle manners and language, appreciation of music and beauty. He says to her how people become couples when they are in love. He also says that they are going to build a house in the woods. Mavka and Lukash fall in love with each other.

Act 2

By late summer, Lev, Lukash and the family had built a house, planted a kitchen garden. Lukash's Mother scolds him, that he spends and wastes time by playing on the pipe. She screams at Mavka, calling her a good-for-nothing, blames her for her strange attire, and asks her to reap. But Mavka cannot reap the crop because the latter "speak" to her. Lukash explains Mavka that the mother needs a daughter-in-law, who will work both in the field and at home. Mavka tries to understand all these laws with a heart full of love, but these small concerns are alien to her, she lives with universal beauty. At this point comes a widow Kilina. She takes the sickle from Mavka and starts reaping. She jokes and flirts with Lukash, then enters the house. Mother heartily welcomes her. Lucas sees off Kilina to the village. Mavka suffers, and the Forest nymph calms her, but warns of worldly love that can imprison and destroy a free soul. The Forest Elf issues the same warning to Mavka. He asks her to remember free will, the beauty of nature, and get

herself free from the shackles of human love. Mavka agrees to go back and again become the forest princess. She adorns in purple and silver and starts flirting with Perelesnyk, the young energetic Sylvan fiery spirit. They begin to dance. But there appears Shadow of Death that wants to take Mavka. She yells that she is still alive. At this time, Lukash behaves rudely with Mavka and asks his mother to negotiate marriage with the senior relatives of Kilina. With abroken heart Mavka goes to the throes of the Shadow of Death.

Act 3

In a cloudy late autumn night at the house of Lukash appears the shadow figure of Mavka. From the forest comes the Forest Elf. He explains that he ordered to turn Lukash into a ghost-wolf (werwolf). But Mavka hopes to convert Lukash again to the man he was through the power of her love. She succeeds, Lukash regains his human form but seeing Mavka is frightened, and runs away from her. A dwarf goblin appears and says that the family of Lukash will be doomed to hunger and poverty as the "famine-spirits" have stealed into the hut, and that the mother-in-law and the daughter-in-law are in constant quarrel. Mavka talks to Kilina and she casts an evil spell after which Mavka becomes a dry willow from which Kilina's boy child cuts out a flute. This magic flute speaks with the voice of Mavka: "How sweet it plays, like deep cuts, goes through my heart, and takes it out dearly ..." Kilina, being afraid, wants to cut down the willow, but Perelesnyk, the young energetic Sylvan fiery spirit, jumps from th sky and saves the willow-Mavka. Kilina asks Lukash, her husband to return to the

village. The spirit of Fate appears and points to the willow flute lying on the ground. Lukash gave life to Mavka, but deprived her of her body. But Mavka is not sad for her destroyed body, as from now on her love lives forever. The culmination of the drama is the last monologue of Mavka, where she sings to Lukash:

Translation of Mavka's monologue by Percival Cundy

Ah, for that body do not sigh!
'Tis now infused and glows with fire divine,
As clear and bright and glittering as good wine
Whose life in sparkling bubbles mounts on high.

Naught but an airy pinch of dust
Remains to mingle with the earth below.
Beside these waters shall a willow grow,
My end give life to something more robust.

And to me here shall many seek,
Both rich and poor, the joyful and the sad.
Their griefs I'll mourn, their joys shall make me glad—
To every one my soul shall gently speak.

And I shall find some word for all:
The quiet murmur of my rustling leaves;
The willow pipe that tender music breathes;
The melancholy dews that from my branches fall.

I'll give them back in mystic speech
All those dear tender songs you used to sing,
The tunes you played for me in that lost spring—
O play again, beloved, I beseech!

Lukash begins to play. Mavka revives and dazzles in her original beauty, and he rushes to her. But she disappears. It starts snowing. Lukash freezes with a smile on his lips.

"Forest Song" raises philosophical issues of Existence, reflecting on the acute problem of harmony between Human beings and the Nature, manifested through popular perception of the age-old myths and personages of Ukrainian folklore. People used to treat nature as a means of making their lives easier and fail to recognize the innate harmony. Mavka embodies not only beauty and defenselessness of nature, but the eternal beauty of the harmony between Human being and Nature that can not be seen in small everyday chores and cannot be destroyed. It is always reborn.